कि) इलाम

१. **माईस्थानको गणेशमन्दिर** – इलाम नगरपालिकाअन्तर्गत बजारको बीचमा रहेको माईस्थान नजिकै गणेशको मन्दिर अवस्थित छ ।

२. **नारायणस्थानको गणेशमूर्ति** – इलाम बजारमा रहेको नारायणस्थानभित्र काठको खटमा विभिन्न देवीदेवताका मूर्तिका साथै गणेशको मूर्ति पनि रहेको छ ।

की) झापा

१. **अर्जुनधाराको गणेशमन्दिर** – अर्जुनधारा जलेश्वरधामलाई पूर्वको पशुपतिक्षेत्र मानिएको छ । यहाँका शिव पाञ्चायनका पाँच मन्दिरमध्ये श्रीगणेशको मन्दिर पनि एक हो ।

२. **सुरुङ्गाको गणेशमन्दिर** – झापाअन्तर्गत सुरुङ्गाको देवीपाञ्चायनमन्दिर नजिकै श्रीगणेशमन्दिर पनि रहेको छ ।

३. **भद्रगढीको गणेशमूर्ति** – झापाअन्तर्गत भद्रगढीमा रहेको शिवपाञ्चायनमन्दिरमा श्रीगणेशमूर्तिको पनि प्रतिष्ठा गरिएको छ ।

कु) संखुवासभा

१. **चैनपुरको सिद्धकाली मन्दिरअन्तर्गतका गणेशमन्दिर र मूर्तिहरू** – चैनपुरको सिद्धकाली गा.वि.स. वडा नं. १ मा रहेको सिद्धकालीमन्दिरको परिसरमा शिलामय गणेशमूर्ति र पित्तलनिर्मित गणेशमूर्ति पनि रहेका छन् । सिद्धकाली–परिसरमा नै छुट्टै गणेशमन्दिर पनि रहेको छ ।

२. **भीरेश्वरगुफाको गणेशस्थान** – संखुवासभा जिल्लाको मनकामना गा.वि.स.अन्तर्गत चैनपुर बजार नजिकै भीरेश्वरगुफा रहेको छ । त्यसभित्र अरू देवताका स्थानहरूका साथै गणेशस्थान पनि रहेको छ । यहाँ रहेको गणेशमूर्तिलाई इन्द्रजात्राको समयमा बजार घुमाउने गरिन्छ ।

३. **पार्वतीगुफाको गणेशमूर्ति** – संखुवासभाको सदरमुकाम खाँदबारीबाट १०० किमि जति उत्तर भागमा रहेको पार्वतीगुफा जाने मार्गमा गणेशमूर्ति पनि रहेको छ ।

४. **गुप्तेश्वरगुफाको गणेशमूर्ति** – संखुवासभाको वाना गा.वि.स.अन्तर्गत पर्ने गुप्तेश्वरगुफाभित्र शिव–पार्वतीका मूर्तिहरूका साथै गणेशमूर्ति पनि रहेको छ ।

५. **मनकामना गा.वि.स.को गणेशमूर्ति** – संखुवासभाको मनकामना गा.वि.स.मा रहेको राधाकृष्ण मन्दिरमा ढलोटको गणेशप्रतिमा स्थापित गरिएको छ ।

कू) तेह्रथुम

म्याङलुङको भगवतीमन्दिरको गणेशमूर्ति – सदरमुकाम म्याङलुङ बजारको बीच भागमा रहेको भगवतीमन्दिरमा श्रीगणेशमूर्ति पनि रहेको छ । यसैगरी जिल्लाका अनेक मन्दिरहरूमा अङ्गमूर्तिका रूपमा गणेशमूर्ति रहेका छन् ।

के) धनकुटा

१. **मतेश्वर महादेवस्थानको गणेशमूर्ति** – धनकुटा जिल्लाको परेवा गा.वि.स. वडा नं. ८ बोक्रेमा रहेको

मतेश्वर महादेव मन्दिरभित्र गणेशमूर्ति पनि रहेको छ ।

२. **गणेशपाटीको गणेशमूर्ति** – धनकुटा बजारको गणेशपाटीमा गणेशमूर्ति पनि रहेको छ।

३. **ज्ञानमन्दिरको गणेशमूर्ति** – धनकुटा नगरपालिका वडा नं. ५ मदुण्डिखेलको समीपमा रहेको तल्लाकोप्चे भन्ने ठाउँमा ज्ञानमन्दिर रहेको छ । यहाँ धार्मिक प्रवचन गर्ने गरिन्छ । ज्ञानमन्दिर अगाडिको सानो गणेशमन्दिरमा पित्तलको गणेशमूर्ति रहेको छ ।)

३५१

(४. **नरपतेश्वर महादेव मन्दिरको गणेशमूर्ति** – धनकुटा नगरपालिका वडा नं. ७ को हुलाक टोलमा रहेको नरपतेश्वर महादेवमन्दिरमा अन्य देवताहरूका मूर्तिहरूका साथै गणेशमूर्ति पनि रहेको छ ।

कै) सुनसरी

१. **दन्तकाली-परिसरको गणेशमन्दिर** – धरानको विजयपुरमा रहेको प्रसिद्ध दन्तकाली मन्दिरको परिसरमा सानो आकारको गणेशमन्दिर रहेको छ ।

२. **पिण्डेश्वरको गणेशमूर्ति** – धरानको पिण्डेश्वर महादेव मन्दिर परिसरमा गणेशको सानो तर सुन्दर मूर्ति रहेको छ ।

को) मोरङ

१. **कालिकामन्दिरको गणेशमूर्ति** – विराटनगरको मुख्य बजारको छेउमा रहेको कालिका मन्दिर शक्तिपीठका रूपमा प्रसिद्ध छ । त्यसभित्र अनेक देवीदेवताका मूर्तिहरूका साथै स्थानक मुद्राको पित्तलको गणेशमूर्ति पनि रहेको छ ।

२. **सत्यनारायण मन्दिरको गणेशमूर्ति** – विराटनगरको मुख्य बजार नजिकै अतिथिसदन अगाडि रहेको सत्यनारायणमन्दिरमा सिंहमर्मरनिर्मित गणेशमूर्ति रहेको छ ।

३. **विराटनगरको गणेशमूर्ति** – विराटनगर वडा नं. १४ मा सानो र सुन्दर गणेशमन्दिर रहेको छ ।

कौ) भोजपुर

१. **सिद्धकाली-परिसरको गणेशमन्दिर र मूर्ति** – भोजपुरको सिद्धकाली मन्दिर अत्यन्त प्रसिद्ध छ । यस मन्दिरको नजिकमा सुन्दर श्रीगणेशमन्दिर रहेको छ ।

२. **भीमसेनमन्दिरको गणेशमूर्ति** – भोजपुर जिल्लाको आदर्श गा.वि.स. वडा नं. ५ मा रहेको भीमसेन मन्दिरभित्र महाकाल र गणेशका मूर्ति रहेका छन् ।

३. **शिवराम मन्दिर दिङ्लाका गणेशमूर्ति** – आबाल ब्रह्मचारी षडानन्दद्वारा वि.सं. १९५६ मा दिङ्लामा निर्मित शिवराममन्दिरका विभिन्न कोणहरूमा श्रीगणेशका अनेक मूर्ति रहेका छन् ।

कं) खोटाङ

१. **सप्तकन्या कालिकास्थानको गणेशमूर्ति** – खोटाङ जिल्लाको लफ्याङ गा.वि.स. वडा नं. ९ को जङ्गलमा रहेको विशेष रूखको फेदलाई नै सप्तकन्या कालिकास्थान भनिन्छ । त्यसमा प्रतीकस्वरूप सात वटा शिला रहेका छन् । तीमध्ये एउटा शिलालाई गणेशमूर्ति मानिएको छ ।

२. **बूढेश्वर महादेवस्थानको गणेशमूर्ति** – लफ्याङ गा.वि.स.मा रहेको प्राकृतिक गुफामा रहेका विभिन्न शिलाहरूमध्ये एउटा शिलालाई बूढेश्वर महादेव मानिएको छ । यसैगरी अर्को शिलालाई गणेश मानी पूजा गर्ने परम्परा रहिआएको छ ।

३. **हलेसी महादेव मन्दिरपरिसरको गणेशमन्दिर** – हलेसी महादेवको तीर्थस्थल सिद्धभूमि मानिन्छ । यसै सिद्धभूमिमा पार्वती र परमेश्वरका प्यारा पुत्र श्रीगणेशको मन्दिर नभएको तथ्यलाई महसुस गरी खोटाङ जिल्लाकै निवासी श्रीमीनबहादुर गुरुङद्वारा गणेशमन्दिर बनाई श्रीगणेशको विशाल प्रतिमा प्रतिष्ठापित गरिएको छ ।

क:) सोलुखुम्बु

बालेश्वरमन्दिरको गणेशमूर्ति – सोलुखुम्बुको सदरमुकाम सल्लेरीबाट १७ किमि दक्षिण-पश्चिममा रहेको बालेश्वरमन्दिर-परिसरमा श्रीगणेशमूर्ति पनि रहेको छ । यस जिल्लामा रहेका अन्य मन्दिरहरूमा श्रीगणेशका मूर्ति रहेका छन् ।

ख) ओखलढुङ्गा

१. **नर्मदेश्वरमन्दिर-परिसरका गणेशमूर्ति र मन्दिर** – ओखलढुङ्गाको नर्मदेश्वर गा.वि.स. वडा नं. २ लिखे खोलाको किनारमा रहेको कुवावेंसी भन्ने ठाउँमा नर्मदेश्वर महादेवमन्दिर रहेको छ । यस मन्दिरभित्र अरू देवताका साथै गणेशमूर्ति पनि रहेको छ । यस मन्दिरको बाहिरपट्टि छुट्टै गणेशमन्दिर पनि छ।

२. **ओखलढुङ्गाको गणेशमन्दिर** – ओखलढुङ्गा गा.वि.स. वडा नं. ६ मा रहेको बजारमा गणेशमन्दिर अवस्थित छ । प्यागोडा शैलीको दुइतले यस मन्दिरमा गणेशको प्रतीकस्वरूप प्राकृतिक शिला रहेको छ । त्यसलाई नै गणेश मानी पूजा गर्ने गरिन्छ ।

खा) उदयपुर

१. **देवी-गणेशमन्दिर** – उदयपुरअन्तर्गत त्रियुगा नगरपालिकाको महत्त्वपूर्ण मन्दिरका रूपमा देवी-गणेशमन्दिर प्रसिद्ध छ ।

२. **उदयपुर गाईघाटको गणेशमन्दिर** – उदयपुरअन्तर्गत गाईघाटमा उदयपुर जिल्लाको एउटा प्रसिद्ध मन्दिरको रूपमा गणेशमन्दिर रहेको छ ।

खि) सप्तरी

१. **कङ्कालिनीमन्दिरको गणेशमूर्ति** – सप्तरी जिल्लाको भारदाह गा.वि.स.अन्तर्गत कोशी नदीको पश्चिमी किनारमा रहेको कङ्कालिनीमन्दिरको परिसरमा श्रीगणेशमूर्ति पनि रहेको छ ।

२. **लक्ष्मीनारायण मन्दिरको गणेशमूर्ति** – सप्तरी जिल्लाको मौबाहा गा.वि.स.अन्तर्गत मौबाहा गाउँमा लक्ष्मीनारायण मन्दिर रहेको छ । विक्रम संवत् १९०१ मा जङ्गबहादुरको सेनाका कप्तान शङ्करदत्त झाद्वारा स्थापित यस मन्दिरमा लक्ष्मीनारायणको मूल मूर्तिका साथ श्रीगणेशमूर्ति पनि रहेको छ ।

३. **भजनेश्वर महादेवमन्दिरको गणेशको नृत्यमूर्ति** – सप्तरी जिल्लाको कञ्चनपुरबाट उत्तरतर्फ घोघनेश्वर गा.वि.स. वडा नं. १ मा भजनेश्वर महादेवको मन्दिर रहेको छ । भजना चौधरीले खेत खन्दा प्राप्त गरेको शिव-पार्वतीको मूर्ति भजनेश्वर महादेवको नामबाट प्रसिद्ध छ । यस मन्दिरमा गणेशको नृत्यमूर्ति प्रतिष्ठापित छ ।

४. **हरिनन्देश्वर-महादेवमन्दिर-परिसरको गणेशमन्दिर** – राजविराज नगरपालिका वडा नं. १ मा पञ्चमुखी महादेवको मन्दिर रहेको छ । यसलाई हरिनन्देश्वर महादेवको मन्दिर भनिन्छ । यसको समीपमा नै श्रीगणेशमन्दिर पनि रहेको छ ।

खी) सिराहा

सिराहा जिल्लामा छुट्टै गणेशका मन्दिर रहेका छैनन् । तर ठाउँ ठाउँमा रहेका महादेवमन्दिर,, लक्ष्मीनारायणमन्दिर र देवीमन्दिरहरूभित्र गणेशका मूर्तिहरू भेटिन्छन् ।

खु) दोलखा

कालिञ्चोक माईस्थानको गणेशमूर्ति – दोलखा बजारबाट ९ कि.मि. टाढा सुप्पा गाउँमा कालिञ्चोक माईको मन्दिर छ । पर्वतको टाकुरामा रहेको यस स्थानमा एउटा कुण्ड छ । त्यसै कुण्डलाई कालिञ्चोक माई मानेर पूजा गरिन्छ । त्यस कुण्डमा अन्य देवताका मूर्तिका साथै गणेशमूर्ति पनि रहेको छ । दोलखा जिल्लाका अनेक देवीदेवताका मन्दिरहरूमा गणेशमूर्ति पनि पाइन्छन् ।

खू) रामेछाप

खाँडादेवीस्थानको गणेशमन्दिर – खाँडादेवी गा.वि.स.को वडा नं. ७ मा प्यागोडा शैलीको खडादेवीको मन्दिर रहेको छ । त्यसभित्र देवीको प्रतीकस्वरूप त्रिशूल र घण्टा रहेका छन् । मन्दिर परिसरमा अन्य मन्दिरका साथै गणेशमन्दिर पनि रहेको छ । रामेछाप जिल्लाका अनेक देवीदेवताका मन्दिरहरूमा गणेशमूर्ति पनि पाइन्छन्।

खे) सिन्धुली

१. **दुम्जा कुशेश्वर महादेवस्थानको गणेशमूर्ति** – दुम्जा गा.वि.स.को वडा नं. १ रोशी खोला र कोशी खोलाको दोभानमा कुशेश्वर महादेवमन्दिर रहेको छ । मन्दिरमा प्राकृतिक शिलाको शिवलिङ्ग छ । मन्दिरका चार सुरमा नारायण, भगवती र सूर्यका साथै गणेशमूर्ति रहेको छ ।

२. **झाँगाझोलीको गणेशमूर्ति** – झाँगाझोली गा.वि.स. वडा नं. १ मा खुला स्थानमा वरको वृक्षमुनि प्राकृतिक गणेशमूर्ति रहेको छ । यहाँ शनिवार र मङ्गलवार दर्शनार्थीहरूको घुइँचो लाग्दछ ।

खै) धनुषा

१. **जनकमन्दिरको गणेशमूर्ति** – जनकपुरमा रहेको जनकमन्दिरमा ३६५ शालिग्राम र जनकपरिवारका मूर्तिहरूका साथै श्रीगणेशमूर्ति पनि रहेको छ ।

२. **उदयेश्वर महादेव मन्दिरको गणेशमूर्ति** – धनुषा जिल्लाअन्तर्गत घनौजी गा.वि.स. वडा नं. ५ मा उदयेश्वर महादेवमन्दिर रहेको छ । त्यहाँ शिवको मूलमूर्तिका साथै सूर्य, विष्णु, दुर्गा र गणेशका मूर्ति पनि रहेका छन् ।

३. **स्वर्णशिखर राममन्दिरको गणेशमूर्ति** – जनकपुरमा रहेको स्वर्णशिखरसम्पन्न राममन्दिर देश-विदेशमा प्रसिद्ध छ । यसै राममन्दिरको बाहिरपट्टि श्रीगणेशको सिद्धप्रतिमा रहेको छ ।

४. **फूलहरको गणेशमूर्ति** – जनकपुरदेखि करीब १५ कि.मि. दक्षिणतर्फ रहेको फूलहरनामक पौराणिक स्थानमा गणेशमन्दिर रहेको छ ।

खो) महोत्तरी

१. **जलेश्वरको गणेशमन्दिर** – जलेश्वर बजारको बीचभागमा रहेको जलेश्वर महादेवमन्दिरको दक्षिणतर्फ छुट्टै गणेशमन्दिर रहेको छ ।

२. **सोनामाईको गणेशमूर्ति** – सोनामाई गा.वि.स. वडा नं. ५ मा रहेको सोनामाई स्थानमा अरू देवी-देवताका मूर्तिहरूका साथै गणेशमूर्ति पनि रहेको छ ।

३. **रतवा मठको गणेशमूर्ति** – महोत्तरी जिल्लाको रतवा मठमा विष्णुमन्दिर रहेको छ । त्यसमा राधा-कृष्ण र गणेशका शिला एवं मूर्ति रहेका छन् ।

खौ) सर्लाही

सर्लाहीका विभिन्न शिवमन्दिर, विष्णुमन्दिर एवं शक्तिमन्दिरहरूमा अङ्गदेवताका रूपमा श्रीगणेशका मूर्तिहरू पनि रहेका छन् ।

खं) सिन्धुपाल्चोक

१. **चौताराको गणेशमन्दिर** – सिन्धुपाल्चोक जिल्लाको सदरमुकाम चौतारा बजारमा रहेको श्रीकृष्णमन्दिरको छेउमा छुट्टै सुन्दर गणेशमन्दिर रहेको छ ।

२. **भीमसेनस्थानको गणेशमूर्ति** – नवलपुर गा.वि.स. वडा नं. ७ को पारङ्खोर टोलमा रहेको भीमसेन मन्दिरभित्र गणेशका केही मूर्ति रहेका छन् ।

३. **फुल्पिङसेराको गणेशमन्दिर** – सिन्धुपाल्चोक जिल्लाको फुल्पिङसेरा नामक स्थानमा प्राचीन गणेशमन्दिर रहेको छ ।

४. **सिन्धुपाल्चोकको गणेशकुण्ड** – सिन्धुपाल्चोक जिल्लामा सरस्वतीकुण्ड, इन्द्रकुण्ड, नौलिङ्गकुण्ड र बगामकुण्ड रहेजस्तै गणेशको नामबाट गणेशकुण्ड पनि रहेको छ ।

खः) काभ्रेपलाञ्चोक

१. **धूलिखेलको गणेशमन्दिर** – धूलिखेल बजारमा सुन्दर श्रीगणेशमन्दिर रहेको छ । प्रत्येक मङ्गलवार र माघ महिनामा त्यहाँ दर्शनार्थीहरूको भीड लाग्ने गर्छ ।

२. **गोखुरेश्वर महादेवमन्दिरको गणेशमूर्ति** – धूलिखेल बजारको पूर्वतर्फ डाँडाको बीच फेदीमा गोखुरेश्वर महादेवको मन्दिर रहेको छ । त्यसभित्र अरू देवताका मूर्तिहरूका साथै श्रीगणेशमूर्ति पनि रहेको छ ।

३. **बनेपाको द्वारगणेशमूर्ति** – बनेपा नगरपालिकाभित्र पर्ने मूलढोकाको तोरणमा श्रीगणेशमूर्ति कुँदिएको छ ।

४. **भोलखा टोलको गणेशमन्दिर** – बनेपाको भोलखा टोलमा राजा हरिसिंहले सिम्रौनगढबाट ल्याएको गणेशमूर्तिलाई स्थापना गरी निर्माण गरिएको श्रीगणेशमन्दिर रहेको छ ।

५. **त्रिवेणीघाटको गणेशमूर्ति** – पनौतीको रोशी र पुण्यमाता खोलाको सङ्गमलाई शचीतीर्थ अथवा त्रिवेणीघाट पनि भनिन्छ । त्यहाँ राममन्दिरकै छेउमा श्रीगणेशमूर्ति रहेको छ ।

६. **पलाञ्चोक भगवतीमन्दिरको गणेशमूर्ति** – पाँचखालदेखि सात कि.मि. उचाइमा पर्वतको डाँडामा रहेको पलाञ्चोक भगवतीको मन्दिर निकै प्राचीन मन्दिरका रूपमा विख्यात छ । त्यहाँ भगवतीमूर्तिको उत्तरतर्फ

गणेशमूर्ति स्थापना गरिएको छ ।

७. **उग्रतारामन्दिर-परिसरको गणेशमन्दिर** – नाला गा.वि.स. वडा नं. ४ लगनटोलमा रहेको उग्रतारामन्दिरको परिसरमा गणेशमन्दिर पनि रहेको छ ।

८. **नालाको गणेशमन्दिर** – नालाको इपाटोलमा सानो तर भव्य गणेशमन्दिर रहेको छ ।

९. **साँगाको गणेशमन्दिर** – साँगा गा.वि.स.को ढुङ्गेधारा नजिकै श्रीगणेशमन्दिर रहेको छ ।

१०. **साँगाको सिद्धिविनायकमन्दिर** – साँगा गा.वि.स. वडा नं. ४ मा सुन्दर एवं कलात्मक सिद्धिविनायकमन्दिर रहेको छ । यस मन्दिरमा लक्ष्मीनारायण, अर्धनारीश्वर उमामहेश्वर एवं भीमसेनका मूर्तिहरूका साथै श्रीगणेशका साना-साना मूर्ति पनि रहेका छन् ।

११. **जगन्नाथदेवलको गणेशमूर्ति** – साँगा गा.वि.स. वडा नं. ४ मा रहेको जगन्नाथ देवलमा अन्य देवी-देवताका मूर्तिहरूका साथै श्रीगणेश र रक्तगणेशका मूर्तिहरू पनि रहेका छन् ।

१२. **नासिकास्थानको गणेशदेवल र गणेशपोखरी** – नासिकास्थान गा.वि.स. वडा नं. ६ मा नासिका देवीको स्थान रहेको छ । त्यसको पश्चिमतर्फ गणेशमन्दिर र गणेशपोखरी रहेका छन् ।

१३. **नारायणमन्दिरको गणेशमूर्ति** – नासिकास्थान गा.वि.स.को वडा नं. ५ मा रहेको नारायणस्थानको नारायणमूर्तिको दायाँ भागमा गणेशमूर्ति रहेको छ ।

१४. **कुशादेवीको गणेशमन्दिर** – कुशादेवी नामक स्थानमा प्राचीन गणेशमन्दिर रहेको छ । पनौती अथवा लुभु लामाटार भएर त्यहाँ जान सकिन्छ ।

१५. **चलालको गणेशस्थान** – काभ्रेपलाञ्चोक जिल्लाको चलाल नामक स्थानमा गणेशस्थान रहेको छ ।

१६. **बनेपा बजारको गणेशमूर्ति** – सोह्रौं शताब्दीताका निर्माण गरिएको अहिले भग्न अवस्थामा रहेको एउटा गणेशमूर्ति बनेपा बजारमा रहेको छ ।

१७. **बनेपाको गणेशमन्दिर** – बनेपा बजारको मध्य भागमा प्राचीन गणेशमन्दिर रहेको छ । उक्त गणेशमन्दिरको तोरणमा पनि गणेशको मूर्ति कुँदिएको छ ।

ग) नुवाकोट

नुवाकोटको चतुराल गा.वि.स.मा रहेको गणेशमन्दिर जगात गणेशमन्दिरको नामबाट प्रसिद्ध छ । यहाँको गणेशमूर्ति आफ्नो वाहन छुचुन्द्रोमाथि सवार छ ।

गा) रसुवा

१. **लौरीविनायक गणेशमन्दिर** – रसुवाको प्रसिद्ध स्थान लौरीविनायकमा भगवान् विनायकको मन्दिर रहेको छ।

२. **रसुवागढीको गणेशमन्दिर** – रसुवागढीमा देवीको मन्दिर सँगसँगै गणेशमन्दिर पनि रहेको छ । त्यस मन्दिरभित्र त्यहीँको बगरबाट ल्याई स्थापना गरिएको गणेशमूर्ति रहेको छ ।

गि) धादिङ

१. **गुप्तेश्वर गुफाको गणेशमूर्ति** – धादिङ जिल्लाको सदरमुकाम धादिङबेसीबाट तीनघण्टा पैदल यात्रा गरेपछि पुगिने गुप्तेश्वरगुफाको धार्मिक महत्त्व रहेको छ । यस गुफाका मूल देवता महादेव हुन् । त्यहाँ रहेका

अनेक आकृतिमध्ये एउटा आकृति गणेशको पनि छ ।

२. **भीमसेनमन्दिरको गणेशमूर्ति – मैदी गा.वि.स.** वडा नं. ३ ऊँखुबारीमा रहेको भीमसेनमन्दिरमा अनेक देवी–देवताहरूका मूर्तिका साथै गणेशमूर्ति पनि रहेको छ ।

३. **धार्केका कार्यविनायक** – धादिङ जिल्लाको महादेवबेँसी नजिकै धार्केमा कार्यविनायकको मन्दिर रहेको छ।

४. **गजुरीको गणेशमन्दिर** – धादिङ जिल्लाको गजुरी बजारमा सानो तर सुन्दर गणेशमन्दिर रहेको छ । /

गी) काठमाडौं

१. **अशोकविनायकमन्दिर** – अशोकविनायक काठमाडौं उपत्यकाका चार विनायक एवं आठ विनायकभित्र पर्दछन् । अशोकविनायकको मन्दिर काष्ठमण्डप मन्दिरअगाडि मरुटोलमा पर्दछ । यस मन्दिरको अशोकविनायकको मूर्ति आसनमुद्रामा रहेको छ ।

२. **काष्ठमण्डपका चार सुरका गणेश** – काष्ठमण्डप एउटै रूखका काठबाट बनाइएको हो भन्ने विश्वास गरिन्छ । यसको अर्को नाम मरुसत्तल हो । यसका चार सुरका चार खाँबामा अशोकविनायक, सूर्यविनायक, जलविनायक र कार्यविनायकका मूर्ति कुँदिएका छन् ।

३. **तलेजुभवानीको गणेशमूर्ति** – काठमाडौं हनुमानढोका–परिसरमा रहेको तलेजुभवानी मन्दिरका छेउ–छेउमा अन्य देवी–देवताका मूर्तिहरूका साथै गणेशमूर्ति पनि रहेको छ ।

४. **असनको गणेशमन्दिर** – असनको अन्नपूर्णामन्दिर–परिसरमा उत्तरतर्फ दुई छत भएको गणेशमन्दिर छ । त्यसमा गणेशको विशाल प्रतिमा रहेको छ ।

५. **कमलाक्षी गणेशमूर्ति** – कमलाक्षीमा हाल रानीपोखरी राष्ट्रिय नाचघरबाट असनतिर जाँदा सडकको देब्रेतिर पर्खालमा अड्याएर राखिएको एक गणेशमूर्ति रहेको छ । यस मूर्तिमा बलि नचढ्ने हुँदा शाकाहारी भक्तहरूले यहाँ आएर श्रीगणेशको पूजा–आराधना गर्दछन् ।

५. **चिकंअटको श्वेतगणेशमन्दिर – काठमाडौं** अन्नपूर्णामन्दिरदेखि दक्षिणतर्फ चिकंअटमा सेता गणेशमन्दिर रहेको छ । यसमा रहेका गणेशलाई श्वेतगणेश भनी पूजा गर्ने परम्परा रहिआएको छ । अर्धपर्यङ्कासनमा रहेको श्वेतगणेशका मूर्तिका चार हात, तीन आँखा छन् । यस मन्दिरमा रहेको गणेशमूर्तिको टाउकोमा मुकुटको आकार रहेको छ । मूर्ति सुन्दर र स्पष्ट छ ।

६. **इन्द्रायणीको गणेशमूर्ति** – क्षेत्रपाटी धोबीधारादेखि पश्चिम विष्णुमतीको तटमा इन्द्रायणीमन्दिर रहेको छ। यस मन्दिरभित्र मनकामना, वाराही, चामुण्डा, महालक्ष्मी, मनमैजु, व्याघ्रिणी, सिंहिनी, ब्रह्मायणी, वैष्णवी र कुमारीका मूर्तिहरूका साथै गणेशमूर्ति पनि रहेको छ ।

७. **भद्रकालीमन्दिरको गणेशमूर्ति** – काठमाडौं शहीदगेटअगाडि सिंहदरबार जाने बाटोमा भद्रकालीको मन्दिर रहेको छ । खुला आकाशमा रहेको यस मन्दिरको उत्तरतर्फको भित्तामा सिंहिनी, कुमार, भैरव, विष्णु र कुमारीका मूर्तिहरूका साथै गणेशको मूर्ति पनि रहेको छ । मन्दिरपरिसरमा छिर्नासाथ गुम्बज आकारको मन्दिरभित्र एक ठूलो भूँडे चतुर्भुज गणेशमूर्ति पनि रहेको छ । दर्शनार्थीहरू भद्रकालीपरिसरमा पुग्नासाथ सर्वप्रथम भूँडे गणेशको परिक्रमा गरी देवीको दर्शन गर्दछन् ।

८. **रानीपोखरीको सोहहाते कालागणेशको मन्दिर** – रानीपोखरीको ऐशान्यकुनामा भैरव, आग्नेय कुनामा

महालक्ष्मी, नैर्ऋत्य कुनामा सोह्र हाते भुँडे गणेश र वायव्य कुनामा भैरवका मन्दिर रहेका छन् । यी गणेशलाई काला गणेश पनि भन्ने गर्दछन् ।

९. **सुन्धाराको गणेशमूर्ति** – प्रसिद्ध **सुन्धारा** धराहराको फेंदीमा पर्दछ । यस धाराको निर्माण त्रिपुरासुन्दरीबाट भएको हुँदा यसको प्राचीन नाम त्रिपुरधारा हो । यस धाराको भित्तामा गणेश, सूर्य र गङ्गाको मूर्तिसमेत भएकाले यहाँका तीन धारालाई गङ्गा, यमुना र सरस्वतीको प्रतीक मानिएको छ ।

१०. **पशुपतिनाथ परिसरका गणेशमन्दिर र मूर्तिहरू** – नेपालको प्रसिद्ध पशुपतिनाथमन्दिरको उत्तरतर्फ ब्रह्मा, शिव–पार्वती, विष्णु र कुमारका मूर्तिहरूका साथै गणेशमूर्ति पनि रहेको छ । आर्यघाटको अलिकति दक्षिणतर्फ पुलकै मुखमा पञ्चगणेशको मन्दिर रहेको छ । यज्ञेश्वर शिवलिङ्गको परिक्रमा गर्दै त्यहाँबाट बाहिर निस्कँदा भित्तामा दक्षिणकाली, नवदुर्गा र भैरवको मूर्तिका साथै गणेशको मूर्ति पनि कुँदिएको देख्न सकिन्छ। पशुपति मन्दिरको गर्भगृहमा लालगणेशको दुर्लभ मूर्ति रहेको छ । पूजारीबाहेक अरू कसैको दृष्टि नपर्नाले त्यति प्रसिद्ध नभए तापनि लालगणेश भगवान् पशुपतिसरह नै प्रभावकारी, सद्यफलदाता र विघ्नहर्ता मानिएका छन् । पशुपति मन्दिरको दक्षिणतर्फ सिनामङ्गलमा भगवान् पशुपतिनाथसँग सम्बद्ध सिद्धिविनायकको मन्दिर रहेको छ ।

प्राचीन राजा शिवदेवले देउपाटनमा नौ टोल बनाई अनेक देवी–देवताको स्थापना गर्दा प्रत्येक टोलमा एक–एक गणेशमूर्तिको स्थापना गरेको विषय वंशावलीहरूमा प्रकाश पारिएको छ । उनैले देउपाटनको पश्चिमी भेगमा पनि चार वटा गणेशमूर्तिको स्थापना गरेको उल्लेख गरिएको छ । प्राचीन राजा शिवदेवले पशुपति वनकालीको स्थापना गरेपछि त्रिनेत्र र विशालकाय मूर्ति बनाई वनकालीमन्दिर र वर्तमान वनकाली धर्मशालाको बीचमा वचनविनायकको मन्दिर बनाई मूर्ति प्रतिष्ठा गरेको कुरा भाषा वंशावली भाग – एकमा उल्लेख गरिएको छ ।

११. **गोरखनाथमन्दिर-परिसरको गणेशमूर्ति** – गोरखनाथमन्दिर–परिसरमा विभिन्न शिखरशैलीका बद्रीनाथ, केदारनाथ आदि देवताहरूका पन्ध्रवटा जति मन्दिर रहेका छन् । गोरखनाथबाट राममन्दिर र पशुपतिनाथ जाने ओरालाको मुखमा नै गणेशको मूर्ति रहेको छ ।

१२. **जयवागीश्वरी मन्दिरको गणेशमूर्ति** – पशुपतिनाथको मन्दिरबाट पश्चिम गौशालाबाट चाबहिल जाने बाटाको बीचमा जयवागीश्वरी सरस्वतीमूर्ति रहेको छ । त्यहाँ गणेशको अनौठो मूर्ति छ, किनकि त्यस मूर्तिमा हात्तीको शिर छैन । तसर्थ यो मूर्ति गणेशको अवतरणसम्बन्धी पौराणिक कथाहरूभन्दा पहिले वैदिक कालसँग सम्बद्ध छ भन्न सकिन्छ ।

१३. **विरूपाक्षको गणेशमूर्ति** – वाग्मती नदीको किनार आर्यघाटमा किरातकालीन विरूपाक्षको मूर्ति रहेको छ। त्यस मूर्तिका अगल–बगलमा मृगेश्वर र कालिकाका मूर्तिहरूका साथै गणेशमूर्ति पनि रहेको छ ।

१४. **चन्द्रविनायकमन्दिर** – चाबहिल चोकबाट दक्षिण–पश्चिमको एक सानो चोकमा चन्द्रविनायकमन्दिर रहेको छ । त्यसको माथिल्लो छानामा सुनको मोलम्बा लगाइएको छ । दुइतले पित्तलको छाना भएको प्यागोडाशैलीको चन्द्रविनायकमन्दिरभित्र दुइहाते नागासनमा आसीन गणेशको सानो कालो वर्णको पाषाणमूर्ति रहेको छ । चन्द्रविनायकलाई चाबेलगणेश, ह्वोशलागणेश, रक्तविनायक र श्वेतविनायक पनि भनिन्छ ।

१५. **नीलसरस्वतीमन्दिर लाजिम्पाटको गणेशमूर्ति** – काठमाडौंको लाजिम्पाटदेखि पूर्वतर्फ गैरीधारामा नीलसरस्वतीमन्दिर रहेको छ । नीलसरस्वती मूर्तिको बायाँपट्टि पादपीठमा श्रीगणेशमूर्ति कुँदिएको छ ।

१५. **ईचङ्गुनारायणको गणेशमूर्ति** – काठमाडौं स्वयम्भूबाट करीब ३ किमि पश्चिमतर्फ सानो पर्वतको फेंदीमा ईचङ्गुनारायणमन्दिर रहेको छ । उपत्यकाका चार नारायणमध्येका एक नारायण ईचङ्गुनारायण मानिएका छन् । ईचङ्गुनारायणमन्दिरमा प्रवेश गर्नुभन्दा पहिले भित्तामा श्रीगणेशमूर्ति कुँदिएको देख्न सकिन्छ ।

१६. **दक्षिणकालीको गणेशमूर्ति** – काठमाडौं रत्नपार्कबाट १८ कि.मि. दक्षिणतर्फ फर्पिङ बजार नजिकै पूर्णावती गङ्गा र उद्धारवती गङ्गाको सङ्गमस्थलमा दक्षिणकालीमन्दिर रहेको छ । दक्षिणकालीमन्दिरमा रहेका मूर्तिको उत्तरतर्फ वारुणी र गणेशका मूर्ति रहेका छन् भने दक्षिणतर्फको भित्तामा सप्तमातृका, कुमार र भैरवका मूर्तिहरूका साथै गणेशमूर्ति पनि रहेको छ ।

१७. **मत्स्यनारायण मन्दिरको गणेशमूर्ति** – कीर्तिपुरबाट करीब ४ कि.मि. दक्षिणतर्फ पर्ने मच्छेगाउँमा मच्छेनारायणमन्दिर रहेको छ । यस मन्दिरका वरपर सरस्वती, महादेव र हनुमान्का मूर्तिहरूका साथै गणेशमूर्ति पनि रहेको छ ।

१८. **जलविनायक मन्दिर चोभार** – काठमाडौंदेखि दक्षिणतर्फ दक्षिणकाली जाने मूल बाटाको बीचमा हिमाल सिमेन्ट कारखाना नजिकै वाग्मतीको किनारमा प्रसिद्ध जलविनायकमन्दिर रहेको छ । यी जलविनायक चार विनायकमध्येका एक मानिन्छन् ।

१९. **मातातीर्थको गणेशमूर्ति** – ऐतिहासिक एवं धार्मिक तीर्थ मातातीर्थ महादेवस्थान गा.वि.स. वडा नं. ३ अन्तर्गत चन्द्रागिरि पर्वतमालाको फेंदीमा पर्दछ । यहाँ मल्लकालीन शिवलिङ्ग रहेको छ । यसलाई चन्द्रेश्वर महादेव भनिन्छ । यहाँ शिवलिङ्ग नजिकै सुन्दर तोरण भएको गणेशमन्दिर रहेको छ ।

२०. **बूढानीलकण्ठको गणेशमन्दिर** – शिवपुरी पहाडको फेंदीमा रहेको बूढानीलकण्ठ मन्दिर-परिसरमा पश्चिमतर्फ एउटा गणेशमन्दिर रहेको छ ।

२१. **महामाया बगलामुखी मन्दिरको गणेशदेवल** – काठमाडौं सहरबाट उत्तरपूर्व कपन गा.वि.स.मा महामाया बगलामुखीको भव्य मन्दिर रहेको छ । यस मन्दिरको परिसरमा सिद्धिगणेशको देवल रहेको छ ।

२२. **आदेश्वर महादेवको गणेशमूर्ति** – सीतापाइला गा.वि.स. वडा नं. ५ आदेश्वरमा आदेश्वर महादेवमन्दिर छ। यस मन्दिरभित्र दायाँ-बायाँ गणेशका अनेक मूर्तिहरू रहेका छन् । मन्दिरभित्र पस्ने ढोकाको दायाँ-बायाँ भित्तामा पनि गणेश र कुमारका मूर्ति रहेका छन् ।

२३. **रुद्रेश्वर मन्दिरको गणेशमूर्ति** – काठमाडौंबाट १० कि.मि. उत्तर गोलढुङ्गा गा.वि.स.अन्तर्गत नागार्जुन पहाडमा रुद्रेश्वर महादेवमन्दिर रहेको छ । रुद्रेश्वर लिङ्गको बायाँ भागमा सरस्वतीका मूर्तिहरूका साथै गणेशमूर्ति पनि रहेको छ ।

२४. **कमलादी गणेशमन्दिर** – कमलादीमा रहेको प्राचीन गणेशमन्दिर घण्टाघरदेखि पूर्वतर्फ पर्दछ । कमलादी गणेशलाई काठमाडौंका प्रसिद्ध गणेशमध्येका एक गणेश मानिन्छ । यी गणेशलाई श्वेतगणेश पनि भनिन्छ ।

२५. **इन्द्रदहतीर्थमा रहेको गणेशमूर्ति** – काठमाडौंको पश्चिमी भेग चन्द्रागिरिको पूर्वपट्टि वायव्यकोणमा दहचोक गा.वि.स. वडा नं. ६ अन्तर्गत इन्द्रदहतीर्थ रहेको छ । यहाँ अनेक मन्दिरहरू रहेका छन् । दक्षिणतर्फको बाहिरी गाह्रोको भित्तामा गणेशमूर्ति रहेको छ ।

२६. **पिङ्गलास्थानको गणेशमूर्ति** – पशुपतिक्षेत्रको दक्षिणपट्टिको सीमानामा प्राचीन पिङ्गलास्थान रहेको छ । त्यहाँ करीब ३५ से.मि. उचाइको भग्न गणेशमूर्ति रहेको छ । यस मूर्तिको बनोट र शैलीबाट हेर्दा यो मूर्ति

नेपालको प्राचीन गणेशमूर्ति हो भन्न सकिन्छ ।

२७. **गैरीधारा, देवपाटन, ज्ञानेश्वर र साँखुका प्राचीन गणेशमूर्तिहरू** - उक्त स्थानहरूका गणेशमूर्ति साधारण र सरल भावभङ्गीमा छन् । मुकुटविहीन यी गणेशमूर्तिहरू ईशाको चौथो शताब्दीदेखि छैटौं शताब्दीभित्र स्थापित हुन सक्छन् । यस्ता दुइहाते गणेशमूर्तिहरू भारतको उदयगिरि गुफामा प्राप्त भएका छन्। यी मूर्तिहरूमा यज्ञोपवीतका रूपमा कलात्मक सर्प देब्रेबाट दाहिनेतिर काँधमा लगाएको देखिन्छ ।

२८. **धूमवाराहीका धनविनायक** - धूमवाराहीको धनविनायकमन्दिरमा रहेको गणेशमूर्ति धेरै भग्न भएकाले यस मूर्तिमा के के आभूषण र आयुधहरू थिए भन्न सकिंदैन । आयताकार आसनमाथि धनविनायकमूर्ति कुँदिएको छ ।

२९. **यङ्गालटोलको गणेशमूर्ति** - यङ्गालटोलको गणेशमूर्ति चारहाते, मुकुटरहित र अर्धगोलाकार छ । कालक्रमले खिइसकेको भएतापनि यस मूर्तिको पेटमा यज्ञोपवीतको चिह्न देखिन्छ । यो मूर्ति आठौं शताब्दीताकाको मानिएको छ ।

३०. **चाँगुनारायण-छिन्नमस्ताको गणेशमूर्ति** - चाँगुनारायणस्थित छिन्नमस्तामन्दिरको पूर्वी भित्तामा प्राचीन गणेशमूर्ति रहेको छ । अर्धपर्यङ्कासनमा बसेको यस गणेशमूर्तिमा चार हात रहेका छन् ।

३१. **कमलाक्षी षड्भुज गणेशमूर्ति** - कमलाक्षीमा षड्भुज गणेशको मूर्ति रहेको छ । बीसौं शताब्दीमा स्थापित यो मूर्ति सर्पासनमा रहेको छ । अर्धचन्द्रद्वारा सुसज्जित मुकुट छ । नागासनमुनि स्थानक अवस्थामा मुसो रहेको छ । टाउकोमा नागका सात फणा रहेका छन् । मूर्तिको पादपीठमा ॐ जय सर्वसिद्धि विनायक लेखिएको छ ।

३१. **राष्ट्रिय-सङ्ग्रहालय छाउनीमा रहेको गणेशमूर्ति** - राष्ट्रिय-सङ्ग्रहालय छाउनीमा एक कालो ढुङ्गाको करीब ४२ इञ्च लम्बाइ भएको फलक रहेको छ । फलकको माथिल्लो भागमा दुई हात भएकी देवीलाई कमलमाथि सुखासनमा बसेको अवस्थामा उत्कीर्ण गरिएको छ । देवीको ठीक मुन्तिर तल्लो भागमा अर्धपर्यङ्कासनमा गणेशमूर्ति रहेको छ । चारहाते यस मूर्तिको शिरमा अर्धाकार मुकुट छ ।

३२. **जयवागीश्वरी नजिकैको गणेशमन्दिर** - जयवागीश्वरी मूल सडकको पूर्वपट्टि एउटा सानो मन्दिरभित्र दुई प्रतिहारहरूका साथ गणेशमूर्ति उत्कीर्ण गरिएको छ । मूर्तिका चार हातहरूमध्ये दाहिने माथिल्लो हातमा अक्षमाला र तल्लो हातमा मूला समातेको देखाइएको छ । देब्रेपट्टिको माथिल्लो हातमा बञ्चरो र तल्लो हातमा लड्डूसहितको कचौरा देखाइएको छ । गणेशको दायाँ भागमा गजकर्ण-अञ्जलीमुद्रामा रहेका छन्। यस मूर्तिलाई नवौं-दसौं शताब्दीतिरको मानिएको छ ।

३३. **टोखाको गणेशमूर्ति** - प्रभामण्डलरहित गणेशमूर्ति टोखामा रहेको छ । दायाँ-बायाँ वाहनका रूपमा रहेको मूसाको टाउको देखिन्छ । यस शैलीका गणेशका मूर्तिहरू काठमाडौं, ललितपुर र भक्तपुरमा पनि पाइन्छन् । हनुमान्घाट भक्तपुरको पाटी नजिकको ठूलो गणेशमूर्ति, टोखा नारायणमन्दिरको पूर्वपट्टिको पाटीको गणेशमूर्ति, साँगा उकालोको गणेशमूर्ति, वज्रयोगिनी जाने बाटोको गणेशमूर्ति, बनेपा बजारको गणेशमूर्ति, चोखाछैं टोलको गणेशमूर्ति, भक्तपुर तोलाछैंको गणेशमूर्ति, झङ्केश्वरी फर्पिङको गणेशमूर्ति र आर्यघाट जाने बाटोको देब्रेपट्टि रहेको गणेशमूर्तिसँग टोखाको गणेशमूर्तिको आकृति र प्रकृति मिल्दछ ।

३४. **फर्पिङका गोरे गणेश र शेरकालि गणेश** - फर्पिङमा रहेको गोरे गणेशमन्दिर प्रसिद्ध छ । चार हातमा चार प्रकारका आयुधले सम्पन्न यस गणेशमूर्तिको सूँढ शरीर सुहाउँदो छैन । घाँटीमा हार र हात-खुट्टामा

सर्पको गहना उत्कीर्ण गरिएको छ । मूर्तिको वनावट र शैली हेर्दा यो मन्दिर पन्ध्रौं-सोह्रौं शताब्दीको हो भन्न सकिन्छ । भाषावंशावलीमा फर्पिङस्थित शेषनारायणमन्दिरमा अवस्थित शेरकलि गणेशमूर्तिको वर्णन गरिएको छ । प्राचीन समयमा यो स्थान ठूलो गणेशपीठका रूपमा प्रसिद्ध रहेको वर्णन पाइन्छ ।

३५. **धोबीचौरको गणेशमूर्ति** – काठमाडौं धोबीचौरमा भोंडे गणेशको प्राचीन मूर्ति रहेको छ । यो मूर्ति कलात्मकताभन्दा स्वाभाविकतामा आश्रित छ ।

३०. **जोर गणेशमन्दिर** – काठमाडौंमा अवस्थित जोरगणेशको मन्दिर निकै प्रसिद्ध छ । यसलाई काठमाडौं उपत्यकाका प्रसिद्ध गणेशपीठहरूमध्ये एउटा पीठ मानिएको छ ।

३०. **गोमा गणेशमन्दिर** – नक्साल गैह्रीधारानिर गोमा गणेशको भव्य मन्दिर रहेको छ। यस मन्दिरमा श्रीगणेशको धातुमूर्ति स्थापना गरिएको छ ।

३६. **देवपाटनका पाँचु गणेश** – काठमाडौं देवपाटनमा पाँचुगणेशको नामबाट एउटा गणेशमूर्ति रहेको छ ।

३७. **चिकंअट शिवमन्दिरको गणेशमूर्ति** – चिकं अट शिवमन्दिरको दक्षिणपूर्व भागमा प्रस्तरनिर्मित गणेशमूर्ति रहेको छ ।

३८. **चिकंमुगल टोलको गणेशमूर्ति** – चिकंमुगल टोलमा अठारौं शताब्दीताका निर्मित प्रस्तरको चतुर्भुज गणेशमूर्ति रहेको छ ।

३९. **टुकवहालको गणेशमूर्ति** – काठमाडौं टुकबहालमा कलाको दृष्टिबाट निम्नकोटिको चतुर्भुज गणेशमूर्ति रहेको छ ।

४०. **भाटभटेनीको साईगणेशमन्दिर** – काठमाडौं प्रसिद्ध भाटभटेनी मन्दिर नजिकै मीनबहादुर गुरुङद्वारा हालै साईगणेशमन्दिरको स्थापना गरिएको छ ।

४०. **हाँडीगाउँको गणेशमूर्ति** – हाँडीगाउँमा रहेको कार्तिकेयमूर्तिको फलकमा देब्रेपट्टि चतुर्भुज गणेशमूर्ति कुँदिएको छ । यसको आकृति हेर्दा यसलाई लिच्छविकालीन भन्न सकिन्छ ।

४१. **इन्द्रचोक वंशेश्वरमन्दिरको गणेशमूर्ति** – काठमाडौं इन्द्रचोकमा वंशेश्वरमन्दिर छेउ उभिएको दुइहाते गणेशमूर्ति रहेको छ ।

४२. **नयाँ नैकापको आद्यकालिका मन्दिरको गणेशमूर्ति** – काठमाडौं नयाँ नैकापमा रहेको आद्यकालिका मन्दिरमा गणेशको मूर्ति पनि स्थापित छ । उक्त आद्यकालिका मन्दिरको स्थापना एउटा सिद्धबाबाले गरेका थिए । तिनले दक्षिणकालीबाट मूर्ति ल्याएर आद्याभगवतीको प्रतिष्ठा गराएका हुन् ।

४३. **काठमाडौंका अनेक गणेशमन्दिर** – काठमाडौंमा क्षेत्रपाटीको श्वेतगणेशमन्दिर, सतुङ्गलको गणेशमन्दिर, गुर्जुधारा चोकको गणेशमन्दिर, टङ्गालको गणेशमन्दिर, पकनाजोलको गणेशमन्दिर, गैरीधाराको गणेशमन्दिर, हाडिगाउँको गणेशमन्दिर, कुलेश्वरको गणेशमन्दिर, गोंगबुको गणेशमन्दिर, सामाखुसीको गणेशमन्दिर, थानकोटको गणेशमन्दिर, थानकोट चेकपोष्टको गणेशमन्दिर, मातातीर्थको गणेशमन्दिर, टेङ्गलकोगणेशमन्दिर, कुलेश्वरको गणेशमन्दिर आदि टोल–टोलमा, गल्ली–गल्लीमा स्थानगणेशका रूपमा सैकडौं गणेशमन्दिर र मूर्ति रहेका छन्।

गु) ललितपुर

१. **कुम्भेश्वर मन्दिरको गणेशमूर्ति** – पाटन मङ्गलबजारबाट शङ्खमूल जाने बाटामा रहेको कुम्भेश्वरमन्दिरको परिसरमा शिलाको विशाल गणेशमूर्ति रहेको छ ।

२. **बगलामुखीमन्दिर-परिसरका गणेशमन्दिर र मूर्तिहरू** – पाटन कुम्भेश्वर परिसरमा दशमहाविद्यामध्ये प्रसिद्ध बगलामुखी भगवतीको मन्दिर रहेको छ । यिनलाई महात्रिपुरसुन्दरी पनि भनिन्छ । बगलामुखी मन्दिरको परिसरमा अरू देवी-देवताका साना-साना मन्दिरका साथै गणेशको मन्दिर पनि रहेको छ । यहाँ नै मनकामना मूर्तिका साथ गणेशमूर्ति पनि रहेको छ ।

३. **पाटन दरबारको सिद्धिविनायक गणेशको मूर्ति – पाटनको** मङ्गलबजारमा रहेको पाटन दरबारमा सिद्धिनरसिंह मल्ल राजाको नामलाई सार्थक बनाउने उद्देश्यले सिद्धिको अर्थमा सिद्धिविनायकको मूर्ति नरसिंह भनेको विष्णुको मूर्ति र मल्ल भनेको हनुमान् भन्ने अर्थ गरी उक्त तीन देवताका मूर्तिहरू राखिएका छन् ।

४. **जगन्नारायणको गणेशमूर्ति – वाग्मतीको** तट शङ्खमूलमा रहेको जगन्नारायणमन्दिरअगाडि प्रस्तरको कलात्मक, भव्य र विशाल गणेशमूर्ति रहेको छ । यस मूर्तिलाई काठमाडौं उपत्यकाको सबभन्दा विशाल मूर्ति मानिएको छ । जङ्गबहादुर राणाका भाइ जगतशमशेरले जगतनारायण मन्दिरअगाडि गणेश र हनुमान्का विशाल मूर्ति बनाई प्रतिष्ठा गरेको तथ्यलाई त्यहाँ रहेको स्तम्भलेखले प्रमाणित गर्दछ ।

५. **महालक्ष्मीस्थानको गणेशमूर्ति – ललितपुर उपमहानगरपालिका**अन्तर्गत वडा नं. ५ थसिखेलमा रहेको महालक्ष्मीस्थानमा पर्खालको आडमा गणेशमूर्ति रहेको छ । ५ नं. वडामा नै दक्षिणकालीमन्दिरको परिसरमा गणेशमन्दिर पनि छ । मन्दिरभित्र रहेको शिलालाई नै गणेश मानी पूजा गरिन्छ । लगनखेल पाटन अस्पतालअगाडि एउटा गणेश मन्दिर छ । यसैगरी त्यहाँ कुमारीपाटी गणेशमन्दिर, तफाले गणेशमन्दिर एवं सिद्धिविनायकका मन्दिर पनि रहेका छन् ।

६. **पञ्चेश्वरमन्दिरको गणेशमूर्ति – ललितपुर उपमहानगरपालिका** वडा नं. १३ कुसुन्तीको पाँचथलीमा पञ्चेश्वर महादेवको मन्दिरका चार सुरमा अरू देवताका साथै गणेशमूर्ति पनि रहेको छ । मन्दिर-परिसरको दायाँ-बायाँ भित्तामा पनि गणेशमूर्ति स्थापित छ ।

७. **नारायणमन्दिरको गणेशमूर्ति** – पाटन भीमसेनस्थानबाट बगलामुखी जाने बाटोमा रहेको स्व:टोलमा नारायणमन्दिर छ । त्यसको नजिकै गणेशमूर्ति प्रतिष्ठापित छ ।

८. **सेंदू गणेशमन्दिर** – पाटनको शिखबहिलटोलमा प्यागोडा शैलीको दुइतले गणेशमन्दिर रहेको छ । यसभित्र गणेशको रूप आउने कालो चिल्लो शिलाको प्रतीकमूर्ति रहेको छ ।

९. **पूर्णचण्डीको गणेशमूर्ति –** पाटनको गा:बहालनजिकै रहेको पूर्णचण्डीनामक स्थानमा पूर्णचण्डी अथवा सिद्धिलक्ष्मीको मन्दिर छ । यस मन्दिरको तोरणमा गणेशमूर्ति कुँदिएको छ । यी पूर्णचण्डीलाई दशमहाविद्यामध्येकी कमलासिद्धलक्ष्मी पनि भनिन्छ । यी सिद्धिलक्ष्मी कुलमार्तण्ड, भैरव, गणेश एवं कुमारीका साथ रहेकी छिन् ।

१०. **कार्यविनायकमन्दिर** – उपत्यकाका चार विनायक र आठ विनायकमध्येका एक विनायक कार्यविनायक हुन् । कार्यविनायकमन्दिर बुँमती गा.वि.स.मा अवस्थित छ । दक्षिणाभिमुख, कलात्मक तोरणले सजाइएको, प्यागोडा शैलीको एकतले कार्यविनायक मन्दिरको अगाडि गणेशको वाहन छुचुन्द्रो रहेको छ । मन्दिरमा चाँदीको विनायकमूर्ति छ ।

११. **पाटन कोटलाक्षीको गणेशमूर्ति** – पाटन कोटलाक्षीमा अर्धपर्यङ्कासनमा रहेको प्राचीन गणेशमूर्ति अवस्थित छ ।

१२. **पाटन मणिछेँ आगमको गणेशमूर्ति** – पाटन मणिछेँ आगममा फूलबुट्टे आसनमाथि प्राचीन गणेशमूर्ति रहेको छ ।

१३. **पाटन इलाननीको गणेशमूर्ति** – पाटन इलाननीमा १८ औं शताब्दीताका निर्मित त्रिभङ्ग अवस्थाको चतुर्भुज गणेशमूर्ति रहेको छ ।

१४. **पाटन पिलाछेंको गणेशमूर्ति** – पाटन पिलाछेंमा नृत्यरत चतुर्भुज गणेशमूर्ति रहेको छ । उक्त मूर्तिमा श्रीगणेशले सूँडद्वारा लड्डू खाइरहेको देखाइएको छ ।

१५. **चुनदेवीको गणेशमूर्ति** – बुँमतीबाट दक्षिणतर्फ चुनिखेलको चुनदेवी भन्ने ठाउँमा चुनदेवीमन्दिर रहेको छ। सिंहवाहिनी भगवती चुनदेवीको मूर्तिको दायाँपट्टि पश्चिममा अन्य देवी–देवताका मूर्तिका साथै गणेशमूर्ति पनि रहेको छ ।

१६. **वज्रवाराहीको गणेशमूर्ति** – उपत्यकाका चार वाराहीहरू (धुंवाराही, नीलवाराही, श्वेतवाराही र वज्रवाराही) प्रसिद्ध छन् । तीमध्ये वज्रवाराहीमन्दिर चापागाउँ र झरुवारासीको सीमामा रहेको छ । यस मन्दिरको भित्तामा गणेशमूर्ति पनि छ ।

१७. **सिद्धेश्वर महादेवमन्दिरको गणेशमूर्ति** – गोदावरी कुण्डको दक्षिण–पश्चिमतर्फको भित्ताको गुफामा सिद्धेश्वरमहादेवको लिङ्ग रहेको छ । त्यस ठाउँमा शिलामय गणेशमूर्ति पनि छ । त्यहाँ भक्तहरूले अनेक देवी–देवताका मूर्तिहरूका साथै गणेशमूर्तिको पनि प्रतिष्ठा गरेका छन् ।

१८. **लुभु महालक्ष्मीस्थानको गणेशमूर्ति** – लुभुको महालक्ष्मीस्थान निकै प्रसिद्ध छ र यहाँको महालक्ष्मी यात्रा पनि उत्तिकै प्रसिद्ध छ । वैशाखशुक्ल तृतीयादेखि दशमीसम्म महालक्ष्मीयात्रा गरिन्छ । त्यसबेला गणेशमूर्ति पनि राखेर यात्रा चलाइन्छ । महालक्ष्मीमन्दिर–परिसरमा सूर्यविनायक गणेश र अन्य गणेशका मूर्तिहरू पनि रहेका छन् ।

१९. **गोभराटेश्वरको गणेशमन्दिर** – लुभु बजारको पूर्वपट्टि गोभराटेश्वर महादेवको प्रसिद्ध मन्दिर रहेको छ । यस मन्दिरको परिसरमा गणेशमन्दिर पनि छ ।

२०. **ललितपुरका अन्य गणेशमन्दिरहरू** – ललितपुर सानेपाको हात्तेपोताको गणेशमन्दिर, सत्सङ्गपरिवारको गणेशमन्दिर, भैंसेपाटीको ध्रुवविनायकमन्दिर, कुमारीपाटीको गणेशमन्दिर, तफालोको गणेशमन्दिर, सिद्धिविनायकमन्दिर आदि टोल–टोलमा, गल्ली–गल्लीमा स्थानगणेशका रूपमा सैकडौं गणेशमन्दिर र मूर्ति रहेका छन् ।

ग) भक्तपुर

१. **भागुटोल महालक्ष्मीमन्दिरको गणेशमूर्ति** – ठिमी, बोडेको भागुटोल बजारमा रहेको महालक्ष्मीमन्दिरको तोरणमा गणेशमूर्ति कुँदिएको छ ।

२. **कमलविनायकमन्दिर** – भक्तपुर नगरपालिकाको पूर्वीभागको बजारक्षेत्रमा कमलविनायकको मन्दिर रहेको छ । यो मन्दिर ठूलो पोखरीको डिलमा अवस्थित छ । कमलविनायकलाई उपत्यकाका आठ विनायक र चार विनायकमध्येका एक विनायक पनि मानिन्छ ।

३. **सूर्यविनायकमन्दिर** – भक्तपुर बजारबाट करीब १ कि.मि. टाढा कोदारी राजमार्गको दक्षिणतर्फको जङ्गलको

फेदीमा सूर्यविनायक गणेशको मन्दिर रहेको छ । त्यहाँ खुला आकाशको भित्तामा गणेशको आकार देखिने प्राकृतिक शिलामूर्ति पूर्वाभिमुख अवस्थामा रहेको छ । गणेशको अगाडि शिलास्तम्भमा गणेशको वाहन मूसो रहेको छ । यहाँ दर्शनका लागि प्रत्येक मङ्गलवार, माघ महिना, गणेशचतुर्थी र श्रीपञ्चमीमा ठूलो भीड लाग्दछ । यस स्थानबाट केहीमाथि डाँडामा गणेशकी माता पार्वतीको मन्दिर छ । सूर्यविनायकको आराधना गर्नाले आयु र सन्तानको वृद्धि हुने जनविश्वास रहेको छ ।

४. **अनन्तलिङ्गेश्वरको गणेशमूर्ति** – भक्तपुर बजारबाट करीब ६ कि.मि. उत्तर–पूर्व दधिकोट गा.वि.स. वडा नं. ४ मा अनन्तलिङ्गेश्वर महादेवको मन्दिर रहेको छ । भक्तपुरका राजा यक्षमल्लद्वारा निर्मित यस मन्दिरमा अनेक देवी–देवताका मूर्तिहरूका साथै गणेशको मूर्ति पनि प्रतिष्ठापित छ ।

५. **सिद्धिविनायक अथवा सिद्धिगणेशको मन्दिर** – भक्तपुर जिल्लाको मध्यपुर नगरपालिका वडा नं. ४ नकदेशमा सिद्धिविनायकमन्दिर रहेको छ । यो मन्दिर कला र धर्म दुवै दृष्टिकोणबाट महत्त्वपूर्ण मानिन्छ। यस स्थानमा श्रीगणेशको उपासना गरी साधकहरूले सिद्धि प्राप्त गरेका कारण यो मन्दिर सिद्धिविनायकका नामबाट प्रसिद्ध छ ।

५. **तोलाछें टोलको गणेशमूर्ति** – भक्तपुर बजारको पूजारी मठभन्दा पूर्वपट्टि तोलाछें टोलमा भग्न तर मुकुटले युक्त गणेशमूर्ति रहेको छ । यो मूर्ति महाराजलीलासनमा विराजमान छ ।

६. **भद्रकालीमन्दिरको गणेशमूर्ति** – भक्तपुरको भद्रकाली स्थानमा सर्पको यज्ञोपवीत र मुकुट धारण गर्ने श्रीगणेशमूर्ति रहेको छ ।

७. **भक्तपुर हनुमान्घाटका गणेशमूर्तिहरू** – भक्तपुर हनुमान्घाटमा अठारौं शताब्दीताका निर्मित दुई ठूला गणेशमूर्ति रहेका छन् । सम्पूर्ण आयुध, अनेक शिर र अनेक भुजाले समन्वित यी दुवै मूर्तिहरू काठमाडौं रानीपोखरीका,सोह्रहाते गणेशकै आकार–प्रकारका छन् । त्यहाँ रहेको अभिलेखअनुसार यी मूर्तिहरूको स्थापना राजा भूपतीन्द्र मल्लले गरेको तथ्य स्पष्ट हुन्छ ।

८. **भक्तपुर भगवतीमन्दिरको गणेशमूर्ति** – भक्तपुर भगवती मन्दिरमा रहेको उमामहेश्वर फलकमा नृत्यमुद्राको गणेशमूर्ति रहेको छ ।

९. **भक्तपुर गैरीधाराको गणेशमूर्ति** – भक्तपुर गैरीधारामा रहेको उमामहेश्वर फलकमा पनि नृत्यमुद्राको गणेशमूर्ति रहेको छ ।

१०. **पनौतीको गणेशमूर्ति** – पनौती बजारदेखि दक्षिण–पूर्वतर्फ सर्पयज्ञोपवीत धारण गर्ने श्रीगणेशको मूर्ति रहेको छ ।

११. **नीलवाराहीमार्गको गणेशमन्दिर** – बोडेको नीलवाराहीतर्फ जाने बाटोमा सानो गणेशमन्दिर रहेको छ ।

१२. **वाराहीमन्दिरको गणेशमूर्ति** – हनुमन्ते खोलाको पारिपट्टि रहेको वाराहीमन्दिरमा वाराहीमूर्तिको दायाँ भागमा गणेशमूर्ति रहेको छ ।

१३. **भक्तपुरका अष्टगणेश** – भक्तपुरमा अष्टगणेश, अष्टभैरव र अष्टमातृकाको तान्त्रिकविधिअनुसार पूजा गर्ने परम्परा रहिआएको छ । डा. पुरुषोत्तमलोचन श्रेष्ठद्वारा प्रणीत **भक्तपुरको नवदुर्गा गण** शीर्षककान्वित पुस्तकको १५७–१५८ पृष्ठमा वर्णन गरिएअनुसार अष्टगणेशका नेवारी भाषामा आधारित नाम यसप्रकार छन्– १) खाँचो गणेश, २) जेंला गणेश, ३) पं भो गणेश, ४) कवँत्व गणेश, ५) म: चो ग णेश, ६) चोङ्गा

गणेश, ७) लाटा गणेश र ८) क्वाठण्डौ गणेश । ब्रह्मवैवर्तपुराण (३/४४/८५)मा गणेश एकदन्त, हेरम्ब, विघ्ननायक, लम्बोदर, शूर्पकर्ण, गजवक्त्र र गुहाग्रजका नामबाट अष्टगणेशको वर्णन गरिएको छ । यसैगरी अमरकोष प्रथमकाण्डमा विनायक, विघ्नराज, द्वैमातुर, गणाधिप, एकदन्त, हेरम्ब, लम्बोदर, गजाननका रूपमा गणेशका आठ नामहरूको उल्लेख गरिएको छ । भक्तपुरका अष्टगणेश र यी नामहरूको एकरूपता छ वा छैन भन्ने विषय अनुसन्धेय छ । भक्तपुरमा माथि बताइएका अष्टगणेशसँग मल्दाजुल्दा नाम भएका निम्नानुसारका अष्टगणेश पनि रहेका छन् - १. जेंला गन्द्यः - जैलाटोलको मन्दिरसामु, २. पातिङ्गन्द्यः - इनाचोटोल माहेश्वरी पीठसामु, ३. तमाहीगन्द्यः - टौमढीटोल, पाँचतले मन्दिरको नैऋत्यकोणमा, ४. पातालगन्द्यः - गहिटीटोलमा, ५. मूलाखुगन्द्यः - तेखाचोटोलमा, ६. खौपागन्द्यः - खौपाटोलमा, ७. लाटागन्द्यः - महाकालीपीठमा, ८. थालाछें गन्द्यः - थालाछें टोलमा ।

१४. **त्रिकुण्डगणेश** - भक्तपुरमा १) याछें गणेश, २) चोछें गणेश, ३) अतिबुक्छे गणेश गरी यी तीन गणेशलाई त्रिकुण्डगणेश भनिन्छ । उक्त गणेशहरूलाई नवदुर्गा गणले आरति प्रदान गर्ने विधान रहेको छ ।

१५. **गणेशको मुकुण्डो लगाई नृत्य गर्ने परम्परा** - उपत्यकाका चार वाराहीमध्ये एक नीलवाराही हुन् । यिनको मन्दिर बोडे गाउँको जङ्गलमा रहेको छ । नीलवाराही नाचमा १९ जनाले गणेशको मुकुण्डो लगाई नृत्य गर्ने परम्परा रहिआएको छ ।

१६. **भक्तपुरका अन्य गणेशमन्दिर र मूर्तिहरू** - भक्तपुर जिल्लामा हनुमान्घाट ओह्रालोको पम्भो गणेशमन्दिर, बसिकचाको सिद्धिविनायकमन्दिर, गहिटीको तीन तले गणेशमन्दिर, चोर्चाभाको गणेशमन्दिर, गकागचाको गणेशमन्दिर, बालकुमारीको गणेशमूर्ति, चपाचोको गणेशमन्दिर, बालकोटको गणेशमन्दिर आदि टोल-टोलमा, गल्ली-गल्लीमा स्थानगणेशका रूपमा सैकडौं गणेशमन्दिर र मूर्ति रहेका छन् ।

गे) मकवानपुर

१. **टिष्टुङ्को गणेशमन्दिर** - टिष्टुङ्को वडा नं. ५ को कुन्छाल भन्ने ठाउँमा प्यागोडा शैलीको मन्दिरभित्र प्राकृत शिलाको गणेशको प्रतीक मूर्ति छ । यहाँ शनिबार र मङ्गलवार दर्शनार्थीहरूको ठूलो भीड लाग्दछ ।

२. **शङ्खमूलको गणेशमूर्ति** - पालुङ बजारको नजिकै सोटु, हात्तिपाइला र महादेव यी तीन खोलाको सङ्गमलाई शङ्खमूल भन्दछन् । त्यहाँको चौरमा जनैपूर्णिमाको दिन हिलेजात्रा मनाइन्छ । त्यहाँ इन्द्रायणी, भैरव र गणेश आदिको खटजात्रा पनि गरिन्छ । यस ठाउँमा अन्य धेरै देवताका मूर्तिहरूका साथै श्रीगणेशमूर्ति पनि रहेको छ ।

३. **इन्द्रायणी माईस्थानको गणेशमूर्ति** - इन्द्रायणी माईको स्थान पालुङ गा.वि.स. वडा नं. ३ पालुङनदीको किनार नजिकै नेपाली गाउँमा पर्दछ । यस मन्दिरमा शिलाको देवीको मूर्ति रहेको छ । त्यसको दायाँ-बायाँ वाराही भगवती, भैरव, नारायण र भैरवीका स-साना शिलाका मूर्तिहरूका साथै गणेशमूर्ति पनि रहेको छ।

४. **पाल्चोक र खोन नदी दोभानको गणेशमन्दिर** - यो गणेशमन्दिर टिष्टुङ गा.वि.स. वडा नं. १ को पाल्चोक र खोन नदीको दोभानमा पर्दछ । यो प्यागोडा शैलीको एकतले मन्दिरभित्र गणेशको प्रतीक प्राकृतिक शिलाको मूर्ति छ ।

५. **पाण्डुकेश्वर महादेवस्थानको गणेशमूर्ति** - यो महादेवको मन्दिर पालुङ गा.वि.स. वडा नं. ४ को

अङ्गारे भन्ने ठाउँमा सरस्वती नदीको किनारमा पर्दछ । प्यागोडा शैलीको तीनतले यस मन्दिरभित्र प्राकृतिक शिलाको शिवलिङ्ग रहेको छ । यस मन्दिरभित्र चार कुनामा नारायण, गणेश आदि देवताहरूका मूर्ति छन्।

गै) रौतहट

रौतहट जिल्लाको राजदेवीमा प्यागोडा शैलीको मन्दिरमा खुँडाको आकारको एक शिला छ । त्यसैलाई राजदेवी भनेर दैनिक पूजा गरिन्छ । राजदेवी मन्दिरको दायाँपट्टि सानो गणेशमन्दिर पनि रहेको छ। यस जिल्लाका अन्य मन्दिरहरूमा गणेशका मूर्तिहरू स्थापित गरिएका छन् ।

गो) बारा

कलैया नगरपालिका वडा नं. ४ मा राजदेवीको मन्दिर रहेको छ । यस मन्दिरको अगाडि भित्तामा सरस्वती आदि देवी-देवताहरूका मूर्तिहरूका साथै श्रीगणेशमूर्ति पनि रहेको छ । यस जिल्लाका अन्य मन्दिरहरूमा पनि गणेशका मूर्ति पाइन्छन् ।

गौ) पर्सा

पर्सा जिल्लामा स्वतन्त्र रूपमा गणेशमन्दिर रहेको विवरण प्राप्त छैन । विभिन्न देवीदेवताका मन्दिरहरूमा अङ्गमूर्तिका रूपमा श्रीगणेशका मूर्तिहरू पाइन्छन् ।

गं) चितवन

१. **भरतपुर बजारको गणेशमन्दिर** – भरतपुर बजारमा नवनिर्मित गणेशमन्दिर रहेको छ ।

२. **नारायणघाटको गणेशमन्दिर** – नारायणघाट बजारमा गणेशभक्तहरूको आस्थाकेन्द्र गणेशमन्दिर रहेको छ । यसरी नै विभिन्न देवीदेवताका मन्दिरहरूमा अङ्गमूर्तिका रूपमा श्रीगणेशका मूर्तिहरू पाइन्छन्।

३. **गण्डकीनगरको श्रीगणेशमन्दिर** – चितवन जिल्लाको रामनगरदेखि दक्षिणतर्फ जाँदा भरतपुर र नारायणगढ जाने चोकमा पुगिन्छ । त्यहाँबाट भरतपुर जाने बाटोमा लागेपछि बीचमा अत्यन्त प्राचीन गण्डकीनगरको गणेशमन्दिर देख्न सकिन्छ । यो मन्दिर गणेशपुराणको क्रीडाखण्डमा वर्णन गरिएको गण्डकीनगरमा स्थापित गणेशमूर्ति हो भन्ने जनविश्वास रहेको छ ।

गः) गोरखा

१. **मनकामना मन्दिरको गणेशमूर्ति** – गोरखा जिल्लामा रहेको मनकामनामन्दिर निकै प्रसिद्ध छ । यस मन्दिरभित्र अनेक देवीदेवताका प्रतिमा र शिलामय प्रतीक मूर्तिहरूमध्ये गणेश र भैरवका मूर्तिहरू पनि छन्।

२. **सत्यरूपेश्वर सिद्धिविनायकमन्दिर** – सिद्धिविनायक गणेशको मन्दिर गोरखा दरबारको नजिकै रहेको छ। यस मन्दिरको निर्माण वि.सं. १९७९ मा उद्योत शाहले गरेका हुन् ।

३. **गोरखनाथमन्दिर समीपको गणेशमन्दिर** – गोर्खा जिल्लाको सदरमुकाम गोरखा बजारमा गुरु गोरखनाथ मन्दिरको नजिकै गणेशको प्रसिद्ध मन्दिर रहेको छ ।

घ) मनाङ

मनाङ जिल्लामा स्वतन्त्र रूपमा गणेशको मन्दिर रहेको विवरण प्राप्त भएको छैन । विभिन्न देवीदेवताका मन्दिरहरूमा अङ्गमूर्तिका रूपमा श्रीगणेशका मूर्तिहरू पाइन्छन् ।

घा) लमजुङ

कालिकामन्दिरमा रहेको गणेशमूर्ति - सदरमुकाम बेँसीसहरबाट पश्चिम-दक्षिणतर्फ गाउँसहर भन्ने ठाउँमा कालिकामन्दिर रहेको छ । कालिकामन्दिरको नजिकमा हनुमान् र गणेशका मूर्तिहरू रहेका छन् । यसैगरी विभिन्न देवीदेवताका मन्दिरहरूमा अङ्गरूपमा गणेशका स-साना मूर्तिहरू भेटिन्छन् ।

घि) तनहुँ

१. **देवघाटको सिद्धिगणेशमूर्ति** - तनहुँको देवघाट आदिप्रयागका रूपमा प्रसिद्ध छ । यहाँ विभिन्न मठ र मन्दिरहरू रहेका छन् । यहाँ गौरीगणेशमन्दिर रहेको छ ।

२. **हरिहरमन्दिरको गणेशमूर्ति** - देवघाटको पारिपट्टि हरिहरमन्दिर रहेको छ । हरिहरमन्दिरको शिवलिङ्गदेखि बायाँतर्फको अर्को कोठामा गणेश र हनुमान्का मूर्तिहरू रहेका छन् ।

३. **केदारनाथमन्दिरको गणेशमूर्ति** - **देवघाट**मा रहेको केदारनाथमन्दिरमा मूल मूर्तिका सामु गणेशमूर्ति पनि रहेको छ ।

४. **बद्रीनारायणमन्दिरको गणेशमूर्ति** - देवघाटक्षेत्रमा रहेको बद्रीनारायणमन्दिर प्रसिद्ध छ । यस मन्दिरको मूलद्वारको दायाँ-बायाँ भागमा जय-विजयका मूर्ति रहेका छन् भने मन्दिरभित्र आग्नेयकोणमा ब्रह्मा र नैर्ऋत्यकोणमा गणेशमूर्ति रहेको छ ।

५. **पाञ्चायनमन्दिरअन्तर्गत गणेशमन्दिर** - दमौली नगरपालिका क्षेत्रमा पाञ्चायन देवताका पाँच मन्दिर रहेका छन् । तीमध्ये गणेशमन्दिर पनि एक हो । यस मन्दिरमा गणेशको शिलामूर्ति रहेको छ ।

घी) कास्की

१. **विन्ध्यवासिनीमन्दिर-परिसरको गणेशमन्दिर** - पोखरा उपमहानगरपालिका वडा नं. २ मा महेन्द्रपुलदेखि उत्तरतर्फ मोहरिया टोलमा विन्ध्यवासिनी भगवतीको मन्दिर रहेको छ । यस मन्दिरअन्तर्गत सानो गणेशमन्दिर पनि रहेको छ ।

२. **गणेशटोलको गणेशमन्दिर** - पोखरा उपमहानगरपालिकाअन्तर्गत गणेशटोलमा गणेशमन्दिर रहेको छ । धातुको छानामा सुवर्णको गजुर राखिएको एकतले यस मन्दिरमा गणेशको प्रतीकात्मक एउटा कालो शिलामा पूजा गरिन्छ । त्यहाँ एउटा शिलामय गणेशमूर्ति र अर्को धातुमय चतुर्बाहु गणेशमूर्ति पनि स्थापना गरिएका छन्। यस मन्दिरमा प्रत्येक मङ्गलवार र गणेशचौथीका दिन दर्शनार्थी भक्तजनहरूको भीड लाग्दछ।

३. **हरिहरआश्रमको गणेशमूर्ति** - कास्की जिल्लाको भलाम गा.वि.स.अन्तर्गत बाबाजीवन भन्ने ठाउँमा पहाडको टुप्पोमा हरिहर आश्रम रहेको छ । यहाँ शिव, गणेश र हनुमान्का मूर्ति छन् ।

घु) स्याङ्जा

१. **गणेशपुरको गणेशमन्दिर** - स्याङ्जा जिल्लाको गणेशपुर गाउँमा गणेशमन्दिर रहेको छ । यसै मन्दिरको

नामबाट त्यस गाउँको र गा.वि.स.समेतको नामकरण भएको छ ।

२. **भृगुतुङ्गेश्वरको गणेशशिला** - स्याङ्जा जिल्लामा पर्ने तर पाल्पा र गुल्मी ज्यादै निकट रुरुक्षेत्र पारिपट्टि कालिपारमा रहेको भृगुतुङ्गेश्वर मन्दिर सिद्धक्षेत्रका रूपमा प्रख्यात छ । त्यस प्राकृतिक मन्दिरमा श्रीगणेशको प्राकृतिक भव्य शिलामय मूर्ति रहेको छ ।

३. **मालुङ्गाको गणेशमन्दिर** - राम्दी नजिकै रहेको मालुङ्गा गाउँमा भक्तहरूद्वारा केही वर्षअघि स्थापना गरिएको सुन्दर गणेशमन्दिर रहेको छ ।

यसै गरी स्याङ्जा जिल्लाका विभिन्न देवीदेवताका मन्दिरहरूमा अङ्गमूर्तिका रूपमा श्रीगणेशका मूर्तिहरू पाइन्छन् । यहाँको एउटा गाउँको नाउँ गणेशपुर र त्यसै नामको आधारमा गा.वि.स.को नाम गणेशपुर रहनुले पनि यहाँका नरनारीहरूमा गणेशप्रति अत्यधिक भक्तिभाव रहेको प्रमाणित हुन्छ।

घू) पर्वत

धनेश्वर शिवालयमन्दिरको गणेशमूर्ति - शिवालय गा.वि.स. वडा नं. ४ को माझ गाउँमा धनेश्वर महादेवमन्दिर रहेको छ । यस मन्दिरका चार सुरमा क्रमश: गणेश, भैरव, भगवती र विष्णुका मूर्तिहरू रहेका छन्। यस जिल्लाका अन्य देवीदेवताका मन्दिरहरूमा अङ्गमूर्तिका रूपमा श्रीगणेशका मूर्तिहरू पाइन्छन् ।

घे) मुस्ताङ

मुस्ताङ जिल्लामा स्वतन्त्र रूपमा गणेशमन्दिर रहेको विवरण प्राप्त छैन । विभिन्न देवीदेवताका मन्दिरहरूमा अङ्गमूर्तिका रूपमा श्रीगणेशका मूर्तिहरू पाइन्छन् ।

घै) म्याग्दी

बालमुक्तेश्वर'मन्दिरको गणेशमूर्ति - म्याग्दी जिल्लाको सदरमुकाम बेनीमा बालमुक्तेश्वरमन्दिर रहेको छ। यस मन्दिरका चार सुरमा गणेश, भगवती, नारायण र सूर्यका मूर्तिहरू रहेका छन् । यसैगरी यस जिल्लाका अनेक देवीदेवताका मन्दिरहरूमा पनि अङ्गदेवताका रूपमा गणेशका मूर्तिहरू पाइन्छन् ।

घो) बाग्लुङ

कालिकादेवीस्थानको गणेशमूर्ति - कालिका भगवतीको मन्दिर बाग्लुङ बजारको नजिकै काली गण्डकी र काठेखोलाको दोभानमा पर्दछ । यस मन्दिरमा गणेशमूर्ति पनि रहेको छ । साथै यस मन्दिर-परिसरमा सानो गणेशमन्दिर पनि रहेको छ । बाग्लुङ नगरपालिकाभित्र बजारमा भीरगणेश र ढुण्ढिगणेशका मूर्तिहरू रहेका छन्।

घौ) पाल्पा

१. **श्रीनगरको गणेशमन्दिर** - तानसेनको शिरमा रहेको श्रीनगर डाँडामा श्रीनगर-गणेशमन्दिर रहेको छ ।

२. **तानसेन बजारको गणेशमन्दिर** - तानसेन बजारमा स्थानीय श्रद्धालुहरूद्वारा निर्मित गणेशस्थान रहेको छ। यहाँ प्रत्येक मङ्गलबार दर्शनार्थीहरूको भीड लाग्दछ ।

३. **अमरगणेशको मन्दिर** - तानसेनको भगवतीमन्दिरको परिसरमा वीर अमरसिंह थापाद्वारा निर्मित अमरगणेशमन्दिर रहेको छ ।

४. **रण-उजिरेश्वरी भगवतीमन्दिरको गणेशमूर्ति** - पाल्पा जिल्लाको तानसेन नगरपालिका वडा नं. ८ को

भगवती टोलको दरबार-परिसरमा रण-उजेश्वरी भगवतीमन्दिर रहेको छ । अठार हात भएकी भगवतीलाई महिषासुरमर्दिनी भगवतीका रूपमा मानिन्छ । कुशल योद्धा कर्णेल उजीरसिंह थापाले गोरखपुरको बाटो हुँदै युद्ध गर्न आउने अंग्रेजको फौजलाई बुटवल नजिकको जितगढीमा हराएकोले सोही खुसियालीको अवसरमा आफ्नो विजयको प्रतीकका रूपमा सन् १८७२ मा यस मन्दिरको निर्माण गरेका हुन् । यहाँ श्रीगणेशमूर्ति पनि रहेको छ।

५. **अमरनारायणमन्दिरको गणेशमूर्ति-** तानसेन नगरपालिका वडा नं. २ अमरगञ्जमा रहेको अमरनारायणमन्दिरमा नारायणको भव्य प्रतिमा रहेको छ । उक्त प्रतिमाको दायाँ भागमा गणेशमूर्ति रहेको छ।

६. **रिडी ऋषिकेशवमन्दिर, रिडीको गणेशमूर्ति -** रिडीको ऋषिकेशवमन्दिर ज्यादै प्रसिद्ध छ । यसको निर्माण पाल्पाली राजा मुकुन्द सेनले गरेका हुन् । यहाँ भगवान् नारायणको प्रतिमाका सामु अन्य देवीदेवताका मूर्तिहरूका साथै श्रीगणेशमूर्ति पनि रहेको छ ।

७. **राम्दी सिद्धगुफाको गणेशमूर्ति -** काली गण्डकीको तट राम्दीघाट नजिकै पहराको बीचमा सिद्धगुफा रहेको छ । यहाँ पौराणिक कालमा कपिलमुनिले तपस्या गरेका थिए । यस गुफामा सिद्ध, गणेश र सरस्वतीका स्वयम्भू प्रतिमाहरू छन् ।

९. **अर्गलीको गणेशमूर्ति -** पाल्पा जिल्लाको अर्घलीनामक स्थानमा कालीगण्डकीको तीरमा सत्येश्वर महादेवको मन्दिरभित्र श्रीगणेशको मूर्ति पनि रहेको छ ।

१०. **रिब्दीकोट जलेश्वरमन्दिरको गणेशमूर्ति -** पाल्पाको ऐतिहासिक राजधानी रिब्दीकोटमा जलेश्वर महादेवको मन्दिरको गर्भगृह एवं परिसरमा गणेशका मूर्ति रहेका छन् ।

११. **सिद्धबाबा मन्दिरको गणेशमूर्ति -** पाल्पा र रूपन्देहीको सीमामा पर्ने दोभान क्षेत्रमा सिद्धबाबा मन्दिर रहेको छ । त्यसमा अनेक देवी-देवताका मूर्तिहरूका साथै श्रीगणेशको मूर्ति पनि रहेको छ ।

१२. **रानीघाटको गणेशमूर्ति -** पाल्पा र स्याङ्जाको मध्यवर्ती कालीगण्डकीको तीरमा पाल्पातर्फ रहेको रानीघाट मन्दिरमा श्रीगणेशको मूर्ति रहेको छ ।

घं) गुल्मी

१. **रुरुक्षेत्रको गणेशमन्दिर -** यो गणेशको मन्दिर रुरु गा.वि.स. वडा नं. ५ मा पर्दछ । त्यहाँ गुम्बज शैलीका दुई मन्दिर छन् । तीमध्ये पश्चिमपट्टिको मन्दिरभित्र रिडीखोलाको पुरानो मन्दिर बगाएपछि त्यहाँकै पुरानो मूर्ति ल्याई गणेशको स्थापना गरिएको हो । पूर्वपट्टिको मन्दिरमा भैरवमूर्ति रहेको छ ।

२. **मानकोटको आत्मविनायक मन्दिर -** मानकोटक्षेत्रमा आत्मविनायक नामक गणेशमन्दिर रहेको छ । यस मन्दिरमा बिहान-बेलुकी पञ्चैबाजासहित पूजाअर्चना र आरती हुन्छ ।

३. **रुरुक्षेत्रका गणेशमूर्ति -** रुरुक्षेत्रका अनेक मन्दिरहरूमा गणेशका मूर्तिहरू पाइन्छन् ।

४. गुल्मी हुँगानामक स्थानमा अवस्थित श्रीशक्तिधाममा श्रीलोकेश्वर महादेव मन्दिरको गर्भगृहमा श्रीगणेशको मूर्ति पनि रहेको छ ।

४. **त्रिपुरासुन्दरी माईस्थानको गणेशमूर्ति -** वामीटक्सार गा.वि.स. वडा नं. २ मा रहेको त्रिपुरासुन्दरी माईको स्थानमा मूर्तिको दायाँ भागमा गणेशमूर्ति पनि रहेको छ ।

घ:) अर्घाखाँची

मथुरावेंसी तीर्थको गणेशमन्दिर - रिडी बजारबाट करीब १० कि.मि. पश्चिममा मथुरावेंसी तीर्थ रहेको छ । यहाँ अनेक देवीदेवताका मन्दिरहरूका साथै गणेशमन्दिर पनि रहेको छ।

२. **सुपादेउरालीको गणेशमूर्ति** - अर्घाखाँचीको खाँचीकोट गा.वि.स.अन्तर्गत सुपाखोलामा सुपादेउरालीमन्दिर रहेको छ । त्यहाँको एक शिलालाई देवीको रूपमा पूजिन्छ । प्यागोडा शैलीको यस मन्दिरभित्र देउरालीको शिला, गणेश र नवदुर्गाका प्रतिमाहरू रहेका छन् ।

ङ) नवलपरासी

१. **गैंडाकोटको गणेशमन्दिर** - नवलपरासी जिल्लाको गैंडाकोटमा विभिन्न देवी-देवताहरूका मन्दिरका साथै श्रीगणेशमन्दिर पनि रहेको छ । यस जिल्लाका विभिन्न देवीदेवताका मन्दिरहरूमा अङ्गमूर्तिका रूपमा श्रीगणेशका मूर्तिहरू पाइन्छन् ।

ङा) रूपन्देही

१. **तिनाउपारिको जलविनायक मन्दिर** - बुटवल नगरपालिका तिनाउपारि गणेशटोलमा प्राचीन गणेशमन्दिर रहेको छ ।

२. **विर्नीको गणेशमन्दिर** - छिपागड गा.वि.स. वडा नं. ९ विर्नी भन्ने ठाउँमा गणेशमन्दिर रहेको छ । पश्चिमाभिमुख यस मन्दिरमा सिंहमर्मरको आसनमा भव्य गणेशमूर्ति छ ।

३. **गोनहा गा.वि.स.को गणेशमन्दिर** - रूपन्देही जिल्लाको गोनहा गा.वि.स.मा प्राचीन गणेशमन्दिर रहेको छ ।

४. **सिद्धबाबा मन्दिरको गणेशमूर्ति** - बुटवल नगरपालिकादेखि उत्तरतर्फ चिडियाखोलाको तीरमा सिद्धबाबामन्दिर रहेको छ । यस मन्दिरलाई यस क्षेत्रको पवित्र धामका रूपमा लिइन्छ । यस मन्दिरभित्र श्रीगणेशमूर्ति पनि रहेको छ ।

५. **नारायणमन्दिरको गणेशमूर्ति** - नारायणमन्दिर बुटवलको पुरानो बजारमा रहेको छ । यस मन्दिरमा नारायणमूर्तिका साथै शिलामय गणेशमूर्ति पनि रहेको छ ।

६. **कृष्णेश्वर महादेवमन्दिरको गणेशमूर्ति** - तिनाउपारि गणेशटोलमा रहेको कृष्णेश्वर महादेवमन्दिरमा श्रीगणेशमूर्ति पनि रहेको छ ।

७. **पर्रोहापरमेश्वर मन्दिरको गणेशमूर्ति** - पर्रोहा गा.वि.स.अन्तर्गत रानीवगियाबाट २ कि.मि. दक्षिणमा पर्रोहापरमेश्वरको नामबाट प्रसिद्ध शिवलिङ्ग रहेको छ । यहाँ पार्वतीको मूर्ति एवं शिवलिङ्गका साथै प्राचीन गणेशमूर्ति पनि रहेको छ ।

८. **वसडिलवा शिवमन्दिरको गणेशमूर्ति** - सिद्धार्थ नगरपालिका वडा नं. ८ को वर्मेली टोलमा शिवमन्दिर रहेको छ । यस मन्दिरमा गणेशमूर्ति पनि छ ।

९. **भैरहवा नारायणमन्दिरको गणेशमूर्ति** - सिद्धार्थ नगरपालिका वडा नं. ८ मा रहेको नारायणमन्दिरमा नारायणमूर्तिका साथै गणेशमूर्ति पनि रहेको छ ।

(ङि) कपिलवस्तु

तौलिहवाको कालीमाईमन्दिरको गणेशमूर्ति - कपिलवस्तु जिल्लाको तौलिहवा नगरअन्तर्गत रहेको कालीमाईमन्दिरमा मूल कालीमूर्तिको पूर्वतर्फ गणेशमूर्ति रहेको छ । भक्तहरूले श्रीगणेशको पूजा-अर्चना गरेपछि मात्र कालीमाईको पूजा गर्दछन् । बडादशैंमा हुने कालीको रथयात्रामा गणेशको विशेष पूजनपछि मात्र रथयात्रा आरम्भ गरिन्छ । यस जिल्लामा विभिन्न देवीदेवताका मन्दिरहरूमा अङ्गमूर्तिका रूपमा श्रीगणेशका मूर्तिहरू पाइन्छन् ।

ङी) रुकुम

१. **मुरूको गणेशमन्दिर -** रुकुम जिल्लाको मुरूनामक स्थानमा प्राचीन गणेशमन्दिर रहेको छ । अरू देवताका मन्दिरहरूमा अङ्गदेवताका रूपमा गणेशका मूर्ति रहेका छन् ।

२. **पाञ्चायन देवतामन्दिरको गणेशमूर्ति -** खलङ्गा गा.वि.स. वडा नं. १ मा पाञ्चायन देवतामन्दिर रहेको छ। गणेश पनि पाञ्चायन देवतामध्ये एक देवता भएकाले उहाँको पनि मूर्ति रहेको छ ।

ङु) रोल्पा

कालिकामन्दिरको गणेशमूर्ति - रोल्पा जिल्लाको सदरमुकाम लिवाङ् गा.वि.स. वडा नं. ६ मा कालिकामन्दिर रहेको छ । कालिकामूर्तिको बायाँतर्फ धातुको गणेशमूर्ति रहेको छ । यसैगरी रोल्पामा रहेका अन्य देवीदेवताका मन्दिरहरूमा अङ्गमूर्तिका रूपमा गणेशका मूर्ति पनि रहेका छन् ।

ङू) प्यूठान

१. **खलङ्गाको गणेशमन्दिर -** यो मन्दिर जिल्ला सदरमुकाम खलङ्गा वडा नं. ४ को गणेशटोलमा पर्दछ । यस मन्दिरको निर्माण वि.सं. १९४४ भाद्र महिनामा भएको हो । पित्तलको गजुर भएको ५ तले प्यागोडा शैलीको यस मन्दिरमा गणेशको मुख्य मूर्तिका साथै भैरवका मूर्तिहरू पनि छन् । यस मन्दिरमा शनिवार, मङ्गलवार, बडादसैं, चैतेदसैंमा विशेष पूजाआजा हुन्छ भने ऋषितर्पणी पछिको पञ्चमीका दिन भने जात्रा पनि लाग्दछ ।

२. **स्वर्गद्वारीको गणेशपाञ्चायनमन्दिर -** प्यूठान जिल्लाको स्वर्गद्वारी आश्रममा शिवपाञ्चायन, देवीपाञ्चायन, विष्णुपाञ्चायन, सूर्यपाञ्चायन र गणेशपाञ्चायनका मन्दिर रहेका छन् ।

३. **स्वर्गद्वारी आश्रमको गणेशमूर्ति -** प्यूठानको सदरमुकाम खलङ्गाबाट २६ कि.मि. पश्चिम **स्वर्गद्वारी गा.वि.स.** वडा नं. १ मा स्वर्गद्वारी आश्रम रहेको छ । स्वर्गद्वारी आश्रम महाप्रभु **हंसानन्द सरस्वतीद्वारा** वि.सं. १९५२ मा स्थापित भएको हो । यहाँ दैनिक हवन गर्ने कुण्ड छ । यसै कुण्डलाई अखण्डधुनि मानिएको छ । नवग्रहको हवनकुण्डका चार सुरमा भगवती, शिव र शालिग्रामका मूर्तिहरूका साथै गणेशमूर्ति पनि रहेको छ ।

४. **कालिकादेवीस्थानको गणेशमूर्ति -** विजयवार गा.वि.स. वडा नं. ३ को माथिल्लो बजारमा रहेको कालिकादेवी मन्दिरमा अन्य देवीदेवताका मूर्तिहरूका साथै गणेशमूर्ति पनि रहेको छ ।

५. **सिद्धफलारी देवतास्थानको गणेशमूर्ति** – दाखाकाडी गा.वि.स. वडा नं. ६ मा रहेको श्रीसिद्धफलारी देवतास्थानमा गणेशमूर्ति पनि रहेको छ ।

६. **भगवतीमन्दिरको गणेशमूर्ति** – मिग्री गा.वि.स. वडा नं. १ मा रहेको भगवतीमन्दिरमा गणेशमूर्ति पनि रहेको छ ।

७. **जाल्पादेवीमन्दिरको गणेशमूर्ति** – विजयवार गा.वि.स. टाहारीमा रहेको जाल्पादेवीमन्दिरमा गणेशमूर्ति रहेको छ ।

ङे) सल्यान

सल्यानको गणेशस्थान – यो गणेशस्थान सदरमुकाम खलङ्गा बजारको बीच भागमा पर्दछ । यहाँ दैनिक पूजाका साथै मङ्गलवारका दिन भक्तजनहरूको विशेष भीड लागेको हुन्छ । यो मन्दिर निकै पुरानो मानिएको छ । सल्यान जिल्लामा रहेका विभिन्न देवीदेवताका मन्दिरहरूमा अङ्गमूर्तिका रूपमा गणेशका मूर्तिहरू पनि पाइन्छन् ।

ङै) दाङ

१. **दाङ बेलभुण्डीको गणेशमन्दिर** – दाङ जिल्लाको बेलभुण्डीमा त्रिलोकेश्वर–महादेवमन्दिर रहेको छ। त्यसैको बगलमा शिलामय मूर्तिसहितको सानो गणेशमन्दिर रहेको छ ।

२. **छिल्लीकोटको गणेशमन्दिर** – दाङ जिल्लाको उत्तरी भेगमा रहेको पर्वतशिखरमा कालिकामन्दिर र मालिकामन्दिरको मध्यभागमा विशाल प्राकृतिक शिलामूर्तिसहितको गणेशमन्दिर रहेको छ ।

३. **बिजौरी गणेशमन्दिर** – दाङ जिल्लाको बिजौरीनामक स्थानमा सूदयरामेश्वर मन्दिरको छेउमा सानो तर सुन्दर गणेशमन्दिर रहेको छ ।

४. **सिरडी साईमन्दिर परिसरको गणेशमन्दिर** – दाङ घोराहीमा सिरडी साईमन्दिर परिसरमा रहेको गणेशमन्दिरमा कालो पत्थरसहितको विशाल गणेशमूर्तिको स्थापना गरिएको छ ।

५. **घोराही क्याम्पस नजिकको गणेशमन्दिर** – दाङ घोराही क्याम्पस नजिकै सार्वजनिक गणेशमन्दिर रहेको छ । यहाँ मङ्गलवार एवं शनिवार दर्शनार्थीहरूको घुइँचो लाग्दछ भने साप्ताहिकरूपमा भजन–कीर्तन गर्ने परम्परा पनि रहिआएको छ ।

६. **अम्बिकेश्वरीमन्दिर परिसरको गणेशमन्दिर** – दाङको सदरमुकाम घोराहीमा रहेको अम्बिकेश्वरीमन्दिरको समीपमा गणेशमन्दिर पनि रहेको छ ।

७. **त्रिसिद्धेश्वरीमन्दिर तुलसीपुरको गणेशमूर्ति** – दाङको तुलसीपुरमा रहेको त्रिसिद्धेश्वरीमन्दिरको गर्भगृहमा श्रीगणेशको मूर्ति पनि रहेको छ ।

८. **पाण्डवेश्वर महादेवमन्दिरको गणेशमूर्ति** – दाङको डुरुवा पहाडको काखमा बबै (सरयू) नदीको तीरमा पाण्डवेश्वरमन्दिरभित्र स्वयम्भूलिङ्गसमीपमा गणेशको मूर्ति पनि रहेको छ ।

ङो) हुम्ला

हुम्ला जिल्लाका विभिन्न देवीदेवताका मन्दिरहरूमा अङ्गमूर्तिका रूपमा श्रीगणेशका मूर्तिहरू पाइन्छन् ।

डौ) मुगु

मुगु जिल्लाका विभिन्न देवीदेवताका मन्दिरहरूमा अङ्गमूर्तिका रूपमा श्रीगणेशका मूर्तिहरू पाइन्छन् ।

डं) जुम्ला

जुम्लाको गणेशगुफा – यो गुफा जुम्लाबाट ५ कि.मि. दक्षिण ठाकुरनाथ जाने बाटोमा बोहरा गाउँको डाँडामाथि पर्दछ । यस गुफाभित्र चुनढुङ्गा जस्तै सेतो गणेशमूर्ति रहेकाले यस गुफालाई गणेशगुफा भनिएको हुनुपर्दछ ।

ङः) डोल्पा

डोल्पा जिल्लाका विभिन्न देवीदेवताका मन्दिरहरूमा अङ्गमूर्तिका रूपमा श्रीगणेशका मूर्तिहरू पाइन्छन् ।

च) कालिकोट

पञ्चदेवलको गणेशमन्दिर – कालिकोटको पञ्चदेवल भन्ने ठाउँलाई पाँचवटा मन्दिर भएका कारण पञ्चदेवल भनिन्छ । यहाँका पञ्चदेवलमध्ये एउटा गणेशदेवल पनि हो । यस जिल्लाका अन्य देवीदेवताका मन्दिरहरूमा अङ्गमूर्तिका रूपमा गणेशका प्रतिमा रहेका छन् ।

चा) जाजरकोट

खलङ्गाको गणेशमन्दिर – जाजरकोट जिल्लाको सदरमुकाम खलङ्गामा गणेशमन्दिर रहेको छ । यसैगरी खलङ्गा गा.वि.स.कै शिवालय भन्ने ठाउँमा शिवलिङ्गका सामु गणेशमूर्ति रहेको छ । यस जिल्लाका अनेक देवीदेवताका मन्दिरहरूमा अङ्गमूर्तिका रूपमा गणेशका मूर्ति रहेका छन् ।

चि) दैलेख

१. **दैलेखनगरको गणेशमन्दिर –** दैलेखनगरमा प्राचीन कालमा स्थापित गणेशमन्दिर रहेको छ ।

२. **धूलीश्वर मन्दिरको गणेशमूर्ति –** बडलम्जी गा.वि.स. वडा नं. ८ अन्तर्गत लाहोरे खोलाको दोभानमा धूलीश्वर महादेवमन्दिर रहेको छ । यहाँ शिव-पार्वतीका मूर्तिहरूका साथै गणेशमूर्ति पनि रहेको छ ।

३. **सिद्धेश्वर महादेवमन्दिरको गणेशमूर्ति –** नाउले कटुवाल गा.वि.स. वडा नं. ९ दुङ्गेश्वर खोलाको किनारमा सिद्धेश्वर–महादेवमन्दिर रहेको छ । यस मन्दिरको बाहिर गणेशमूर्ति रहेको छ ।

ची) सुर्खेत

१. **चिसापानीको गणेशमन्दिर –** यो मन्दिर वीरेन्द्रनगर नगरपालिका वडा नं. ५ को चिसापानी भन्ने ठाउँमा पर्दछ । यसको निर्माण हालै मात्र जनसहभागिताबाट भएको हो । यस मन्दिरमा गणेशपाञ्चायनको शिलामय मूर्ति स्थापना गरिएको छ । यस मन्दिरमा दैनिक नित्य पूजाआराधना गरिन्छ ।

२. **लाटीकोइली मन्दिरको गणेशमूर्ति –** लाटीकोइली गा.वि.स. वडा नं. १ मा लाटीकोइलीमन्दिर रहेको छ। यसलाई शक्तिपीठ पनि मानिन्छ । मन्दिरको दायाँबायाँ भागमा सरस्वती, शिव र गणेशका मूर्तिहरू पनि रहेका छन् । यसैगरी यस जिल्लाका अनेक मन्दिरहरूमा गणेशका मूर्तिहरू पाइन्छन् ।

चु) बाँके

आदर्शनगरको गणेशमन्दिर – बाँकि जिल्ला आदर्श नगरमा गणेशमन्दिर रहेको छ । यहाँ प्रत्येक शनिवार तथा मङ्गलवार दर्शनार्थीहरूको घुइँचो लाग्दछ । यस जिल्लाका अनेक मन्दिरहरूमा अङ्गमूर्तिका रूपमा गणेशका मूर्तिहरू पाइन्छन् ।

चू) बर्दिया

१. **गणेशबाबामन्दिर** – गणेशबाबामन्दिर राजापुर बजारदेखि दक्षिणपूर्वी भागमा रहेको छ । गुम्बज शैलीको पश्चिम फर्केको र गजुर भएको यस मन्दिरभित्र पहिले गणेशको शिरको आकार बन्न गएको पीपलको जरा रहेको छ । त्यसैलाई गणेश मानी पूजा गर्दै आएको पाइन्छ । यस मन्दिरमा श्रीपञ्चमीका दिन दर्शनार्थीहरूको भीड लाग्ने गर्दछ ।

२. **राजापुरको गणेशमन्दिर – बर्दिया** जिल्लाको राजापुर बजारमा गणेशमन्दिर रहेको छ । यसैगरी यस जिल्लाका अनेक मन्दिरहरूमा अङ्गमूर्तिका रूपमा गणेशका मूर्ति पाइन्छन् ।

चे) बझाङ

सहस्त्रलिङ्गको गणेशमन्दिर – बझाङको सहस्त्रलिङ्ग भन्ने स्थानमा गणेशमन्दिर रहेको छ । यसैगरी यस जिल्लाका अनेक देवीदेवताका मन्दिरहरूमा अङ्गमूर्तिका रूपमा गणेशका मूर्ति रहेका छन् ।

चै) बाजुरा

बाजुरा जिल्लाका विभिन्न देवीदेवताका मन्दिरहरूमा अङ्गमूर्तिका रूपमा श्रीगणेशका मूर्तिहरू पाइन्छन् ।

चो) अछाम

१. **विनायक गणेशमन्दिर** – अछाम जिल्लाको घोडाकन्ने भन्ने स्थानदेखि उत्तरतर्फ भव्य एवं विशाल विनायक-गणेशमन्दिर रहेको छ ।

२. **गणेश पञ्चदेवल** – यो पञ्चदेवलमन्दिर अछाम जिल्लाको घोडाकन्ने भन्ने डाँडामा रहेको छ । वरिपरि चारवटा देवल र बीचमा चारैतिर चौतारी बनाएर गणेशदेवल निर्माण गरिएको छ । यस पञ्चदेवलको निर्माण सिञ्जाली राजाका छोरा अक्षय मल्लले वि.सं. १३३९ मा गरेका हुन् ।

३. **वैजनाथ शिवालयका गणेशमूर्तिहरू** – वैजनाथ शिवालयमा लक्ष्मी, दुर्गा, गणेश र सूर्यका मूर्तिहरू छन्। फलकमूर्तिहरूमध्ये भैरव र गणेशका मूर्ति एउटै फलकमा रहेका छन् ।

४. **विष्णुमन्दिरको गणेशमूर्ति** – वैजनाथ गा.वि.स.को वैजनाथ धाममा रहेको विष्णुमन्दिरमा भैरवसहित गणेशको आसनमूर्ति रहेको छ । यस अतिरिक्त यस जिल्लाका अनेक मन्दिरहरूमा गणेशका मूर्तिहरू पाइन्छन् ।

चौ) डोटी

शैलेश्वरीमन्दिर-परिसरको गणेशमन्दिर – डोटी जिल्लाको सदरमुकाम दिपायलको सिलगढी बजारमा

शिलाको मूर्तिले सम्पन्न श्रीगणेशमन्दिर रहेको छ । यस जिल्लाका अनेक मन्दिरहरूमा अङ्गमूर्तिका रूपमा गणेशका मूर्तिहरू रहेका छन् ।

चं) कैलाली

कैलासेश्वर-परिसरको गणेशमन्दिर – टीकापुर नगरपालिकाअन्तर्गत टीकापुरमा कैलासेश्वर महादेवमन्दिरको परिसरमा गणेशमन्दिर रहेको छ । यस जिल्लाका शिवमन्दिर आदि अनेक देवस्थलहरूमा अङ्गमूर्तिका रूपमा गणेशका मूर्तिहरू पनि पाइन्छन् ।

चः) दार्चुला

१. **गोकुलेश्वरको गणेशमूर्ति –** दार्चुलाको सदरमुकामबाट करीब ६१ कि.मि. टाढा गोकुले भन्ने ठाउँमा गोकुलेश्वर-महादेवमन्दिर छ । यस मन्दिरमा शिव-पार्वतीका साथै गणेशमूर्ति पनि रहेको छ ।

२. **लटीनाथ मन्दिरको गणेशमूर्ति –** लटीनाथ गा.वि.स. वडा नं. ७ मा चौलानी नदीको पूर्वी किनारमा लटीनाथ महादेवको मन्दिर छ । यस मन्दिरभित्र शिवलिङ्ग र गणेशमूर्ति रहेको कुरा स्थानीयहरूको भनाइ छ ।

छ) बैतडी

बैतडी जिल्लाका विभिन्न देवीदेवताका मन्दिरहरूमा अङ्गमूर्तिका रूपमा श्रीगणेशका मूर्तिहरू पाइन्छन् ।

छा) डडेलधुरा

गन्यापधुरा (**गणेशमन्दिर**) – गणेशमन्दिरको रूपमा मानिने यो मन्दिर सदरमुकामबाट करीब १५ कि.मि. पूर्व गणेशपुर गा.वि.स.अन्तर्गत पर्दछ । गणेशमूर्तिको रूपमा रहेको शिलालाई ताम्रपत्रले छोपेको छ । यहाँ सदा सर्पले रक्षा गर्ने र त्यहाँको ढुङ्गा झिक्न खोजेमा सर्पले झिक्न नदिने भन्ने भनाइ छ । यस जिल्लामा रहेका अन्य मन्दिरहरूमा अङ्गमूर्तिका रूपमा गणेशका मूर्ति रहेका छन् ।

छि) कञ्चनपुर

सिद्धनाथ मन्दिरको गणेशमूर्ति – महेन्द्रनगर नगरपालिका वडा नं. ४ ब्रह्मदेव बजारमा रहेको सिद्धनाथमन्दिरमा पित्तलको श्रीगणेशमूर्ति रहेको छ । यस जिल्लाका अनेक देवीदेवताका मन्दिरहरूमा अङ्गमूर्तिका रूपमा श्रीगणेशका मूर्ति रहेका छन् ।

१.२ भारतका गणेशमन्दिर, गणेशतीर्थ र गणेशमूर्ति

भारतमा अनेक गणपतितीर्थ , गणपतिमन्दिर र गणपतिमूर्ति रहेका छन् । तीमध्ये प्रमुख तीर्थ, मन्दिर एवं मूर्तिहरूको नाम निरूपणका लागि यो प्रकरण प्रारम्भ गरिएको छ ।

१. मङ्गलमूर्ति गणेश

पूनाभन्दा एघार माइल टाढा रहेको मङ्गलमूर्ति क्षेत्रमा मङ्गलमूर्ति भगवान् श्रीगणेशको मूर्ति छ । यो

मन्दिर ज्यादै प्रसिद्ध भएकाले यहाँ दर्शनार्थी यात्रीहरूको घुइँचो लाग्ने गर्दछ । यो गणेशमन्दिर महाराष्ट्रका अष्टविनायकहरूमध्ये एक हो ।

२. **श्रीवरदविनायक**

वैनायक सम्प्रदायका प्रवर्तक महर्षि गृत्समदद्वारा स्थापित श्रीवरदविनायक महाराष्ट्रका अष्टविनायकमध्ये एक हुन् । गृत्समदले यहाँ रहेर गणेशको आराधना गरी ब्रह्मत्व र ऋषित्व प्राप्त गरेका कारण यो क्षेत्र वरदविनायक क्षेत्रका रूपमा ज्यादै प्रसिद्ध छ ।

३. **वरविनायक अथवा विवाहविनायक**

महर्षि कण्वद्वारा स्थापित वरविनायक अथवा विवाहविनायकको प्रतिमा टिटवालानामक स्थानमा रहेको छ । यिनै विनायकको अनुग्रहबाट शकुन्तलाले राजा दुष्यन्तलाई पतिका रूपमा प्राप्त गरेकी थिइन् । यस कारण यी गणेशलाई वरविनायक अथवा विवाहविनायक भनिन्छ ।

४. **ढोल्या गणेश अथवा विशाल गणेश**

सतारा जिल्लाअन्तर्गत 'बाई' नामक स्थानमा ढोल्या गणेशको विशाल मन्दिर रहेको छ । यस मन्दिरको पछिल्लो भाग माछाको आकारको छ । मूर्तिको विशालताका कारण यहाँका गणेशलाई ढोल्या गणेश भनिन्छ ।

५. **चित्रकूट-गणेश**

चित्रकूट गणेशको मन्दिर मराठवाडाका सिद्ध स्थानहरूमध्ये एक हो । महाराष्ट्रका अष्ट विनायकहरूसमान यसको महिमा बताइएको छ । यहाँ शिवलिङ्गमाथि श्रीगणेशको स्वयम्भू प्रतिमा रहेको छ । यो प्रतिमा सिन्दूरचर्चित छ । मानिसहरू प्रतिदिन यस प्रतिमाको तिलबराबर वृद्धि हुने कुरा बताउँछन् ।

६. **विरूपाक्षमन्दिर र विशाल गणेशमूर्ति**

विजयनगरको प्राचीन राजधानी हम्पीमा रहेको विरूपाक्ष मन्दिरको आग्नेय कोणमा एउटा विशाल मण्डप छ । त्यसमा श्रीगणेशको बाह्र हात अग्लो विशाल प्रतिमा रहेको छ । त्यहाँ श्रीगणेशको दर्शनका लागि यात्रीहरूको घुइँचो लाग्ने गर्दछ ।

७. **हेरम्ब गणपति**

गणेशको पहिले विवाह भएका कारण स्वामी कार्तिकेय र श्रीगणेशमा विवाद भयो । रुष्ट भएका कार्तिकेय कैलासवास त्याग गरी दक्षिण भारततर्फ आए । त्यहाँ तिनले क्रौञ्चपर्वतमा आफ्नो आवास बनाए। यो स्थान सुण्डूरभन्दा ६ माइल टाढा रहेको छ । यहाँ हेरम्ब गणपति र स्वामी कार्तिकेयका बेग्लाबेग्लै मन्दिर रहेका छन् ।

८. **सिद्धगणपति महाबलेश्वर मन्दिर**

हुबलीभन्दा सय माइल टाढा गोकर्ण क्षेत्रका साना-साना पर्वतहरूको माझमा भगवान् शङ्करको

आत्मत्त्व लिङ्ग रहेको छ । गर्भगृहबाहिर सभामण्डपमा पार्वती र गणेशका प्रतिमाहरू छन् । त्यहीं नै सिद्धगणेशको विशाल प्रतिमा रहेको छ । यस प्रतिमाको मस्तकमा रावणद्वारा गरिएका प्रहारका चिह्न रहेका छन् । सिद्ध गणेशको दर्शनपछि मात्र भगवान् शङ्करको आत्मतत्त्वलिङ्गको दर्शन गर्ने विधान रहेको छ ।

९. जय सिद्धविनायक

जहिरावाद रोड नजिकै रेजंतलमा जय सिद्धविनायकमन्दिर रहेको छ । यो मन्दिर पर्वतको फेंदीमा छ। स्थानीय मान्यताअनुसार वि.सं. १७२३ पौषशुक्ल विनायकी चतुर्थीका दिन गणेशभक्त श्रीशिवराम महाराज चञ्चल गिरिले पूजा गर्दा जय सिद्धविनायक भनी भुइँमा हात राखेका थिए । तत्काल नै त्यहाँ भुइँ फुटेर जय सिद्धविनायक महागणपतिको मूर्ति प्रकट भएको थियो । यस मन्दिरलाई सिद्धि प्रदान गर्ने गणेशमन्दिरको रूपमा लिइन्छ ।

१०. स्वयम्भू श्रीमहागणपति

केरल प्रान्तको मद्रास-मङ्गलौर रेलवेलाइनमा मसरागोड स्टेशन नजिकै रहेको माधुरेनामक स्थानमा विशाल स्वयम्भू-श्रीमहागणपतिमन्दिर छ । यस मन्दिरमा रहेको गणेशप्रतिमालाई स्वयम्भूप्रतिमा मानिएको छ । आजभन्दा लगभग ८ सय वर्षअघि एउटी अनुसूचित जातिकी महिलाले घाँस काटिरहेको समयमा अचानक तिनको हँसिया त्यहीं दबेर रहेको प्रतिमामा ठोकिन पुग्यो। त्यसबाट रगतका धारा बग्न थाले । ती महिला चकित भइन् । मानिसहरू जम्मा भए र त्यहाँ श्रीगणेशको त्यस प्रतिमालाई विधिपूर्वक स्थापना गरियो । कालान्तरमा त्यहाँ विशाल मन्दिर निर्माण गरी आराधना गर्न थालियो । स्थानीय मानिसहरू त्यस बेलादेखि अहिलेसम्म निरन्तर प्रतिमाको आकार बढ्दै गएको कुरा बताउँछन् । केरलक्षेत्रमा यस मन्दिरको ठूलो महिमा रहेको छ।

११. फलदाता गणेश

गोदावरी नदीको तटमा फलदाता गणपतिको दक्षिणाभिमुख मन्दिर रहेको छ । यहाँ स्थापित श्रीगणपति प्रत्यक्ष फलदाताका रूपमा प्रसिद्ध र लोकवन्दित हुनुहुन्छ ।

१२. महागणपति

कर्नाटक प्रान्तको कुरुमडे स्थानमा एउटा विशाल गणेशमन्दिर रहेको छ । यसमा श्रीगणपति र सुब्रह्मण्यम्का विशाल प्रतिमा रहेका छन् । गणेशको प्रतिमासामु उहाँको वाहन मूसाको पनि विशाल प्रतिमा रहेको छ ।

१३. बालब्रह्मचारी गणेश

कर्नाटकको इडगुञ्जीमा महागणपतिको दुई हाते र सर्पहरूद्वारा बेरिएको विलक्षण प्रतिमा रहेको छ । यस प्रतिमालाई बालब्रह्मचारी गणेशको प्रतिमा भनी आराधना गरिन्छ ।

१४. गणेशमन्दिर

वेचराजीबाट अठार माइल टाढा मोढेरा गाउँको दक्षिण भागमा श्रीगणेशको मन्दिर रहेको छ । यहाँ सिद्धि

र बुद्धिनामक आफ्ना अर्धाङ्गिनीहरूका प्रतिमाहरूका साथ श्रीगणेशको आकर्षक र भव्य प्रतिमा रहेको छ ।

१५. ढुण्ढिराज गणेश

बडौदामा श्रीगणेशका अनेक मन्दिर रहेका छन् । तीमध्ये ढुण्ढिराज गणपति गणेशको मन्दिर शिल्पकला, वैभव र प्रभावको दृष्टिबाट अत्यन्त प्रसिद्ध छ । यसका साथै त्यहाँ नजिकै रहेको सिद्धनाथ-गणपतिमन्दिर पनि प्रसिद्ध छ ।

१६. गणेशवट

गुजरातमा नवसारी सहर नजिकै ठूला-ठूला वरका वृक्षहरूको झाडी रहेको छ । त्यसैको माझमा श्रीगणेशमन्दिर छ । त्यसमा उहाँको एक फूट अग्लो प्रतिमा रहेको छ । प्रतिमाको सूँढ बायाँतर्फ फर्किएको छ ।

१७. फणी गणपति

खम्भातको गणेशमन्दिरमा एउटा भव्य र अग्लो गणेशमूर्ति रहेको छ । यो मूर्ति विलक्षण छ । चार हाते मूर्तिका चारैतर्फ फणधारी सर्पहरू रहेका छन् । यस मन्दिरलाई ज्यादै प्राचीन मन्दिर मानिन्छ ।

१८. चिन्तामनगणपति

उज्जैन नजिकै एउटा प्राचीन श्रीगणेशमन्दिर रहेको छ । मनले चिताएका कुरा पुऱ्याउने गणपतिका रूपमा यहाँका गणेश प्रसिद्ध हुनुहुन्छ । यहाँ चैतको प्रत्येक बुधबारका दिन मेला लाग्दछ ।

१९. सिद्धविनायक

शोण-नर्मदाको उद्गमक्षेत्र अमरकण्टकको गहन वनमा महर्षि भृगुको आश्रम रहेको छ । त्यहाँ रहेको गणेशमन्दिरमा सिद्धविनायकको दुई हाते प्रतिमा रहेको छ । उक्त प्रतिमाका दायाँ-बायाँ ऋद्धि र सिद्धि रहेका छन् ।

२०. उज्जैनका महागणपति र षड्विनायक

द्वादश ज्योतिर्लिङ्गहरूमा प्रसिद्ध महाकालेश्वर ज्योतिर्लिङ्गको समीपमा भगवान् गणेशको विशाल मूर्ति रहेको छ । ती गणेशलाई महागणपति भनिन्छ । यसैगरी उज्जैन क्षेत्रका ६ विनायक पनि अत्यन्त प्रसिद्ध छन् । तिनीहरूको नामावली यसप्रकार छ – १. मोदीविनायक, २. प्रमोदविनायक (लड्डूविनायक), ३. सुमुखविनायक (स्थिरविनायक अथवा थलगणपति), ४. दर्मुखविनायक, ५. अविघ्नविनायक र ६. विघ्नविनायक ।

२१. चमत्कारी श्रीगणेश

जोधपुरअन्तर्गत विलाडानगरको उत्तरी भूभागमा प्राचीन ऐतिहासिक स्थान रहेको छ । यहाँ प्राचीन समयमा विशाल गणेशमन्दिर रहेको थियो । इतिहासको कुनै कालखण्डमा त्यो मन्दिर ध्वस्त भयो । अहिले त्यसका भग्नावशेष यत्र तत्र छरिएर रहेका छन् । यसो हो तापनि मानिसहरू यहाँ भगवान् गणेशको आराधना गर्न जान्छन् । यहाँका गणेश फलदाता र चमत्कारी मानिनुहुन्छ । यहाँ प्राय: रात्रिजागरण र गणेशाराधना हुने गर्दछ ।

२२. **गणेशस्तम्भका श्रीगणेश**

जोधपुर नजिकै चटियालानामक स्थानमा एउटा प्राचीन शिलास्तम्भ रहेको छ । यसमा श्रीगणेशको स्तुति उत्कीर्ण छ । यो ई. ८६२ को अभिलेख हो । स्तम्भको शिखरमा ४ दिशातर्फ फर्किएर रहेका गणेशका चार मूर्तिहरू छन् ।

२३. **सिद्ध गणेशमन्दिर**

मेवाडका इतिहासप्रसिद्ध राणा हम्मीरद्वारा आराधित सिद्ध गणेशमन्दिर सवाई माधोपुरको पर्वतशिखरमा रहेको छ ।

२४. **सिद्धिप्रद भगवान् गणेश**

रणथम्भोर दुर्गमाथि सिद्धिदाता भगवान् गजाननको प्रसिद्ध तीर्थ रहेको छ । मुस्लिम शासनकालमा यहाँ रहेको गणेशमन्दिरको प्रतिमा छिन्नभिन्न पारिए तापनि भगवान् गजाननको श्रीविग्रहको सूँढ भने अक्षुण्ण छ । हातमा चमर लिएका ऋद्धि र सिद्धिका प्रतिमाहरू साबुत छन् । यहाँ लाखौं तीर्थयात्री दर्शन गर्न आउँछन् । यहाँ आउने भक्तहरूका मनका कामना पूर्ण हुन्छन् भन्ने प्रबल जनमान्यता रहेको छ ।

२५. **नागौर गणपति**

नागौर दुर्गमा सातौं शताब्दीमा निर्मित गणपतिको विशाल एवं सुन्दर मूर्ति रहेको छ । यहाँ प्राचीन कालदेखि नै श्रीगणपतिको आराधना गर्ने परम्परा रहिआएको छ ।

२६. **लीलागणेश**

अमृतसर-पठानकोट लाइनमा बटालाभन्दा चार माइल टाढा प्रसिद्ध गणेशमन्दिर रहेको छ । यस स्थानलाई श्रीगणेशको लीलाभूमि मानिन्छ । स्वामी कार्तिकेय र श्रीगणेशमा श्रेष्ठताको विवाद हुँदा शङ्करले श्रेष्ठता प्रमाणित गर्न पृथ्वीभ्रमणको आदेश दिनुभयो । त्यस बेला श्रीगणेशले यसै क्षेत्रमा रहेर आफ्ना माता-पिता पार्वती र शङ्करको परिक्रमा गर्नुभएको थियो । यसै कारण उहाँ विजयी हुनुभयो । स्थानीय मान्यताअनुसार यस क्षेत्रमा नै श्रीगणेशको त्यो लीला सम्पन्न भएको थियो ।

२७. **छिन्नमस्तक गणपति**

भारतको उत्तराञ्चलको केदारनाथ मार्गमा त्रियुगी नारायण नजिकै छिन्नमस्तक-गणपतिमन्दिर रहेको छ । महादेवले यहीं नै गणेशको शिर छिन्न गराउनुभएपछि हात्तीको शिर जोडेर जीवित गराउनु भएको थियो भन्ने मान्यता रहेको छ ।

२८. **गणेशगुफा**

बदरीनाथभन्दा दुई माइल टाढा माणा गाउँ नजिकै व्यासगुफाको समीपमा गणेशगुफा रहेको छ । यहाँ श्रीगणेशको प्राकृतिक पाषाणमूर्ति रहेको छ । विद्वान्हरूको भनाइअनुसार यस गुफामा रहेर श्रीगणेशले व्यासोक्त महाभारतलाई लिपिबद्ध गर्नुभएको थियो।

२९. **मोटा गणेश**

वृन्दावनमा कात्यायनी मन्दिर नजिकै श्रीगणेशको अत्यन्त सुन्दर एवं भव्य श्रीविग्रह रहेको छ । यो श्रीविग्रह सिद्धविनायकका नामबाट प्रसिद्ध छ ।

३०. **बडा गणेश**

ओङ्कार क्षेत्र मानिएको प्रयागमा गङ्गातटमा रहेको कमलनाल तीर्थ र दशाश्वमेघ महादेवको समीपमा प्राचीन विशाल गणेशप्रतिमा रहेको छ । यो प्रतिमा बडा गणेशको नामबाट प्रसिद्ध छ ।

३१. **बडा मन्दिरका बडा गणेश**

विहार शरीफको बडा मन्दिरमा भगवान् गणेशको सङ्गमरमरद्वारा निर्मित आकर्षक एवं विशाल मूर्ति रहेको छ । यी गणेशलाई अत्यन्त प्रभावशाली मानिएकाले यहाँ दर्शनार्थीहरूको घुइँचो लाग्ने गर्दछ ।

३२. **महाविनायक मन्दिर**

कटक जिल्लामा प्राचीन महाविनायकमन्दिर र प्राचीन तीर्थ रहेका छन् । भगवान् शङ्करको विश्रामभूमि मानिएको यस तीर्थको पौराणिक महत्त्व छ ।

३३. **षड्गणपति विग्रह**

जगन्नाथ पुरीमा अनेक गणेश विग्रह छन् । तीमध्ये ६वटा गणपति विग्रहको अत्यन्त अधिक मान्यता रहेको छ । ती यस प्रकार छन् - १. कर्नाटकगणपति, २. नृत्यगणपति, ३. कल्पगणपति, ४. चारगणपति, ५. पञ्चविनायक र ६. मणिकर्णिकागणेश।

३४. **सिद्धविनायक**

कटकदेखि पूर्व दिशामा नाभिगया क्षेत्रअन्तर्गत याजपुर अथवा यागपुर रहेको छ । यहाँ प्राचीन समयमा ब्रह्माले यज्ञ गरेका कारण यसलाई यागपुर भनिन्छ । यहाँ वैतरणीनदीको दशाश्वमेध घाटमा रहेको एउटा मन्दिरमा सिद्धविनायकप्रतिमा रहेको छ ।

३५. **काशीका छपन्न विनायक**

काशीमा श्रीगणेशका विभिन्न नामबाट ५६ श्रीविग्रह रहेका छन् । तिनीहरूको पुराणमा गणेश शीर्षकअन्तर्गत स्कन्द पुराणको वर्णन गर्दा नामावली उल्लेख गरिसकिएको छ । यहाँ भारतका केही प्रसिद्ध गणपतिक्षेत्र, तीर्थ, मन्दिर एवं मूर्तिहरूको विवरण प्रस्तुत गरिएको छ । कन्याकुमारीदेखि काश्मीरसम्म र कच्छदेखि कामरूपसम्म फैलिएको भारतमा हजारौं साना-ठूला गणेशमन्दिर र गणेशमूर्ति रहेका छन् । भारतमा शिव, शक्ति, विष्णु आदि देवताहरूका मन्दिरहरूमा अङ्गरूपमा रहेका अनगिन्ती गणेशप्रतिमाहरूको वर्णन सम्भव छैन । भारतमा ईसाको प्रथम शताब्दीदेखि यता निर्माण गरिएका प्रतिमाहरूको बाहुल्य छ । वास्तवमा भारतको दक्षिण प्रान्तमा श्रीगणेश परब्रह्मरूप मानिनु भएकाले उहाँका अनगिन्ती मन्दिर र प्रतिमा रहेका छन्। त्यहाँ उच्चकोटिको गणेशाराधनाका साथै विशिष्ट शैलीमा गणेशोत्सवको आयोजना पनि गरिन्छ ।

१.३ नेपाल-भारतबाहिरका गणेशमन्दिर, गणेशतीर्थ र गणेशमूर्ति

श्रीगणेश नेपाल, भारत एवं जम्बूद्वीपका मात्र देवता नभई विश्वका नै चमत्कारी देवता हुनुहुन्छ । उहाँ कुनै धर्म, जाति र देशका मात्र देवता नभई मानव, असुर एवं देवताका पनि देवता हुनुहुन्छ । भारतलगायत विश्वका विभिन्न देशहरूमा पाइने गणेशमन्दिर, गणेशतीर्थ र गणेशमूर्तिहरूले उहाँलाई वर्ग, वर्ण, जाति, देश र कालको सीमाबाहिर रहनुभएका विश्वदेवताका रूपमा चिनाउँछन् । सन् १९४७ मा भारतबाट अलगिएका देशहरू बङ्गलादेश र पाकिस्तानमा पनि गणेशमन्दिर र मूर्तिहरूको व्यापक अस्तित्वलाई नकार्न सकिंदैन । यहाँ विभिन्न देशमा रहेका प्रमुख मन्दिर र मूर्तिको विषयमा मात्र विवरण प्रस्तुत गरिंदैछ तापनि यसले ओङ्काररूप श्रीगणेशको सार्वदेशिक र सार्वकालिक महत्त्व उजागर हुनेछ ।

१. मलयद्वीपपुञ्ज

मलयद्वीप पुञ्जमा श्रीगणेशका धातुनिर्मित र प्रस्तरनिर्मित सयौं गणेशप्रतिमाहरू प्राप्त भएका छन् ।

२. बालीद्वीप

बालीको जमवरननामक स्थानमा गणेशका उभिएका मूर्तिहरू पाइएका छन् । यहाँ गणेशलाई विघ्नेशको सट्टा पिएन भनिन्छ ।

३. थाइल्याण्ड

थाइल्याण्ड(श्याम) देशमा गणेशका अनेक मूर्ति प्राप्त भएका छन् । ती मूर्तिहरू कलात्मक र सुन्दर छन् ।

४. कम्बोडिया अथवा हिन्दचीन

कम्बोडियामा गणेशलाई केनेश भनिन्छ । यहाँको आसनमुद्राको कांस्यमूर्ति विख्यात छ । यहाँ अनेक गणेशमूर्ति पाइन्छन् ।

५. चीन

चीनमा विनायकका रूपमा श्रीगणेशको प्रवेश भएको थियो । त्यहाँ गजमुख गणेशका अनेक प्रतिमा उपलब्ध छन् । चीनको जुनहु प्रान्तमा गुफाको भित्तामा अजन्ता शैलीमा गणेशका मूर्ति कुँदिएका छन् । कुङ्ग हिंस एन गुफामा सं. ५८८ मा निर्मित विनायकमूर्ति रहेको छ । त्यसमा हस्तिराजको अमानुष मूर्ति भन्ने वाक्य कोरिएको छ । चीनमा गणेश विनायक र मागितेनका नामबाट चिनिनु हुन्छ । तिब्बतमा प्रत्येक मठका अधीक्षकका रूपमा विनायकको पूजा गर्ने परम्परा रहिआएको छ ।

६. अमेरिका

अमेरिकामा लम्बोदर गणेशको मूर्ति प्राप्त भएको छ । कोलम्बसद्वारा अमेरिकाको आविष्कारभन्दा पहिले नै यहाँ गणेशका मूर्तिहरू प्राप्त भएको कुरा बताइएको छ । अमेरिकाको टेक्सास नगरमा हालै नेपालीहरूद्वारा गणेशमन्दिरको निर्माण गरिएको छ ।

७. यूनान

यूनानमा ओरेनसको नामबाट गणेशको आराधना गरिन्छ । हिन्दू धर्ममा प्रतिपादित अरुणास्य र ओरेनसको समानता प्रतीत हुन्छ ।

८. इरान

इरानमा पारसीहरूले अहुरमजदा नामबाट गणेशको उपासना गर्दछन् । अहुरमजदाको लोकोत्तर शक्तिको विषयमा जेन्दावस्ताका आयतहरूमा प्रकाश पारिएको छ । वास्तवमा अहुरमजदा असुरमदहा शब्दको अपभ्रंश हो।

९. मिश्र

मिश्रका ऐतिहासिक विद्वान् हर्मिजको भनाइअनुसार एकटोन देवता बुद्धिका अधिष्ठाता हुन् र सबै देवताहरूमा प्रथम देवता हुन् । एकटोन शब्दको प्रकृति र एकटोनको विशेषतालाई मनन गर्दा एकटोन शब्द हिन्दूधर्ममा प्रतिपादित गणेशको एकदन्त नामको अपभ्रंश हो भन्न सकिन्छ ।

१०. जापान

जापानमा परापूर्वदेखि गणेशपूजनको परम्परा रहिआएको छ । त्यहाँको जिङ्गोजी विहारमा गणेशको मूर्ति रहेको छ । प्रत्येक वर्ष त्यहाँ आई जापानीहरूले पूजा गर्दछन् । यसैगरी मन्त्रयानी विहारहरूमा पनि अनेक गणेशमन्दिर रहेका छन् । जापानी बौद्धसाहित्यमा गणेशको स्वरूप र उपासनाका विषयमा विस्तृत प्रकाश पारिएको छ । जापानको कोवो दाइशी नाम विद्वान्ले १९ औं शताब्दीमा चीनका बौद्धाचार्यहरूसँग शिक्षा लिएर विनायकपूजनको परम्परा बसाएका हुन् । अहिले जापानको शिङ्गवैन सम्प्रदायमा पनि विनायकपूजाको प्रचलन रहेको छ ।

११. जावा

जावामा नदीहरूका घाटी र अन्य प्रसिद्ध स्थानहरूमा गणेशका मूर्तिहरू स्थापित छन् ।

१२. बेलायत

वर्तमान युगमा बेलायतमा बसोबास गर्ने हिन्दूहरूले बेलायतमा गणेशमन्दिर बनाई गणेशोत्सव मनाउने गरेका छन् । महाराष्ट्रमा गणेशोत्सव हुँदा बेलायतमा पनि लगभग दुई हप्ता गणेशपूजन गरी गणेशोत्सव मनाउँदै त्यहाँको टेम्स नदीमा गणेशमूर्तिहरूलाई विसर्जित गर्ने परम्परा बसाइएको छ ।

१३. अन्य बाहिरी देश

माथि बताइएका देशहरूमा जस्तै तुर्किस्तान, बोर्नियो, उत्तरी मङ्गोलिया, श्रीलङ्का र बर्मामा पनि गणेशका मूर्ति पाइन्छन् । यसका साथै हिन्दूहरूको स्थायी बसोबास भएका सबै मुलुकहरूमा अहिले आएर गणेशपूजा प्रचलित भएको छ ।

श्रीगणेशको व्यापक वन्दनीयता स्पष्ट गर्न नेपाल, भारत र अन्य देशहरूमा रहेका गणेशमन्दिर एवं मूर्तिहरूको प्राप्त सूचनाको आधारमा सङ्क्षिप्त विवरण प्रस्तुत गरिएको छ । यतिमात्रले पनि श्रीगणेश लोकप्रसिद्ध विश्वव्यापी देवता हुनुहुन्छ भन्ने कुरा प्रमाणित हुन्छ । सनातनेतर जैन र बौद्धधर्मका अनुयायीहरूले सनातनीहरूसरह गणेशको आराधना गर्दछन् भने अन्य कतिपय धर्मावलम्बीहरूले पनि गणेश, असुरमदहाजस्ता नामहरूलाई क्यानेट, अहुरमज्दा आदि नामबाट गजवदन र सिद्धिसदन श्रीगणेशको आराधना गर्ने गरेको तथ्य पनि स्मरणीय छ । उक्त विवरणबाट उत्तरी मङ्गोलियादेखि दक्षिण बालीसम्म र पूर्वको जापानदेखि पश्चिम अमेरिकासम्म विश्वका अनेक भागमा भिन्न भिन्न रीतिबाट गणेशपूजनको परम्परा रहेको तथ्य प्रमाणित हुन्छ ।

परिशिष्ट - दुई

नेपालीभाषानुवादसहित गणपति-अथर्वशीर्षउपनिषत्-सन्दर्भ

गणेश अथर्वशीर्ष सद्य उपकारक वैदिक मन्त्रमाला हो । महापापबाट मुक्ति, सुखप्राप्ति, विघ्नविहति, विद्याप्राप्तिजस्ता उद्देश्यपूर्तिका लागि साधकले यस मन्त्रमालाको नित्य पाठ अथवा जप गर्नुपर्दछ । यस मन्त्रमालाको उच्चारण गर्दै दूर्वाङ्कुर, लावा, लड्डू र साज्य समिधाद्वारा हवन गर्ने साधकका इच्छाहरू पूर्ण हुन्छन् । यो अमोघ मन्त्र हो । सदाचारी, सुपात्र व्यक्तिले सद्गुरुबाट दीक्षा लिएपछिमात्र यसको उपयोग गर्नुपर्दछ ।

ॐ भद्रं कर्णेभिः शृणुयाम देवा भद्रं पश्येमाक्षभिर्यजत्राः ।
स्थिरैरङ्गैस्तुष्टुवाँसस्तनूभिर्व्यशेम हि देवहितं यदायुः ।।

हे देवतागण ! हामीहरूले व्रत साधकका रूपमा आफ्ना कानद्वारा मङ्गलमय शब्दको श्रवण गरौं, यज्ञका साधक भई मङ्गलमय रूपको दर्शन गरौं र हामीहरू सुस्थिर अङ्ग-प्रत्यङ्ग एवं शरीरद्वारा तपाईहरूको स्तुति गर्दै तपाईहरूकै हितसाधक आयुको उपभोग गरौं ।

स्वस्ति न इन्द्रो वृद्धश्रवाः स्वस्ति नः पूषा विश्ववेदाः ।
स्वस्ति नस्ताक्ष्योऽरिष्टनेमिः स्वस्ति नो बृहस्पतिर्दधातु ।।
ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॐ

चारैतिर कीर्ति फैलाउने इन्द्र हाम्रा लागि मङ्गलदायक होऊन्, सर्वज्ञ सूर्य हाम्रा लागि मङ्गलदायक होऊन् । जसको शक्ति कसैद्वारा परास्त हुँदैन ती विनतानन्दन गरुड हाम्रा लागि मङ्गलदायक होऊन् र विद्यापति बृहस्पति हाम्रा लागि मङ्गलदायक होऊन्। हाम्रा तीन प्रकारका तापहरूको शमन होस् ।

अथ गणेशाथर्वशीर्षं व्याख्यास्यामः
अब हामी गणेश-अथर्वशीर्षको व्याख्या गर्नेछौं ।
ॐ नमस्ते गणपतये । त्वमेव प्रत्यक्षं तत्त्वमसि । त्वमेव
केवलं कर्तासि । त्वमेव केवलं धर्तासि । त्वमेव केवलं हर्तासि ।
त्वमेव सर्वं खल्विदं ब्रह्मासि । त्वं साक्षादात्मासि नित्यम् ।।१।।

म तपाई गणपतिलाई नमस्कार गर्दछु । तपाई प्रत्यक्ष तत्त्व हुनुहुन्छ । तपाईंमात्र कर्ता हुनुहुन्छ । तपाईंमात्र धर्ता हुनुहुन्छ। तपाईंमात्र संहारक हुनुहुन्छ । तपाईंमात्र यो विश्वप्रपञ्चका रूपमा हुनुहुन्छ । तपाई साक्षात् नित्य आत्मा हुनुहुन्छ ।

ऋतं वच्मि । सत्यं वच्मि ।।२।।

म मधुर यथार्थ भन्दछु । म सत्य भन्दछु ।

अव त्वं माम् । अव वक्तारम् । अव श्रोतारम् । अव दातारम् ।
अव धातारम् । अवानूचानमव शिष्यम् । अव पश्चात्तात् ।
अव पुरस्तात् । अवोत्तरात्तात् । अव दक्षिणात्तात् । अव चोर्ध्वात्तात् ।
अवाधस्तात् । सर्वतो मां पाहि पाहि समन्तात् ।।३।।

हे गणपति ! तपाईंले मेरो रक्षा गर्नुहोस् । तपाईंले वक्ताको रक्षा गर्नुहोस् । तपाईंले श्रोताको रक्षा गर्नुहोस् । तपाईंले दाताको रक्षा गर्नुहोस् । तपाईंले धाताको रक्षा गर्नुहोस् । तपाईंले षडङ्गसहित वेदका ज्ञाता आचार्यको रक्षा गर्नुहोस् । तपाईंले शिष्यको रक्षा गर्नुहोस् । तपाईंले पछाडिबाट रक्षा गर्नुहोस् । तपाईंले अगाडिबाट रक्षा गर्नुहोस् । तपाईंले बायाँ भागबाट रक्षा गर्नुहोस् । तपाईंले दायाँ भागबाट रक्षा गर्नुहोस् । तपाईंले माथिबाट रक्षा गर्नुहोस् । तपाईंले तलबाट रक्षा गर्नुहोस् । तपाईंले सबै दिशाबाट र चारैतिरबाट मेरो रक्षा गर्नुहोस् ।

त्वं वाङ्मयस्त्वं चिन्मयः । त्वमानन्दमयस्त्वं ब्रह्ममयः । त्वं सच्चिदा-
नन्दाद्वितीयोऽसि । त्वं प्रत्यक्षं ब्रह्मासि । त्वं ज्ञानमयो विज्ञानमयोऽसि ।।४।।

तपाईं वाङ्मय र चिन्मय हुनुहुन्छ । तपाईं आनन्दमय र ब्रह्ममय हुनुहुन्छ । तपाईं सच्चिदानन्दरूप अद्वितीय परमात्मा हुनुहुन्छ । तपाईं प्रत्यक्ष ब्रह्म हुनुहुन्छ । तपाईं ज्ञानमय र विज्ञानमय पनि हुनुहुन्छ ।

सर्वं जगदिदं त्वत्तो जायते । सर्वं जगदिदं त्वत्तस्तिष्ठति ।
सर्वं जगदिदं त्वयि लयमेष्यति । सर्वं जगदिदं त्वयि प्रत्येति ।
त्वं भूमिरापोऽनलोऽनिलो नभः । त्वं चत्वारि वाक्पदानि ।।५।।

यो सम्पूर्ण संसार तपाईंबाट पैदा हुन्छ । यो सम्पूर्ण संसार तपाईंबाट पालित हुन्छ । यो सम्पूर्ण संसार तपाईंमा लीन हुनेछ। यो सम्पूर्ण संसार तपाईंमा प्रतीत हुन्छ । तपाईं नै पृथिवी, जल, अग्नि, वायु र आकाश हुनुहुन्छ । तपाईं नै परा, पश्यन्ती, मध्यमा र बैखरीका भेदले चार प्रकारको वाणीका रूपमा हुनुहुन्छ ।

त्वं गुणत्रयातीतः । त्वं देहत्रयातीतः । त्वं कालत्रयातीतः ।
त्वं मूलाधारस्थितोऽसि नित्यम् । त्वं शक्तित्रयात्मकः । त्वां योगिनो
ध्यायन्ति नित्यम् । त्वं ब्रह्मा त्वं विष्णुस्त्वं रुद्रस्त्वमिन्द्रस्त्वमग्निस्त्वं
वायुस्त्वं सूर्यस्त्वं चन्द्रस्त्वं ब्रह्म भूर्भुवः स्वरोम् ।।६।।

हे गणपति ! तपाईं सत्त्व, रज र तमो गुणभन्दा पर हुनुहुन्छ । तपाईं स्थूल, सूक्ष्म र कारणशरीरभन्दा पर हुनुहुन्छ । तपाईं भूत, भविष्य र वर्तमानकालभन्दा पर हुनुहुन्छ । तपाईं सधैं मूलाधार चक्रमा विराजमान हुनुहुन्छ । तपाईं प्रभुशक्ति, उत्साहशक्ति र मन्त्रशक्तिले सम्पन्न हुनुहुन्छ । योगीहरूले नित्य तपाईंको नै ध्यान गर्दछन् । तपाईं ब्रह्मा हुनुहुन्छ । तपाईं विष्णु हुनुहुन्छ । तपाईं रुद्र हुनुहुन्छ । तपाईं अग्नि हुनुहुन्छ । तपाईं वायु हुनुहुन्छ । तपाईं सूर्य हुनुहुन्छ । तपाईं चन्द्रमा हुनुहुन्छ । तपाईं सगुण ब्रह्म हुनुहुन्छ । तपाईं निर्गुण त्रिपाद भूः, भूवः, स्वः र प्रणव हुनुहुन्छ ।

गणादिं पूर्वमुच्चार्य वर्णादिं तदनन्तरम् । अनुस्वारः परतरोऽर्द्धेन्दुलसितं तारेण
रुद्धम् एतत्तव मनुस्वरूपम् । गकारः पूर्वरूपम् । अकारो मध्यमरूपम् । अनुस्वार-
श्चान्त्यरूपम् । बिन्दुरुत्तररूपम् । नादः संधानम् । संहिता सन्धिः । सैषा गणेशविद्या ।
गणक ऋषिः, निचृद् गायत्रीच्छन्दः, गणपतिर्देवता । ॐ गं गणपतये नमः ।।७।।

सर्वप्रथम गणशब्दको प्रथमाक्षर गकारको उच्चारण गरेपछि वर्णहरूमा प्रथम वर्ण अकारको उच्चारण गर्नुपर्दछ । त्यसपछि अनुस्वारको उच्चारण गर्नुपर्दछ । यसरी अर्धचन्द्रद्वारा सुहाएको जुन 'गं' शब्द तयार भएको छ त्यसलाई अघि र पछिबाट ॐकारले घेरिदिनुपर्दछ । दुबैतिरबाट ॐकारले घेरिएको ॐ गं ॐ जुन स्वरूप छ यही तपाईंको मन्त्रको रूप हो । यस मन्त्रको गकार पूर्व रूप हो। अकार मध्यम रूप हो । अनुस्वार अन्तिम रूप हो । बिन्दु उत्तर रूप हो । नाद सन्धान हो र संहिता सन्धि हो । यसप्रकारको गणेशविद्या रहेको छ । यस विद्याका ऋषि गणक हुन् । छन्द निचृद् गायत्री हो, देवता गणपति हुनुहुन्छ र मन्त्र **गं गणपतये नमः** हो।

एकदन्ताय विद्महे वक्रतुण्डाय धीमहि । तन्नो दन्ती प्रचोदयात् ।।८।।

हामीले एकदन्तलाई राम्ररी जान्दछौं र वक्रतुण्डको ध्यान गर्दछौं । भगवान् दन्ती (गणेश) ले हामीलाई त्यस ज्ञान र ध्यानतर्फ प्रवृत्त गराऊन् ।

एकदन्तं चतुर्हस्तं पाशमङ्कुशधारिणम् । रदं च वरदं हस्तैर्बिभ्राणं मूषकध्वजम् ।।
रक्तं लम्बोदरं शूर्पकर्णकं रक्तवाससम् । रक्तगन्धानुलिप्ताङ्गं रक्तपुष्पैः सुपूजितम् ।।
भक्तानुकम्पिनं देवं जगत्कारणमच्युतम्। आविर्भूतं च सृष्ट्यादौ प्रकृतेः पुरुषात् परम्।।
एवं ध्यायति यो नित्यं स योगी योगिनां वरः ।।९।।

एकदन्त, चतुर्बाहु, आफ्ना चार हातहरूमा पाश; अङ्कुश; दन्त र वरमुद्रा धारण गर्ने, मूषक चिह्नद्वारा चिह्नित ध्वजाधारी, रक्तवर्ण, लम्बोदर, शूर्पकर्ण, रक्तवस्त्रधारी, अङ्ग-प्रत्यङ्गमा रक्तचन्दनको लेपन गर्ने, राता पुष्पहरूद्वारा पूजित, भक्तकामनापूरक, ज्योतिर्मय, जगत्का कारण, अच्युत, प्रकृति एवं पुरुषभन्दा पर विराजमान, सृष्टिको प्रारम्भमा प्रादुर्भूत पुरुषोत्तम श्रीगणेशको नित्य ध्यान गर्ने योगी योगीहरूमा उत्तम हुन्छ ।

नमो व्रातपतये, नमो गणपतये, नमः प्रमथपतये, नमस्ते अस्तु
लम्बोदरायैकदन्ताय विघ्नविनाशिने शिवसुताय श्रीवरदमूर्तये नमः ।।१०।।

म व्रातपतिलाई नमस्कार गर्दछु । म गणपतिलाई नमस्कार गर्दछु । म प्रमथपतिलाई नमस्कार गर्दछु । म लम्बोदर र एकदन्तलाई नमस्कार गर्दछु । म विघ्ननाशक, शिवपुत्र वरदमूर्ति श्रीगणेशलाई नमस्कार गर्दछु ।

एतदथर्वशीर्षं योऽधीते । स ब्रह्मभूयाय कल्पते । स सर्वतः सुखमेधते ।
स सर्वविघ्नैर्न बाध्यते । स सर्वमहापापात्प्रमुच्यते । सायमधीयानो दिवसकृतं
पापं नाशयति । प्रातरधीयानो रात्रिकृतं पापं नाशयति । सायं प्रातः प्रयुञ्जानोऽ-
पापो भवति । सर्वत्राधीयानोऽपविघ्नो भवति धर्मार्थकाममोक्षं च विन्दति ।
इदमथर्वशीर्षम् अशिष्याय न देयम् । यदि मोहाद् दास्यति, स पापीयान् भवति ।
सहस्रावर्तनाद् यं यं काममधीते तं तमनेन साधयेत् ।।११।।

जसले यस गणेशाथर्वशीर्षको पाठ गर्दछ त्यो ब्रह्ममय बन्दछ, त्यो सबै प्रकारबाट सुखी हुन्छ, त्यो कुनै प्रकारका विघ्नहरूबाट पनि बाधित हुँदैन र त्यो समस्त पातकहरूबाट मुक्त हुन्छ । सायंकालमा अध्ययन गर्ने अध्येताका दिउँसो गरेका पापहरू नष्ट हुन्छन् । प्रातःकालमा अध्ययन गर्ने अध्येताका रातमा गरेका पापहरू नष्ट हुन्छन् । सायं र प्रातः दुबै समयमा अध्ययन गर्ने अध्येता निष्पाप बन्दछ । सर्वत्र र सबै कालमा अध्ययन गर्ने अध्येता विघ्नरहित हुन्छ र त्यसले धर्म, अर्थ, काम

[illegible] पुरुषार्थ प्राप्त गर्दछ । यो अथर्वशीर्ष अशिष्यलाई दिनुहुँदैन । जसले मोहका कारण अशिष्यलाई दिनेछ त्यो महापापी हुनेछ । यसको एक हजार आवृत्ति गर्ने साधक आफूले चाहेका सबै विषय प्राप्त गर्न समर्थ हुनेछ ।

अनेन गणपतिमभिषिञ्चति स वाग्मी भवति । चतुर्थ्यामनश्नन् जपति स विद्यावान्
भवति । इत्यथर्ववाक्यम् । ब्रह्माद्यावरणं विद्यान् न बिभेति कदाचनेति ।।१२।।

जसले यस अथर्वशीर्षमन्त्रको पाठ गर्दै गणपतिको अभिषेक गर्दछ त्यो वाग्मी (विद्वान्) हुन्छ । जसले चतुर्थी तिथिमा निराहार रहेर जप गर्दछ त्यो आत्मविद्यासम्पन्न बन्दछ । यो अथर्वशीर्ष वेदको वचन हो । जसले ब्रह्मतत्त्वको आवरण जान्दछ उसलाई कहिले पनि कुनै तत्त्वबाट भय हुँदैन ।

यो दूर्वाङ्कुरैर्यजति स वैश्रवणोपमो भवति । यो लाजैर्यजति स यशोवान् भवति,
स मेधावान् भवति । यो मोदकसहस्रेण यजति स वाञ्छितफलमवाप्नोति । यः
साज्यसमिद्भिर्यजति स सर्वं लभते स सर्वं लभते । अष्टौ ब्राह्मणान् सम्यग्
ग्राहयित्वा सूर्यवर्चस्वी भवति । सूर्यग्रहे महानद्यां प्रतिमासन्निधौ वा जप्त्वा
सिद्धमन्त्रोभवति। महाविघ्नात्प्रमुच्यते। महादोषात् प्रमुच्यते। महाप्रत्यवायात्
प्रमुच्यते । स सर्वविद्भवति । स सर्वविद्भवति । य एवं वेद । इत्युपनिषद् ।।१३।।

जसले दूर्वाङ्कुर अर्पण गरी गणेशको अर्चना गर्दछ त्यो कुबेरसमान वैभवशाली बन्दछ । जसले लावा अर्पण गरी अर्चना गर्दछ त्यो यशस्वी र मेधावी बन्दछ । जसले एक हजार लड्डू समर्पण गरी अर्चना गर्दछ त्यसले चिताएका कामना पूर्ण हुन्छन्। जसले घिउले मिसिएका समिधा हवन गरी गणेशको आराधना गर्दछ त्यसले सबै कुरा पाउँछ, त्यसले सबै कुरा पाउँछ । जसले आठ जना ब्राह्मणलाई गणेशाथर्वशीर्ष राम्ररी पढाई ग्रहण गराउँछ त्यो सूर्यसमान तेजस्वी बन्दछ । जसले सूर्यग्रहणमा महानदीका तीरमा अथवा गणेशमूर्तिका सामु गणेशाथर्वशीर्ष पाठ गर्दछ त्यो सिद्धमन्त्र बन्दछ, त्यो सबै विघ्नहरूबाट मुक्त हुन्छ, त्यो ठूला अपराधबाट मुक्त हुन्छ, त्यो महान् पातकबाट मुक्त हुन्छ र त्यो सर्वज्ञ बन्दछ । जसले यस अथर्वशीर्षलाई राम्ररी जान्दछ त्यो पनि सर्वज्ञ बन्दछ ।

इति गणपत्यथर्वशीर्षं सम्पूर्णम्

ॐ सह नाववतु सह नौ भुनक्तु सह वीर्यं करवावहै । तेजस्वि नावधीतमस्तु मा विद्विषावहै ।।

हे परमात्मा ! तपाईले हामी दुबै शिष्य र आचार्यको एकसाथ रक्षा गर्नुहोस् । हे परमात्मा तपाईले हामी दुबै शिष्य र आचार्यलाई आफ्नो अभेदमय आनन्दभोग प्राप्त गराउनुहोस् । हे परमात्मा तपाईले हामी दुबैलाई निदिध्यासन, ध्यान र समाधिको सामर्थ्य प्रदान गर्नुहोस् । हामीद्वारा अध्ययन गरिएको विद्या तेजोमय बनोस् । हामी दुबै आचार्य र शिष्यका बीचमा कहिल्यै पनि द्वेष नहोस् । हाम्रा तीनै प्रकारका दुःख शान्त होऊन् ।

ॐ भद्रं कर्णेभिः शृणुयाम देवा भद्रं पश्येमाक्षभिर्यजत्राः ।
स्थिरैरङ्गैस्तुष्टुवाँसस्तनूभिर्व्यशेम हि देवहितं यदायुः ।।
स्वस्ति न इन्द्रो वृद्धश्रवाः स्वस्ति नः पूषा विश्ववेदाः ।
स्वस्ति नस्ताक्ष्योऽरिष्टनेमिः स्वस्ति नो बृहस्पतिर्दधातु ।।
ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः । हरिः ॐ ।।

परिशिष्ट - तीन

पूजाविधिसन्दर्भ

३.१ गणेशपार्थिवपूजनविधिः

पहेंलो माटो मुछेर गणेशको सुन्दर पार्थिवमूर्ति तयार गरी पूजा गर्नाले साधकले सबै प्रकारका सिद्धि प्राप्त गर्दछ । विशेष गरेर आफन्तहरूको बिछोड हुँदा तिनीहरूसँग भेट गर्न, ऋणबाट मुक्ति पाउन, कष्टहरूको निवारण गर्न र भगवान् गणेशको कृपा प्राप्त गर्न साधकहरूले शिवले पार्वतीलाई बताउनुभएको यस पार्थिवपूजनविधिबाट भगवान् श्रीगणेशको पूजा गर्नुपर्दछ ।

पार्वत्युवाच

दयानिधे गिरीन्द्र त्वं पितर्मे वद सत्वरम् । उपासनां गणेशस्य सर्वेशस्य जगद्गुरो ।।
यया शिवं समभ्येत्य शिवं प्राप्स्यामि शाश्वतम् । मर्त्यलोकेऽपि लोकानामुपकारो भविष्यति ।।

हिमवानुवाच

तव स्नेहवशाद् देवि ! रहस्यं परमं शुभम् । लोकानां चोपकाराय वक्ष्ये शृण्वेकचेतसा ।।
प्रत्यूषकाल उत्थाय नैर्ऋतीं दिशमाव्रजेत् । आच्छाद्य धरणीं पूर्वं तृणकाष्ठदलैरपि ।।
उर्वरां वर्जयेत्तिष्ठन्नुत्सर्पन्न च बुद्धिमान् । त्यक्त्वा मूत्रपुरीषे तु यथोक्तं शौचमाचरेत् ।।
दन्तजिह्वाविशुद्धिञ्च कृत्वा स्नातुं ततो व्रजेत् । नदीं तडागं वापी वा सरः कूपमथापि वा ।।
कृत्वा पूर्वं मलस्नानं मन्त्रस्नानं ततश्चरेत् । मृदा वा चन्दनेनापि तिलकं कुङ्कुमेन वा ।।
कुर्याद्धौते वाससी वा परिधाय शुभासने । उपविश्यैकचित्तस्तु सर्वं नित्यं समाप्य च ।।
मृत्तिकां सुन्दरां स्निग्धां क्षुद्रपाषाणवर्जिताम् । सुविशुद्धामवल्मीकां जलसिक्तां विमर्दयेत् ।।
कृत्वा चारुतरां मूर्तिं गणेशस्य शुभां स्वयम् । सर्वावयवसम्पूर्णां चतुर्भुजविराजिताम् ।।
परश्वादिस्वायुधानि दधतीं सुन्दरां घनाम् । स्थाप्य पीठे ततः पाणी प्रक्षाल्य मेलयेत् सुधीः ।।
पूजाद्रव्याणि सर्वाणि जलादीनि प्रयत्नतः । अष्टगन्धानक्षतांश्च रक्तपुष्पाणि गुग्गुलुम् ।।
त्रिपञ्चसप्तभिः पत्रैर्युतान् दूर्वाङ्कुरान् शुभान् । अष्टोत्तरशतं नीलान् श्वेतानानीय सुन्दरान् ।।
घृतदीपं तैलदीपं नैवेद्यं विविधं शुभम् । मोदकापूपलड्डूकान् पायसं शर्करायुतम् ।।
सूक्ष्मञ्च तन्दुलान्नञ्च व्यञ्जनानि बहूनि च । सचन्द्रपूगचूर्णाढ्यं खाद्यखादिरसंयुतम् ।।
एलालवङ्गसम्मिश्रं ताम्बूलं केसरान्वितम् । जव्वाम्रपनसादीनि द्राक्षारम्भाफलानि च ।।
तत्तदृतुभवानीशे नारिकेलानि चानयेत् । बहुप्रकारमार्तिक्यं काञ्चनीं दक्षिणां तथा ।।
एवं सम्भृतसम्भार एकान्तस्थलमास्थितः । चैलाजिने कुशमये आसने च कृतासनः ।।

भूतशुद्धिं प्रकुर्वीत प्राणानां स्थापनं तथा । दिग्बन्धपूर्वं देवाँश्च गणेशादीन् नमेत् पुरा ।।
अन्तर्बहिर्मातृकाश्च न्यसेदागममार्गतः । सन्निधानादिका मुद्रा दर्शयेद् गुरुमार्गतः ।
मन्त्रन्यासं ततः कृत्वा षडङ्गन्यासमेव च ।।

ध्यानम् - पूजाद्रव्याणि संशोध्य ततो ध्यायेद् गजाननम् । एकदन्तं शूर्पकर्णं गजवक्त्रं चतुर्भुजम् ।।
पाशाङ्कुशधरं देवं मोदकान् बिभ्रतं करैः। रक्तपुष्पमयीं मालां कण्ठे हस्ते परां शुभाम् ।।
भक्तानां वरदं सिद्धिबुद्धिभ्यां सेवितं सदा । सिद्धिबुद्धिप्रदं नृणां धर्मार्थकाममोक्षदम् ।
ब्रह्मरुद्रहरीन्द्राद्यैः संस्तुतं परमर्षिभिः ।।

आवाहनम् - आगच्छ जगदाधार सुरासुरवरार्चित । अनाथनाथ सर्वज्ञ गीर्वाणपरिपूजित ।।

आसनम् - स्वर्णसिंहासनं दिव्यं नानारत्नसमन्वितम् । समर्पितं मया देव तत्र त्वं समुपाविश ।।

पाद्यम् - देवदेवेश सर्वेश सर्वतीर्थाहृतं जलम् । पाद्यं गृहाण गणप ! गन्धपुष्पाक्षतैर्युतम् ।।

अर्घ्यम् - प्रवालमुक्ताफलपूगरत्नताम्बूलजाम्बूनदमष्टगन्धम् ।
पुष्पाक्षतायुक्तममोघशक्ते ! दत्तं मयाऽर्घ्यं सफलीकुरुष्व ।।

आचमनीयम्- गङ्गादिसर्वतीर्थेभ्यः प्रार्थितं तोयमुत्तमम् । कर्पूरैलालवङ्गादिवासितं स्वीकुरु प्रभो ।।

तैलम् - चम्पकाशोकबकुलमालतीमोगरादिभिः । वासितं स्निग्धताहेतु तैलं चारु प्रगृह्यताम् ।।

पयः - कामधेनुसमुद्भूतं सर्वेषां जीवनं परम् । पावनं यज्ञहेतुस्ते पयः स्नानार्थमर्पितम् ।।

दधिः - धेनुदुग्धसमुद्भूतं शुद्धं सर्वजनप्रियम् । मयाऽऽनीतं दधिवरं स्नानार्थं प्रतिगृह्यताम् ।।

घृतम् - नवनीतसमुत्पन्नं सर्वसन्तोषकारणम् । यज्ञाङ्गं देवताहारो घृतं स्नातुं समर्पितम् ।।

मधु - पुष्पसारघसम्भूतं सर्वतेजोविवर्धनम् । सर्वपुष्टिकरं देव ! मधु स्नानार्थमर्पितम् ।।

शर्करा - इक्षुसारसमुद्भूतां शर्करां सुमनोहराम् । मलापहारिणीं स्नातुं गृहाण त्वं मयाऽर्पिताम् ।।

गुडः - सर्वमाधुर्यसद्हेतुः स्वादुः सर्वप्रियङ्करः । पुष्टिकृत् स्नातुमानीत इक्षुसारभवो गुडः ।।

मधुपर्कः - कांस्ये कांस्येन पिहितो दधिमध्वाज्यपूरितः। मधुपर्को मयाऽऽनीतः पूजार्थं प्रतिगृह्यताम् ।।

स्नानीयम् - सर्वतीर्थाहृतं तोयं मया प्रार्थनया विभो ! । सुवासितं गृहाणेदं सम्यक् स्नातुं सुरेश्वर ।।

वस्त्रम् - रक्तवस्त्रयुगं देव ! लोकलज्जानिवारणम् । अनर्घ्यमतिसूक्ष्मञ्च गृहाणेदं मयार्पितम् ।।

ब्रह्मसूत्रम् - राजतं ब्रह्मसूत्रञ्च काञ्चनं रत्नसंयुक्तम् । भक्त्योपपादितं देव ! गृहाण परमेश्वर ।।।

आभूषणम् - अनेकरत्नयुक्तानि भूषणानि बहूनि च। तत्तदङ्गे काञ्चनानि योजयामि तवाज्ञया ।।

चन्दनम् - अष्टगन्धसमायुक्तं रक्तचन्दनमुत्तमम् । द्वादशाङ्गेषु ते देव ! लेपयामि कृपां कुरु ।।

तण्डुलाः - रक्तचन्दनसम्मिस्रास्तण्डुलास्तिलकोपरि । शोभायै सम्प्रदास्यामि गृहाण जगदीश्वर ।।

पुष्पाणि - पाटलं कर्णिकारञ्च बन्धूकं रक्तपङ्कजम् । मोगरं मालतीपुष्पं गृह्यतां परमेश्वर ।।

माल्यम् - नानापङ्कजपुष्पैश्च ग्रथितां पल्लवैरपि । बिल्वपत्रयुतां मालां गृहाण सुमनोहराम् ।।

धूपः - दशाङ्गं गुग्गुलं धूपं सर्वसौगन्ध्यकारकम् । सर्वपापक्षयकरं त्वं गृहाण मयाऽर्पितम् ।।

दीपः - सर्वज्ञ ! सर्वलोकेषु तमोनाशनमुत्तमम् । गृहाण मङ्गलं दीपं देवदेव ! नमोऽस्तु ते ।।

नैवेद्यम् - नानापक्वान्नसंयुक्तं पायसं शर्करान्वितम् । नानाव्यञ्जनशोभाढ्यं शाल्योदनमनुत्तमम् ।।
दधिदुग्धघृतैर्युक्तं लवङ्गैलासमन्वितम् । मरीचिचूर्णसहितं क्वथिकावटकान्वितम् ।।
राजिकाधान्यसंयुक्तं मेथीपिष्टं सतक्रकम् । हिङ्गुजीरककूष्माण्डमरीचिमाषपिष्टकैः ।।
सम्पादितैः सुपक्वैश्च भर्जितैर्वटकैर्युतम् । मोदकापूपलड्डूकशष्कुलीमण्डकादिभिः ।।
पर्पटैरपि संयुक्तं नैवेद्यममृतान्वितम् । हरिद्राहिङ्गुलवणसहितं सूपमुत्तमम् ।।
ससामुद्रं गृहाणेदं भोजनं कुरु सादरम् । सुतृप्तिकारकं तोयं सुगन्धञ्च पिबेच्छया ।।

उत्तरापोशनम्- त्वयि तृप्ते जगत्तृप्तं नित्यतृप्ते महात्मनि । उत्तरापोशनार्थं ते दद्मि तोयं सुवासितम् ।।

जलम् - मुखपाणिविशुद्ध्यर्थं पुनस्तोयं ददामि ते । दाडिमं मधुरं निम्बुजम्ब्वाम्रपनसादिकम् ।।

फलम् - द्राक्षारम्भाफलं पक्वकर्कन्धूखार्जुरं फलम् । नारिकेलं च नारिङ्गमाञ्जिरं जम्बिरं तथा ।।
उर्वारुकञ्च देवेश ! फलान्येतानि गृह्यताम् । मुखपाणिविशुद्ध्यर्थं पुनस्तोयं ददामि ते ।।

उद्वर्तनम्- गृहाण चन्दनं चारु कराङ्गोद्वर्तनं शुभम् । नानापरिमलद्रव्यैर्निर्मितं चूर्णमुत्तमम् ।।
सुगन्धिनामकं पुण्यगन्धि चारु प्रगृह्यताम् । चारुशालूरसम्भूतं वंशसारसमुद्भवम् ।।

चूर्णम् - सीमन्तभूषणं चूर्णं लाक्षारञ्जितमस्तु ते । सचन्द्रपूगचूर्णाढ्यं खाद्यखादिरसंयुतम् ।।

ताम्बूलम् - एलालवङ्गसम्मिश्रं ताम्बूलं केसरान्वितम् । न्यूनातिरिक्तपूजायाः सम्पूर्णफलहेतवे ।।

दक्षिणा - दक्षिणां काञ्चनीं देव ! स्थापयामि तवाग्रतः । सितपीतैस्तथारक्तैर्जलजैः कुसुमैः शुभैः ।।

माल्यम् - ग्रथितां सुन्दरां मालां गृहाण परमेश्वर । हरिताः श्वेतवर्णा वा पञ्चत्रिपत्रसंयुताः ।।

दूर्वाङ्कुराणि- दूर्वाङ्कुरा मया दत्ता एकविंशतिसम्मिताः । एकविंशतिसङ्ख्याकाः कुर्वे देवप्रदक्षिणाः ।।
पदे पदे ते देवेश ! नश्यन्तु पातकानि मे । औदुम्बरे राजते वा कांस्ये काञ्चनसम्भवे ।।

आरार्तिकम्- पात्रे प्रकल्पितान् दीपान् गृहाण चक्षुरर्पकान् । पञ्चारार्तिं पञ्चदीपैर्दीपितां परमेश्वर ।।

कर्पूरदीपः - चारुचन्द्रनिभं दीपं गृहाण वीचिवारणम् । यथाऽस्य नेक्ष्यते भस्म तथा पापं विनाशय ।।

स्तुतिः - स्तोत्रैर्नानाविधैः सूक्तैः सहस्रनामभिस्ततः । उपविश्य स्तुवीतैनं कृत्वा स्थिरतरं मनः ।।
दीनाधीश ! दयानिधे ! सुरगणैः संसेव्यमान ! द्विज !
ब्रह्मेशानमहेन्द्रशेषगिरिजागन्धर्वसिद्धैः स्तुत !
सर्वारिष्टनिवारणैकनिपुण ! त्रैलोक्यनाथ प्रभो !
भक्तिं मे सफलां कुरुष्व सकलां क्षान्त्वाऽपराधान् मम ।।
इति मूर्तिं समभ्यर्च्य दण्डवत् प्रणिपत्य च । जपेन्मन्त्रं ततो देवि ! सर्वसिद्धिप्रदायकम् ।।
(ग.पु. १/४९)

३.२ सङ्कष्टचतुर्थीव्रतपूजनविधि

विशेषतः माघकृष्ण चतुर्थी तिथिमा सङ्कष्टचतुर्थीव्रत गरी निम्नअनुसारको पूजाविधि अँगालेर श्रीगणेशको आराधना गर्ने शास्त्रीय विधान रहेको छ । यसकारण माघकृष्ण चतुर्थी तिथिलाई सङ्कष्टहरचतुर्थी तिथि पनि भनिन्छ । यस तिथिमा गणेशपूजनको विशेष महत्त्व रहेको छ । सामान्यतः भक्तहरूले कुनै पनि महिनाको कृष्णपक्षको चतुर्थी तिथिको रातमा

चन्द्रोदयपछि सङ्कष्टचतुर्थीव्रत लिएर गणेशपूजा गर्ने प्रचलन पनि रहेको छ । सङ्कष्टचतुर्थीव्रतसँग सम्बद्ध गणेशपूजनबाट दुर्लभ वस्तुहरूको प्राप्ति, गम्भीर सङ्कटबाट मुक्ति, हराएका आफन्तहरूसँग भेटघाट, अपहरणमा परेका आफन्तहरूको उद्धार, गम्भीर रोग, ऋणबाट निवृत्ति, धर्म, अर्थ, काम एवं मोक्षजस्ता पुरुषार्थको प्राप्ति र मृत्युपाशबाट मुक्तिजस्ता फल प्राप्त हुन्छन् । भक्तजनहरूले गम्भीर विपत्ति र घोर सङ्कटका समयमा सङ्कष्टचतुर्थीव्रत लिएर श्रीगणेशको पूजन गर्दा अवश्य इच्छित फल प्राप्त हुन्छ ।

शूरसेन उवाच

ब्रह्मणा कथमादिष्टं कृतवीर्याय सिद्धिदम् । तन्ममाचक्ष्व सङ्कष्टचतुर्थीव्रतमुत्तमम् ।।

इन्द्र उवाच

सत्यलोके सुखासीनं सर्वज्ञं चतुराननम् । कृतवीर्यपिता गत्वा पप्रच्छ प्रणतो नृपः ।।

कृतवीर्यपिता उवाच

देवदेव ! जगद्धातः ! प्रणतार्तिनिवारण ! । वर्तते हृदये यन्मे पृच्छामि त्वां वदस्व तत् ।।
आपत्सु वर्तमानानां नृणां व्याकुलचेतसाम् । चिन्तया व्यग्रमनसां वियोगे सुहृदां तथा ।।
दुर्लभप्राप्तये नृणां कार्यसिद्धिः कथं भवेत् । अर्थसिद्धिः कथं नित्यं पुत्रसौभाग्यसम्पदाम् ।।
सर्वसङ्कष्टनाशार्थं कार्यं किं मानवैः प्रभो ! ।

ब्रह्मा उवाच

शृणु राजन् ! प्रवक्ष्यामि सर्वसिद्धिप्रदं व्रतम् ।।
यस्यानुष्ठानमात्रेण चिन्तितं प्राप्नुयान्नरः । ओषधीभिः शुक्लतिलैर्दिवा स्नायात् प्रसन्नधीः ।।
सङ्कल्पं कारयेत् सम्यग् ध्यात्वा देवं गजाननम् । गणेशं पूजयेद् भक्त्या मन्त्रैरागमसम्भवैः ।।
कृष्णपक्षे चतुर्थ्याञ्च निशि चन्द्रोदयेऽपि च ।

नृप उवाच

कथं सम्पूजयेद् ब्रह्मन् ! देवदेवं गजाननम् ।। विस्तरेण मम ब्रूहि प्रणयात् परिपृच्छते ।

ब्रह्मोवाच

नित्यकर्म समाप्याऽथ निशायामुदये विधोः ।।
शुचौ देशे गोमयेन लिप्ते मण्डपिकान्विते । तत्र पीठं गणेशस्य पूजयेत् कुङ्कुमाक्षतैः ।।
स्थापयेत् कलशं तत्र पञ्चरत्नसमन्वितम् । तस्योपरि न्यसेत् पात्रं सौवर्णं कलशान्वितम् ।।
तदभावे तु रौप्यं वा ताम्रं वैणवमेव च । तस्योपरि न्यसेद् वस्त्रं क्षौमं वा शक्तिसंयुतः ।।
तस्योपरि लिखेद् यन्त्रमागमोक्तविधानतः । तत्र मूर्तिं गणेशस्य सौवर्णीं लक्षणान्विताम् ।।

ध्यानम्- एकदन्तं महाकायं तप्तकाञ्चनसन्निभम् । लम्बोदरं विशालाक्षं ज्वलत्पावकलोचनम् ।।
आखुपृष्ठसमारूढं चामरैर्वीजितं गणैः । शेषयज्ञोपवीतञ्च चिन्तयेत् तं गजाननम् ।।

आवाहनम् - आगच्छ देवदेवेश ! सङ्कटान्मां निवारय । यावद् व्रतं समाप्येत तावत् त्वं सन्निधौ भव ।।
अथवा सहस्रशीर्षा० ।

आसनम् - गणाधीश ! नमस्तेऽस्तु सर्वसिद्धिप्रदायक ! । आसनं गृह्यतां देव ! सङ्कटान्मां निवारय ।।
अथवा पुरुष एव० ।

पाद्यम् - उमापुत्र! नमस्तेऽस्तु नमस्ते मोदकप्रिय ! । पाद्यं गृहाण देवेश ! सङ्कटं मे निवारय ।।
अथवा एतावानस्य० ।

अर्घ्यम् - लम्बोदर ! नमस्तेऽस्तु रत्नयुक्तं फलान्वितम् । अर्घ्यं गृहाण देवेश ! सङ्कटं मे निवारय ।।
अथवा त्रिपादूर्ध्वं० ।

आचमनीयम् - गङ्गादिसर्वतीर्थेभ्य आहृतं तोयमुत्तमम् । गृहाणाऽऽचमनीयार्थं सङ्कटं मे निवारय ।।
अथवा तस्माद् विराडजायत० ।

पञ्चामृतम् - पयो दधि घृतञ्चैव शर्करामधुसंयुतम् । पञ्चामृतं गृहाणेदं सङ्कटं मे निवारय ।।
अथवा पयः पृथिव्याम्० ।

स्नानम् - चन्द्रभागानर्मदयोर्गङ्गासङ्गमजैर्जलैः । स्नापितोऽसि मया भक्त्या सङ्कटं मे निवारय ।।
अथवा यत्पुरुषेण० ।

वस्त्रयुग्मम् - इभवक्त्र ! नमस्तुभ्यं गृहाण परमेश्वर ! । वस्त्रयुग्मं गणाध्यक्ष ! सङ्कटं मे निवारय ।।
अथवा तं यज्ञम्० ।

यज्ञोपवीतम् - विनायक ! नमस्तुभ्यं नमः परशुधारिणे ! । उपवीतं गृहाणेदं सङ्कटान्मे निवारय ।।
अथवा तस्मा० ।

चन्दनम् - ईशपुत्र ! नमस्तुभ्यं नमो मूषकवाहन ! । चन्दनं गृह्यतां देव ! सङ्कटं मे निवारय ।।
अथवा तस्माद्यज्ञात्० ।

अक्षताः - घृतकुङ्कुमसंयुक्तास्तन्दुलाः सुमनोहराः । अक्षतास्ते नमस्तुभ्यं सङ्कटं मे निवारय ।।
अथवा अक्षन्नमीमदन्त० ।

पुष्पम् - चम्पकं मल्लिका दूर्वाः पुष्पजातीरनेकशः । गृहाण त्वं गणाध्यक्ष ! सङ्कटं मे निवारय ।।
अथवा तस्मादश्वा० ।

धूपः - लम्बोदर ! महाकाय ! धूम्रकेतो ! सुवासितम् । धूपं गृहाण देवेश ! सङ्कटं मे निवारय ।।
अथवा यत्पुरुषम्० ।

दीपः - विघ्नान्धकारसंहारकारक! त्रिदशाधिप ! । दीपं गृहाण देवेश ! सङ्कटं मे निवारय ।।
अथवा ब्राह्मणोऽस्य० ।

नैवेद्यम् - मोदकापूपलड्डूकपायसं शर्करान्वितम् । पक्वान्नं सघृतं देव ! नैवेद्यं प्रतिगृह्यताम् ।।
अथवा चन्द्रमा मनसो जात० ।

फलम् - नारिकेलफलं द्राक्षां रसालं दाडिमं शुभम् । फलं गृहाण देवेश ! सङ्कटान्मे निवारय ।।
अथवा नाभ्या० ।

ताम्बूलम् - क्रमुकैलालवङ्गादिनागवल्लीदलानि च । ताम्बूलं गृह्यतां देव ! सङ्कटं मे विनाशय ।।

दक्षिणा - सर्वप्रीतिकरं देव ! हिरण्यं सर्वसिद्धिदम् । दक्षिणार्थं गृहाणेदं सङ्कटं मे विनाशय ।।
अथवा हिरण्यगर्भ० ।

एकविंशतिदूर्वाङ्कुरसमर्पणम्

ततो दूर्वाङ्कुरान् गृह्य विंशत्येकञ्च भक्तितः । एभिर्नामपदैर्देवमर्चयेत् सुसमाहितः ।।

मन्त्राः- गणाधिपतये नमः।।१।। उमापुत्राय नमः।।२।। अघनाशनाय नमः।।३।। एकदन्ताय नमः।।४।। इभवक्त्राय नमः।।५।। मूषकवाहनाय नमः।।६।। विनायकाय नमः ।।७।। ईशपुत्राय नमः।।८।। सर्वसिद्धिप्रदाय नमः ।।९।। लम्बोदराय नमः ।।१०।। वक्रतुण्डाय नमः ।।११।। मोदकप्रियाय नमः।।१२।। विघ्नविध्वंसकर्त्रे नमः ।।१३।। विश्ववन्द्याय नमः ।।१४।। अमरेशाय नमः।।१५।। गजकर्णाय नमः।।१६।। नागयज्ञोपवीतिने नमः ।।१७।। भालचन्द्राय नमः ।।१८।। परशुधारिणे नमः।।१९।। विघ्नाधिपाय नमः ।।२०।। विद्याप्रदाय नमः ।।२१।।

नीराजनम् - कर्पूरानलसंयुक्तं शेषाघौघविनाशनम् । नीराजनं गृहाणेश ! सङ्कटान्मां विमोचय ।।
अथवा आरात्रिपार्थिवम्० ।

पुष्पाञ्जलिः - चम्पकाशोकबकुलपारिजातभवैः शुभैः । पुष्पाञ्जलिं गृहाणेमां सङ्कटान्मां विमोचय ।।
अथवा यज्ञेन यज्ञ० ।

स्तुतिः - त्वमेव विश्वं सृजसीभवक्त्र ! त्वमेव विश्वं परिपासि देव !।
त्वमेव विश्वं हरसेऽखिलेश ! त्वमेव विश्वात्मक ! आविभासि ।।

नमस्काराः - नमामि देवं गणनाथमीशं विघ्नेश्वरं विघ्नविनाशदक्षम् ।
भक्तार्तिहं भक्तविमोक्षदक्षं विद्याप्रदं वेदनिधानमाद्यम् ।।

प्रदक्षिणा - एवं स्तुवीत विधिवत् प्रणमेत पुनः पुनः । प्रदक्षिणां प्रकुर्वीत यथाशक्त्यैकविंशतिम् ।।

प्रार्थना - ये त्वामसम्पूज्य गणेश ! नूनं वाञ्छन्ति मूढा विहितार्थसिद्धिम् ।
त एव नष्टा नियतं हि लोके ज्ञातो मया ते सकल प्रभावः ।।

वायनम् - आचार्यस्त्वं द्विजाध्यक्ष ! सर्वसिद्धिप्रदायक ! । वायनं गृह्यतां ब्रह्मन् ! सङ्कटान्मां निवारय ।।

विशेषार्घ्यम् - फलपुष्पाक्षतैर्युक्तं जलं ते दक्षिणान्वितम् । विशेषार्घ्यं मया दत्तं सङ्कटान्मां निवारय ।।४३।।

इति षोडशोपचारार्चनम् ।

मन्त्रार्चनम् - ॐ नमो हेरम्ब मदमोदित मम सङ्कटं निवारय स्वाहा। इन्द्रादि लोकपालाँश्च समन्तात् पूजयेत् सुधीः।।
पक्वमुद्गतिलैर्युक्तान् मोदकान् घृतपाचितान् । भक्ष्यान्यन्यानि ताम्बूलं यथाशक्ति प्रकल्पयेत्।।
ततो दूर्वाङ्कुरान् गृह्य विंशत्येकञ्च भक्तितः । एभिर्नामपदैर्देवमर्चयेत् सुसमाहितः ।।
गणाधिप! नमस्तुभ्यमुमापुत्राभयप्रद ! । एकदन्तेभवक्त्रेति तथा मूषकवाहन ! ।।
विनायकेशपुत्रेति सर्वसिद्धिप्रदायक ! । लम्बोदर ! नमस्तुभ्यं वक्रतुण्डाघनाशन ! ।।
विघ्नविध्वंसकर्तेति विश्ववन्द्यामरेश्वर ! । गजवक्त्र ! नमस्तुभ्यं नागयज्ञोपवीतिने ।।
भालचन्द्र ! नमस्तुभ्यं नमः परशुधारिणे । विघ्नाधिप ! नमस्तुभ्यं सर्वविद्याप्रदायक ।।
एवं सम्पूजयेद् देवं दूर्वाभिश्च पृथक् पृथक् । यदुद्दिश्य कृतं सम्यग् यथाशक्ति प्रपूजनम् ।।

तेन तुष्टो भवाशु त्वं हृत्स्थान् कामान् प्रपूरय । विघ्नान् नाशय मे सर्वान् दुष्टाँश्च समुपस्थितान्।।
त्वत्प्रसादेन सर्वाणि कार्याणीह करोम्यहम् । शत्रूणां बुद्धिनाशञ्च मित्राणामुदयं कुरु ।।
इति विज्ञाप्य देवेशं प्रणिपत्य पुनः पुनः । ततो होमं प्रकुर्वीत शतमष्टोत्तरं व्रती ।।
मोदकैर्वायणकं कार्यं व्रतसम्पूर्तिहेतवे । लड्डूकैर्वटकाद्यैर्वा त्रिसप्तफलसंयुतम् ।।
रक्तवस्त्रेण सच्छाद्य स्वाचार्याय निवेदयेत् । गणाधिप ! नमस्तुभ्यं सर्वसङ्कल्पसिद्धिद ! ।।
वायनस्य प्रदानेन सङ्कटान्मां निवारय ।

तिथ्यर्घ्यम् - कथां श्रुत्वा ततः पुण्यां दद्यादर्घ्यं समाहितः ।।
तिथीनामुत्तमे ! देवि ! गणेशप्रियवल्लभे ! । सङ्कटं हर मे देवि ! गृहाणार्घ्यं नमोऽस्तु ते ।।

देवार्घ्यम् - लम्बोदर ! नमस्तुभ्यं सततं मोदकप्रिय ! । सङ्कटं हर मे देव ! गृहाणार्घ्यं नमोऽस्तु ते ।।

चन्द्रार्घ्यम् - चन्द्राय सप्तवारन्तु मन्त्रेणानेन पार्थिव !। क्षीरोदार्णवसम्भूत ! अत्रिगोत्रसमुद्भव ! ।
गृहाणार्घ्यं मया दत्तं रोहिण्या सहितः शशिन् ।।
ततः क्षमापयेद् देवं ततो विप्राँश्च भोजयेत् । स्वयं भुञ्जीत तच्छेषं ब्राह्मणेभ्यो यदर्पितम् ।।
सप्तग्रासान् मौनयुक्तो यथाशक्त्या यथासुखम्। इत्थं कुर्यात् तु मासेषु चतुर्ष्वपि विधानतः ।।
(ग.पु. १/६१)

३.३ सिद्धिविनायकपूजाविधिः

भाद्रशुक्लचतुर्थीमा विजय, पुत्र, पौत्र, यश र अनुकूल पत्नी अथवा पतिको प्राप्ति एवं आयुष्यवृद्धिको उद्देश्यले भगवान् सिद्धिविनायकको व्रत र पूजन गर्नुपर्दछ । भविष्यपुराणअनुसार यहाँ सिद्धिविनायक पूजनविधि निरूपण गरिएको छ । यो विधिअनुसार सिद्धिविनायकको पूजन गर्दा पार्थिव गणपतिको पूजा गर्नुपर्दछ । यसरी सिद्धिविनायकको पूजा गर्नाले कर्तालै चिताएका सम्पूर्ण कामना सिद्ध हुन्छन् ।

प्रयोगः - भाद्रशुक्लचतुर्थीयं मध्याह्नव्यापिनी कार्या- ''प्रातः शुक्लतिलैः स्नात्वा मध्याह्ने देवमर्चयेत्'' इति वचनात्। तत्र व्रती प्रातस्तिलयुतजलैः स्नात्वा शुक्लाम्बरमिति विष्णुं प्रार्थ्य व्रतग्रहणं कुर्यात् ।

व्रतसङ्कल्पः- ॐ तत्सत्३ ॐ विष्णुः३ ॐ अद्योहेत्यादि अमुकशर्माहं-श्रुतिस्मृतिपुराणोक्तफलप्राप्त्यर्थं सकलमनोरथप्राप्तिपूर्वकश्रीसिद्धिविनायक-प्रीत्यर्थमेतावत्कालपर्यन्तं सिद्धिविनायकव्रतं करिष्ये । इदं व्रतम्० इति जलं देवाग्रे भूमौ क्षिपेत् ।
ततो मध्याह्नस्नानादि कृत्वा सम्भृतपूजासंभारः स्वासने उपविश्य दीपं प्रज्वलय्याचम्य प्राणानायम्य सुमुखश्चेत्यादिविशेषार्घ्यस्थापनान्तं विधाय सङ्कल्पं कुर्यात् ।

पूजासङ्कल्पः- ॐ तत्सत्३ ॐ विष्णुः३ अद्येहेत्यादिवर्षर्तौ भाद्रपदमासे शुक्लपक्षे सिद्धिविनायकचतुर्थ्यां शुभपुण्यतिथौ अमुकगोत्रोऽमुकशर्माहं ममेह जन्मनि जन्मान्तरेषु च पुत्रपौत्रधनविद्याजययशःस्त्रीकामायुष्याभिवृद्ध्यर्थं विशेषतः श्रीसिद्धिविनायकप्रीतये सिद्धिविनायकव्रतं करिष्ये, तदङ्गत्वेन दीपकलशगणेशपूजनपूर्वकमस्यां मूर्तौ यथाज्ञानेन पुरुषसूक्तमन्त्रैः पुराणोक्त-मन्त्रैश्च ध्यानावाहनादिषोडशोपचारैः श्रीसिद्धिविनायकस्य पूजनमहं करिष्ये इति सङ्कल्प्य दीपकलशगणेशपूजां विधाय देवं पूजयेत् । तत्र सिद्धमूर्तिपूजन-पक्षे

प्राणप्रतिष्ठादिकं न भवति, पार्थिवमूर्तिपूजनपक्षे प्राणप्रतिष्ठादिकं कर्तव्यम् ।

प्राणप्रतिष्ठा- पार्थिवमूर्तौ देवस्थापनं यथा- ॐ हेरम्बाय नम इति शुद्धमृदाहरणम्, ॐ सुमुखाय नम इति सङ्घट्टनम्, ॐ गौरीसुताय नम इति क्रमेण संस्थाप्य प्राणप्रतिष्ठां कुर्यात् । ॐ प्राणप्रतिष्ठामन्त्रस्य ब्रह्मविष्णुमहेश्वरा ऋषयः ऋग्यजुःसामानि छन्दांसि जगत्सृष्टिः प्राणशक्तिर्देवता ॐ बीजं ह्रीं शक्तिः क्रौं कीलकम् अस्यां मूर्तौ प्राणप्रतिष्ठापने विनियोगः। प्रतिमायाः शिरसि हृदये च दक्षिणं करं दत्त्वा जपेत् । ॐ आं ह्रीं क्रौं यं रं लं वं शं सं षं हंसः सोऽहं अस्यां मूर्तौ प्राणास्तिष्ठन्तु पुनःपूर्ववत्- आं ह्रीं क्रौं इत्यादि अस्यां मूर्तौ जीव इह स्थितः पुनः पूर्ववत्- ॐ आं ह्रीं क्रौं अस्यां मूर्तौ सर्वेन्द्रियाणि श्रोत्रत्वक्चक्षुर्जिह्वाघ्राणवाक्पाणिपादपायू-पस्थानि इहैवागत्य सुखं चिरं तिष्ठन्तु स्वाहा इति प्राणप्रतिष्ठां कृत्वा पीठपूजां कुर्यात् ।

पीठपूजा- ॐ तीव्रायै नमः, ॐ ज्वालिन्यै नमः, ॐ नन्दायै नमः, ॐ भोगदायै नमः, ॐ कामरूपिण्यै नमः, ॐ सत्यायै नमः, ॐ उग्रायै नमः, ॐ तेजोवत्यै नमः, मध्ये ॐ विघ्नविनाशिन्यै नमः, ॐ सर्वशक्तिकमलासनाय नमः ।

प्रधानदेवपूजा

ध्यानम्- एकदन्तं शूर्पकर्णं गजवक्त्रं चतुर्भुजम् । पाशाङ्कुशधरं देवं ध्यायेत् सिद्धिविनायकम् ।।
ध्यायेद्देवं महाकायं तप्तकाञ्चनसन्निभम् । दन्ताक्षमालापरशुपूर्णमोदकहस्तकम् ।।
मोदकासक्तशूण्डाग्रमेकदन्तं विनायकम् ।

आवाहनम्- ॐ आवाहयामि विघ्नेश सुरराजार्चितेश्वर । अनाथनाथ सर्वज्ञ पूजार्थं गणनायक ।।
ॐ सहस्रशीर्षा० ।

आसनम्- ॐ विचित्ररत्नरचितं दिव्यास्तरणसंयुतम् । स्वर्णसिंहासनं चारु गृहाण सुरपूजित ।।
ॐ पुरुषएव० ।

पाद्यम्- ॐ सर्वतीर्थसमुद्भूतं पाद्यं गन्धादिसंयुतम् । विघ्नराज गृहाणेदं भगवन् भक्तवत्सल ।।
ॐ एतावानस्य० ।

अर्घ्यम्- ॐ अर्घ्यं च फलसंयुक्तं गन्धपुष्पाक्षतैर्युतम् । गणाध्यक्ष नमस्तेऽस्तु गृहाण करुणानिधे ।।
ॐ त्रिपादूर्ध्व० ।

मधुपर्कः- ॐ दध्याज्यमधुसंयुक्तं मधुपर्कं मयाहृतम् । गृहाण सर्वलोकेश गणनाथ नमोऽस्तु ते ।।

आचमनीयम्- ॐ विनायक नमस्तुभ्यं त्रिदशैरभिवन्दित । गङ्गोदकेन शीतेन सुखमाचमनं कुरु ।।
ॐ ततोविराट्० ।

पञ्चामृतस्नानम्- ॐ पयो दधि घृतं चैव मधु शर्करया युतम् । पञ्चामृतेन स्नपनात् प्रीयतां गणनायकः ।।
'ॐ सिद्धिविनायकाय नमः' इति नाममन्त्रेण गन्धोदकस्नानम् ।

शुद्धोदकस्नानम्- ॐ गङ्गादिसर्वतीर्थेभ्य आनीतं तोयमुत्तमम् । भक्त्या समर्पितं तुभ्यं स्नानाय प्रतिगृह्यताम् ।।
ॐ तस्माद्यज्ञात्सर्वहुतःसम्भृतम्० ।

आचमनीयम्- नाममन्त्रेण स्नानाङ्गमाचमनीयम् ।

वस्त्रम्- रक्तवस्त्रयुगं देव देवाङ्गसदृशं प्रभो । सर्वप्रद गृहाणेदं लम्बोदर हरात्मज ।।
ॐ तस्माद्यज्ञात्सर्वहुतऽऋचः० ।

आचमनीयम्- नाममन्त्रेण वस्त्राङ्गमाचमनीयम् ।

यज्ञोपवीतम्- ॐ राजतं ब्रह्मसूत्रञ्च काञ्चनञ्चोत्तरीयकम् । गृहाण चारु सर्वज्ञ भक्तानां वरदायक ।।
ॐ तस्मादश्वा० ।

आचमनीयम्- नाममन्त्रेण यज्ञोपवीताङ्गमाचमनीयम् ।

गन्धः- ॐ कस्तूरीं चन्दनञ्चैव कुङ्कुमेन समन्वितम् । विलेपनं सुरश्रेष्ठ चन्दनं प्रतिगृह्यताम् ।।
श्रीगणाध्यक्षाय नमः । ॐ तंय्यज्ञम्० ।

सिन्दूरम्- ॐ उद्यद्भास्करसङ्काशं सन्ध्यावदरुणं प्रभो । वीरालङ्करणं दिव्यं सिन्दूरं प्रतिगृह्यताम् ।।

रक्ताक्षताः- रक्ताक्षतांश्च देवेश गृहाण द्विरदानन ।ललाटपटले चन्द्रस्तस्योपर्युपधार्यताम् ।।

आभरणानि- नानाविधानि दिव्यानि नानारत्नोज्ज्वलानि च । भूषणानि गृहाणेश पार्वतीप्रियनन्दन ।।

पुष्पाणि- ॐ करवीरैर्जातिपुष्पैश्चम्पकैर्बकुलैः शुभैः । शतपत्रैश्च कह्लारैः पूजयामि विनायकम् ।।
सुगन्धीनि च पुष्पाणि जातीकुन्दमुखानि च । त्रिविधानि च पत्राणि गृहाण गणनायक ।।
ॐ यत्पुरुषम्० ।

अङ्गपूजा - **ॐ गणेश्वराय नमः** पादौ पूजयामि, **ॐ विघ्नराजाय नमः** जानुनी पू०, **ॐ आखुवाहनाय नमः** ऊरू पू०, **ॐ हेरम्बाय नमः** कटी पू०, **ॐ कामारिसूनवे नमः** नाभिं पू०, **ॐ लम्बोदराय नमः** उदरं पू०, **ॐ गौरीसुताय नमः** स्तनौ पू०, **ॐ गणनायकाय नमः** हृदयं पू०, **ॐ स्थूलकण्ठाय नमः** कण्ठं पू०, **ॐ स्कन्दाग्रजाय नमः** स्कन्धौ पू०, **ॐ पाशहस्ताय नमः** हस्तान् पू०, **ॐ गजवक्त्राय नमः** वक्त्रं पू०, **ॐ विघ्नहर्त्रे नमः** ललाटं पू०, **ॐ सर्वेश्वराय नमः** शिरः पूजयामि ।

२१पत्रैः पूजनम्- **ॐ सुमुखाय नमः** मालतीपत्रं समर्पयमि, **ॐ गणाधिपाय०** भृङ्गराजपत्रं स०, **ॐ उमापुत्राय०** विल्वपत्रं स०, **ॐ गजाननाय०** श्वेतदूर्वापत्रं स०, **ॐ लम्बोदराय०** बदरीपत्रं स०, **ॐ हरसूनवे०** धत्तूरपत्रं स०, **ॐ गजकर्णाय०** तुलसीपत्रं स०, **ॐ वक्रतुण्डाय०** शमीपत्रं स०, **ॐ गुहाग्रजाय०** अपामार्गपत्रं स०, **ॐ एकदन्ताय०** बृहतीपत्रं स०, **ॐ विकटाय०** करवीरपत्रं स०, **ॐ कपिलाय०** अर्कपत्रं स०, **ॐ गजदन्ताय०** अर्जुनपत्रं स०, **ॐ विघ्नराजाय०** विष्णुकान्तापत्रं स०, **ॐ बटवे०** दाडिमीपत्रं स०, **ॐ सुराग्रजाय०** देवदारुकपत्रं स०, **ॐ भालचन्द्राय०** मरुबकपत्रं स०, **ॐ हेरम्बाय०** अश्वत्थ (सिन्दुवार) पत्रं स०, **ॐ चतुर्भुजाय०** जातीपत्रं स०, **ॐ विनायकाय०** केतकी (अश्मन्तक) पत्रं स०, **ॐ सर्वेश्वराय नमः** अगस्तिपत्रं समर्पयामि ।

२१पुष्पैः पूजनम्- **ॐ सुमुखाय नमः** जातीपुष्पं समर्पयमि, **ॐ गणाधिपाय०** शतपत्रपुष्पं स०, **ॐ कपिलाय०** यूथिकापुष्पं स०, **ॐ गजकर्णाय०** चम्पकपुष्पं स०, **ॐ लम्बोदराय०** कह्लारपुष्पं स०, **ॐ विकटाय०** केतकीपुष्पं स०, **ॐ विघ्ननाशिने०** बकुलपुष्पं स०, **ॐ विनायकाय०** जपापुष्पं स०, **ॐ धूम्रकेतवे०** पुन्नागपुष्पं स०, **ॐ गणाध्यक्षाय०** धत्तूरपुष्पं स०, **ॐ भालचन्द्राय०** मातुलिङ्गपुष्पं स०, **ॐ पत्नीहिताय०** विष्णुक्रान्तापुष्पं स०, **ॐ उमापुत्राय०** करवीरपुष्पं स०, **ॐ गजाननाय०** पारिजातपुष्पं

स०, ॐ **ईशपुत्राय०** कमलपुष्पं स०, ॐ **सर्वसिद्धिप्रदाय०** गोकर्णिकापुष्पं स०, ॐ **मूषकवाहनाय०** कुमुदपुष्पं स०, ॐ **कुमारगुरवे०** तगरपुष्पं स०, ॐ **दीर्घशुण्डाय०** सुगन्धिराजपुष्पं स०, ॐ **अगस्तिपुत्राय०** अगस्तिपुष्पं स०, ॐ **सङ्कटनाशनाय नमः** पाटलापुष्पं समर्पयामि ।

धूपः- ॐ दशाङ्गं गुग्गुलं धूपं सुगन्धं च मनोहरम् । गृहाण सर्वदेवेश उमापुत्र नमोऽस्तु ते ।।
ॐ ब्राह्मणोस्य० ।

दीपः - ॐ सर्वज्ञ सर्वलोकेश त्रैलोक्यतिमिरापह । गृहाण मङ्गलं दीपं रुद्रप्रिय नमोऽस्तु ते ।।
ॐ चन्द्रमामनसः० ।

२१मोदकनैवेद्यम्- शालितण्डुलचूर्णोत्थान् सगुडान् घृतपाचितान् । मोदकान् ददि नैवेद्यं नमस्ते विघ्ननाशिने।।
नैवेद्यं गृह्यतां देव भक्तिं मे ह्यचलां कुरु । ईप्सितं च वरं देहि परत्र च परां गतिम् ।।
नानाखाद्यमयं दिव्यं तुष्ट्यर्थं ते निवेदितम् । मया भक्त्या शिवापुत्र गृहाण गणनायक ।।
ॐ नाभ्याऽआसीत्० । अपोशानार्थे जलं समर्पयामि ।

पानीयम्- ॐ एलोशीरलवङ्गादिकर्पूरपरिवासितम् । प्राशनार्थं कृतं तोयं गृहाण गणनायक ।।
प्राणादिमुद्राः प्रदर्श्य अमृतं भुज्यतां विभो ।
इति नैवेद्यं निवेद्य क्षणं ध्यात्वा यथाशक्ति मूलमन्त्रं प्रजप्य **गुह्यातीति** समर्प्य, नैवेद्यपात्रमुत्थाप्य एकं मोदकम् ॐ **उच्छिष्टभागिने लम्बोदराय नमः** इति दत्त्वा उत्तरापोशानं० हस्तप्रक्षालनं० मुखप्रक्षालनम्० ॐ लम्बोदराय नमः ।

करोद्वर्तनम्- मलयाचलसम्भूतं कर्पूरेण समन्वितम् । करोद्वर्तनकं चारु गृह्यतां जगतःपते ।।

फलम्- बीजपूराम्रपनसखर्जुरीकदलीफलम् । नारिकेलफलं दिव्यं गृहाण गणनायक ।।
ॐ इदं फलं० ।

ताम्बूलम्- पूगीफलं महद् दिव्यं नागवल्लीदलैर्युतम् । कर्पूरैलासमायुक्तं ताम्बूलं प्रतिगृह्यताम् ।।

दक्षिणा- ॐ हिरण्यगर्भ० । ततो नाममन्त्रेण छत्रचामरपादुकादर्पणं समर्पयेत् ।

दूर्वाङ्कुरैः पूजा- ॐ **गणाधिप नमस्तेऽस्तु** दूर्वायुग्मं समर्पयामि, ॐ **उमापुत्र नमस्तेऽस्तु** दूर्वायु०, ॐ **अघनाशन नमस्तेऽस्तु** दूर्वायु०, ॐ **एकदन्त नमस्तेऽस्तु** दूर्वायु०, **इभवक्र नमस्तेऽस्तु** दूर्वायु०, ॐ **मूषकवाहन नमस्तेऽस्तु** दूर्वायु०, ॐ **विनायक नमस्तेऽस्तु** दूर्वायु०, ॐ **ईशपुत्र नमस्तेऽस्तु** दूर्वायु०, ॐ **सर्वसिद्धिप्रदायक नमस्तेऽस्तु** दूर्वायु०, ॐ **कुमारगुरो नमस्तेऽस्तु** दूर्वायुग्मं समर्पयामि ।
ततो गन्धपुष्पाक्षतयुतमेकं दूर्वाङ्कुरं सर्वनामभिरर्पयेत् ।

प्रार्थना- गणाधिप नमस्तेऽस्तु उमापुत्राघनाशन । एकदन्तेभवक्रेति तथा मूषकवाहन ।।
विनायकेशपुत्रेति सर्वसिद्धिप्रदायक । कुमारगुरवे तुभ्यमिमां दूर्वां निवेदये ।।

नीराजनम्- ॐ चन्द्रादित्यौ च धरणीविद्युदग्निस्तथैव च । त्वमेव सर्वज्योतींषि ह्यारार्तिः प्रतिगृह्यताम् ।।

प्रदक्षिणाः- विघ्नेश्वर विशालाक्ष सर्वाभीष्टफलप्रद । प्रदक्षिणां करोमि त्वां सर्वान् कामान् प्रयच्छ मे ।।
ॐ यत्पुरुषेण० ।

नमस्कारः- गजाननं भूतगणाधिसेवितं कपित्थजम्बूफलचारुभक्षणम् ।

उमासुतं शोकविनाशकारकं नमामि विघ्नेश्वरपादपङ्कजम् ।।
नमस्ते विघ्नसंहर्त्रे नमस्तेऽभीप्सितप्रद । नमस्ते देव देवेश नमस्ते गणनायक ।।
ॐ सप्तास्यासन्० ।

मन्त्रपुष्पाञ्जलिः- विनायकेशतनय गजराजसुरोत्तम । देहि मे सकलान् कामान् सर्वसिद्धिप्रदायक ।।
ॐ यज्ञेनयज्ञम० ।

प्रार्थना- विनायक गणेशान सर्वदेवनमस्कृत । पार्वतीप्रिय विघ्नेश मम विघ्नान्निवारय ।।
यन्मयाचरितं देव व्रतमेतत् सुदुर्लभम् । त्वत्प्रसादाद्गणेश त्वं सफलं कुरु सर्वदा ।।
आवाहनं न जानामि० इति देवं विसर्जयेत् ।

वायनदानम्- सफलान् सदक्षिणान् दशमोदकान् संस्थाप्य ॐ हिरण्य-गर्भेति ॐ तत्सत्३ ॐ विष्णुः३ अद्येहेत्यादि अमुकगोत्रोऽमुकशर्माहं सिद्धिविनायकचतुर्थीव्रताङ्गत्वेन कृतायाः श्रीसिद्धिविनायकपूजायाः साद्गुण्यार्थं श्रीसिद्धिविनायकप्रीतये फलदक्षिणायुतान् इमान् दशमोदकान् ब्राह्मणाय दास्ये इति सङ्कल्प्य ब्राह्मणं सम्पूज्य दद्यादनेण मन्त्रेण -

दशकं मोदकानाञ्च फलदक्षिणया युतम् । वायनं देव तुष्ट्यर्थं विप्राय प्रददाम्यहम् ।।

ब्राह्मणश्च देवस्यत्वेति मन्त्रेण प्रतिगृह्य कोदात् इति कामस्तुतिं पठेदाशिषश्च दद्यात् । सुवर्णादि-प्रतिमापक्षे पूर्वोक्तविधिना तां प्रदाय यथाशक्ति भूयसीं दत्वा ॐ यस्य स्मृत्या० इत्यादिना कर्मेश्वरार्पणं विधाय बाह्मणान् भोजयेत् स्वयञ्च दशमोदकान् भुञ्जीत ।

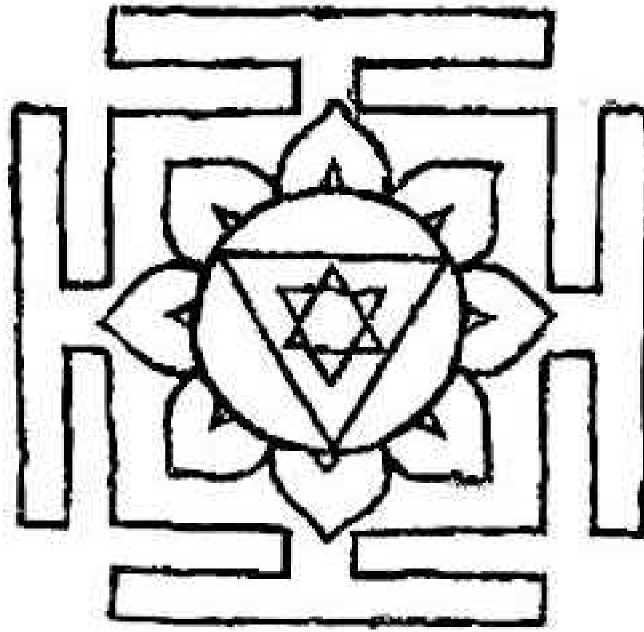
परिच्छेद - चार

यन्त्रादिसहस्त्रनामान्तसन्दर्भ

४.१ गणेशयन्त्रोद्धार

गणेशयन्त्रको गर्भमा षट्कोण रहेको हुन्छ र त्योभन्दा बाहिर त्रिकोण हुन्छ । त्रिकोणबाहिर अष्टदल कमल बनेको हुन्छ । त्यसपछिको स्वरूप मातृकायन्त्रसरह हुन्छ । यस यन्त्रमा भगवान् गजाननको आवरणक्रमले पूजा गर्नुपर्दछ ।

षट्कोणञ्च त्रिकोणञ्च तद्बहिः अन्यत्सर्वम्मातृकायन्त्रवत् ।

४.२ गणेशमन्त्रोद्धार

निम्नलिखित पद्यअनुसार व्यक्त हुने गणेशमन्त्रको विधिपूर्वक दीक्षा नलिकईकन जप गर्दा कुनै पनि लाभ हुँदैन । गुरुदीक्षा लिएपछि मात्र यस मन्त्रको जप फलदायक हुन्छ ।

श्रीशक्तिस्मरभूविघ्नबीजानि प्रथमं वदेत् ।। ङेन्तङ्गणपतिम्पश्चाद्वरान्ते वरदं परम् ।। उक्त्वा सर्व्वजनं मेऽन्ते वशमानय ठद्वयम् ।। अष्टाविंशत्यक्षरोयं ताराद्यो मनुरीरितः ।।

उक्त पद्यबाट निम्नानुसारको मन्त्र प्रकट हुन्छ – **श्रीं ह्रीं क्लीं ग्लौं गं गणपतये वरवरद सर्वजनं मे वशमानय ठः ठः ।**

४.३ गणेशध्यान

भगवान् श्रीगणेशको ध्यान गर्दा साधकले सर्वप्रथम इक्षुरससागरको माझमा रहेको नवरत्नमय द्वीपको स्मरण गर्नुपर्दछ । नवरत्न द्वीपलाई इक्षुरससागरका जलतरङ्गले चारैतिरबाट पखालिरहेका छन् । मन्द पवनले त्यस दिव्यधाममा रहनुहुने भगवान् श्रीगणेशको सेवा गरिरहेको छ । त्यो द्वीप मन्दार, पारिजात आदि वृक्ष र दिव्य लताले परिवेष्टित छ । रत्नहरूबाट प्रवाहित कान्तिद्वारा यहाँको भूतल पनि रक्ताभ देखिन्छ । उदाइरहेका सूर्य र चन्द्रमाका किरणहरूले यस द्वीपलाई आभामय तुल्याउँछन् । साधकले यस द्वीपको बीचमा रहेका रत्नमय पारिजात वृक्षको संस्मरण गर्नुपर्दछ । त्यो पारिजात ६ वटै ऋतुहरूको सौन्दर्यद्वारा आप्लावित छ । साधकले पारिजातको फेँदमा रहेको शक्तिमय महाकमलभित्र रहेको षट्कोण र त्यसभित्र रहेको त्रिकोणमा विराजमान महागणपतिको ध्यान गर्नुपर्दछ ।

'गजानन, चन्द्रभाल, रक्तप्रभ, त्रिनयन, काखमा रहेकी कमलधारिणी, सिद्धिद्वारा आफ्ना कमलसुन्दर बाहुपाशले आलिङ्गित, बीजापूर, गदा, धनु, बाण, चक्र, कमल, पाश, नीलकमल, विषाण र रक्तकलश धारण गर्नुहुने श्रीगणेशको म ध्यान गर्दछु' साधकले यस्तो भावना गर्नुपर्दछ ।

'गालाहरूबाट बगिरहेका दानधारा पिउन चाहने भमराहरूलाई आफ्ना विशाल आकारका कान हल्लाएर निवारण गर्नुहुने, हातमा धारण गरिएको मणिमय कलशको मुखबाट बाहिर निस्किरहेका रत्नहरूको वर्षा गरेर आफ्ना भक्तिविह्वल भक्तहरूलाई प्रसन्न तुल्याउनुहुने, माणिक्यनिर्मित मुकुट धारण गर्नुहुने र रत्नालङ्कारद्वारा अलङ्कृत भगवान् श्रीगणेशको ध्यान गर्दछु' कर्ताले यस्तो भावना गर्नुपर्दछ ।)

ॐ नवरत्नमयं द्वीपं स्मरेदिक्षुरसाम्बुधौ । तद्वीचिधौतपर्यन्तं मन्दमारुतसेवितम् ।।
मन्दारपारिजातादिकल्पवृक्षलताकुलम् । उद्धूतरत्नच्छायाभिररुणीकृतभूतलम् ।।
उद्यद्दिनकरेन्दुभ्यामुद्भासितदिगन्तरम् । तस्य मध्ये पारिजातं नवरत्नमयं स्मरेत् ।।
ऋतुभिः सेवितं षड्भिरनिशं प्रीतिवर्द्धनैः । तस्याधस्तान्महापीठे रचिते मातृकाम्बुजे ।।
षट्कोणान्तस्त्रिकोणाढ्यं महागणपतिं स्मरेत् ।।
हस्तीन्द्राननमिन्दुचूडमरुणच्छायन्त्रिनेत्रं रसाश्लिष्टं यत् प्रियया सपद्मकरया स्वाङ्कस्थया सन्ततम्।।
बीजापूरगदाधनुस्त्रिशिखियुक्चक्राब्जपाशोत्पलव्रीह्यग्रस्वविषाणरत्नकलशौ हस्तैर्व्वहन्तं भजे ।।
गण्डपालीगलद्दानपूरलालसमानसान् । द्विरेफान्कर्णतालाभ्यां वारयन्तम्मुहुर्मुहुः ।।
कराग्रधृतमाणिक्यकुम्भवक्त्रविनिस्सृतैः । रत्नवर्षैः प्रीणयन्तं साधकं मदविह्वलम् ।
माणिक्यमुकुटोपेतं रत्नाभरणभूषितम् ।।

४.४ न्यास

दायाँ हात, बायाँ हात, ओठ, मुखपुट, दायाँ पाउ, बायाँ पाउ, शिर, च्युँडो, दायाँ नाक, बायाँ नाक, दायाँ आँखा, बायाँ आँखा, दायाँ कान, बायाँ कान, नाभि, हृदय, निधारमा वक्रतुण्ड आदि नाम उच्चारण गर्दै स्पर्श गर्नाले ती-ती अङ्गहरूमा भगवान् श्रीगणेशको स्थापना हुँदा उहाँले आत्मप्राप्ति र भगवद्भक्तिको सर्वोत्तम साधन शरीरको रक्षा गर्दै त्यसलाई दिव्य तुल्याउनु हुन्छ । त्यसकारण न्यासको उपासनामा निकै महत्त्व रहेको हुन्छ । निम्न उद्धृत गणेशन्यास गर्नाले साधकहरूको सबैतिरबाट सुरक्षा हुन्छ ।

क) मुद्गलपुराणोक्त गणेशन्यास

श्रीगणेशाय नमः ।। आचम्य प्राणायामं कृत्वा । दक्षिणहस्ते वक्रतुण्डाय नमः । वामहस्ते शूर्पकर्णाय नमः । ओष्ठे विघ्नेशाय नमः । सम्पुटे गजाननाय नमः। दक्षिणपादे लम्बोदराय नमः । वामपादे एकदन्ताय नमः । शिरसि एकदन्ताय नमः । चिबुके ब्रह्मणस्पतये नमः । दक्षिणनासिकायां विनायकाय नमः । वामनासिकायां ज्येष्ठराजाय नमः । दक्षिणनेत्रे विकटाय नमः । वामनेत्रे कपिलाय नमः । दक्षिणकर्णे धरणीधराय नमः । वामकर्णे आशापूरकाय नमः । नाभौ महोदराय नमः । हृदये धूम्रकेतवे नमः । ललाटे मयूरेशाय नमः । दक्षिणबाहौ स्वानन्दवासकारकाय नमः । वामबाहौ सच्चित्सुखधाम्ने नमः ।

ख) शाक्तप्रमोदमा निरूपित गणेशन्यास

तत ऋष्यादिन्यासमाचरेत् ।। शिरसि गणकऋषयेनमः ।। मुखे निचृद्गायत्रीच्छन्दसे नमः ।। हृदि गणपतये देवतायैनमः ।। ततः कराङ्गन्यासौ ।। ॐ श्रीं ह्रीं क्लीं ग्लौं गं गां अङ्गुष्ठाभ्यां नमः ।। ॐ श्रीं ह्रीं क्लीं ग्लौं गं गां तर्जनीभ्यां स्वाहा ।।६।। एवं गूं मध्यमाभ्यां वषट् ।।६।। गैं अनामिकाभ्यां हूम् ।। गौं कनिष्ठाभ्यां वषट् ।।६।। गः करतलकरपृष्ठाभ्यां फट् ।। एवं हृदयादिषु ।।

४.५ गणेशगायत्री

भगवान् गणेशका साधकहरूका निमित्त विभिन्न आम्नायअनुसारका विभिन्न गणेशका गायत्रीहरू पाइन्छन् । साधकहरूले आफ्ना सद्गुरुबाट दीक्षा लिई मन्त्रजप गर्दा मात्र फल प्राप्त गर्दछन् । यहाँ गणेशगायत्रीको परिचयका लागि मात्र यी मन्त्रहरू दिइएको छ -

अ) **एकदन्ताय विद्महे वक्रतुण्डाय धीमहि तन्नो दन्ती प्रचोदयात् ।** (गणेश-अथर्वशीर्ष)

आ) **तत्पुरुषाय विद्महे वक्रतुण्डाय धीमहि तन्नो दन्ती प्रचोदयात् ।** (मेरुतन्त्र)

इ) **तत्कराटाय विद्महे हस्तिमुखाय धीमहि तन्नो दन्ती प्रचोदयात् ।** (मैत्रायणीसंहिता)

ई) **लम्बोदराय विद्महे महोदराय धीमहि तन्नो दन्ती प्रचोदयात् ।** (अग्निपुराण)

उ) **महोत्कटाय विद्महे वक्रतुण्डाय धीमहि तन्नो दन्ती प्रचोदयात् ।** (अग्निपुराण)

४.६ कवच

शरीरको रक्षाका लागि वीरहरूले युद्धमा जाँदा फलाम आदिले बनेका कवचहरू धारण गरेजस्तै आत्मप्राप्ति अथवा भगवत्प्राप्तिका लागि तत्पर रहने साधकहरूले पनि साधनामा आउने विघ्नहरूको निराकरण गरी लक्ष्य प्राप्त गर्न शास्त्रमा बताइएका कवचहरू धारण गर्नुपर्दछ । यहाँ श्रीगणेशसम्बन्धी केही कवच प्रस्तुत गरिएका छन् ।

क) गणेशपुराणोक्त कवच

यो गणेशकवच यात्राकालमा पाठ गर्दा अत्यन्त फलदायक हुने मानिएको छ । यसको पाठ गर्नाले घर-परिवारमा भूत, प्रेत, बेताल आदिद्वारा गरिने उपद्रव शान्त हुन्छन् । यसको पाठबाट ठूला व्यक्तिहरूसँग सम्पर्क गरी कार्यसिद्ध गराउन सहयोग प्राप्त हुन्छ ।

मुनिरुवाच

ध्यायेत् सिंहगतं विनायकममुं दिग्बाहुमाद्ये युगे,
त्रेतायान्तु मयूरवाहनमिमं षड्बाहुकं सिद्धिदम् ।
द्वापारे तु गजाननं युगभुजं रक्ताङ्गरागं विभुम्,
तुर्ये तु द्विभुजं सिताङ्गरुचिरं सर्वार्थदं सर्वदा ।।

विनायकः शिखां पातु परमात्मा परात्परः । अतिसुन्दरकायस्तु मस्तकं सुमहोत्कटः ।।
ललाटं काश्यपः पातु भ्रूयुगन्तु महोदरः । नयने भालचन्द्रस्तु गजास्यस्त्वोष्ठपल्लवौ ।।
जिह्वां पातु गणक्रीडश्चिबुकं गिरिजासुतः । वाचं विनायकः पातु दन्तान् रक्षतु दुर्मुखः ।।
श्रवणौ पाशपाणिस्तु नासिकां चिन्तितार्थदः । गणेशस्तु मुखं कण्ठं पातु देवो गणञ्जयः ।।
स्कन्धौ पातु गजस्कन्धः स्तनौ विघ्नविनाशनः । हृदयं गणनाथस्तु हेरम्बो जठरं महान् ।।
धराधरः पातु पार्श्वे पृष्ठं विघ्नहरः शुभः । लिङ्गं गुह्यं सदा पातु वक्रतुण्डो महाबलः ।।
गणक्रीडो जानुजङ्घे ऊरू मङ्गलमूर्तिमान् । एकदन्तो महाबुद्धिः पादौ गुल्फौ सदाऽवतु ।।
क्षिप्रप्रसादनो बाहू पाणी आशाप्रपूरकः । अङ्गुलीश्च नखान् पातु पद्महस्तोऽरिनाशनः ।।
सर्वाङ्गानि मयूरेशो विश्वव्यापी सदाऽवतु । अनुक्तमपि यत् स्थानं धूम्रकेतुः सदाऽवतु ।।
आमोदस्त्वग्रतः पातु प्रमोदः पृष्ठतोऽवतु । प्राच्यां रक्षतु बुद्धीश आग्नेय्यां सिद्धिदायकः ।।
दक्षिणस्यामुमापुत्रो नैर्ऋत्यान्तु गणेश्वरः । प्रतीच्यां विघ्नहर्ताऽव्याद् वायव्यां गजकर्णकः ।।
कौबेर्यां निधिपः पायादीशान्यामीशनन्दनः । दिवाऽव्यादेकदन्तस्तु रात्रौ सन्ध्यासु विघ्नहृत् ।।
राक्षसासुरवेतालग्रहभूतपिशाचतः । पाशाङ्कुशधरः पातु रजः सत्त्वं तमः स्मृतिम् ।।
ज्ञानं धर्मञ्च लक्ष्मीञ्च लज्जां कीर्तिं दयां कुलम् । वपुर्धनञ्च धान्यञ्च गृहान् दारान् सुतान् सखीन्।।
सर्वायुधधरः पौत्रान् मयूरेशोऽवतात् सदा । कपिलोऽजाविकं पातु गवाश्वं विकटोऽवतु ।।
भूर्जपत्रे लिखित्वेदं यः कण्ठे धारयेत् सुधीः । न भयं जायते तस्य यक्षरक्षःपिशाचतः ।।
त्रिसन्ध्यं जपते यस्तु वज्रसारतनुर्भवेत् । यात्राकाले पठेद् यस्तु निर्विघ्नेन फलं लभेत् ।।
युद्धकाले पठेद् यस्तु विजयं प्राप्नुयाद् ध्रुवम् । मारणोच्चाटनाकर्षस्तम्भमोहनकर्मणि ।।
सप्तवारं पठेद् यस्तु दिनानामेकविंशतिम् । तत् तत् फलमवाप्नोति साधको नात्र संशयः ।।
एकविंशतिवारञ्च पठेत् तावद् दिनानि यः । कारागृहगतं सद्यो राज्ञा वध्यञ्च मोचयेत् ।।
राजदर्शनवेलायां पठेदेतत् त्रिवारतः । स राजानं वशं नीत्वा प्रकृतिञ्च सभां जयेत् ।।
इदं गणेशकवचं मुद्गलेन समीरितम् । कश्यपाय च तेनाऽथ माण्डव्याय महर्षये ।।
मह्यं स प्राह कृपया कवचं सर्वसिद्धिदम् । न देयं भक्तिहीनाय देयं श्रद्धावते शुभम् ।
सर्वरक्षाकरं सर्वमनःकामप्रपूरकम् । अनेनास्य कृता रक्षा न बाधाऽस्य भवेत् क्वचित् ।।
राक्षसासुरवेतालदैत्यदानवसम्भवा । (ग.पु.२/८५/१८-४२)

ख) विश्वसारतन्त्रीय सिद्धिदायक गणेशकवच

यस कवचको पाठ एवं धारण गर्नाले सबै विघ्न निरस्त हुन्छन्, सबै प्रकारका पाप पखालिन्छन् र नानाथरि सिद्धि हस्तगत हुन्छन् । यो कवच सम्पत्तिदायक, शत्रुनाशक, ग्रहपीडानिवारक र धनधान्यदायक मानिएको छ । यसको पाठ र धारण गर्नाले सम्पूर्ण कामनाहरू परिपूर्ण हुन्छन् ।

ईश्वर उवाच

श्रृणु वक्ष्यामि कवचं सर्वसिद्धिकरं प्रिये । पठित्वा पाठयित्वा च मुच्यते सर्वसङ्कटात् ।।१।।
अज्ञात्वा कवचं देवि गणेशस्य मनुं जपेत् । सिद्धिर्न जायते तस्य कल्पकोटिशतैरपि ।।२।।
ॐ आमोदश्च शिरः पातु प्रमोदश्च शिखोपरि । सम्मोदो भ्रूयुगे पातु भ्रूमध्ये च गणाधिपः ।।३।।
गणक्रीडश्चक्षुर्युगं नासायाङ्गणनायकः । गणक्रीडाचित्तः पातु वदने सर्वसिद्धये ।।४।।
जिह्वायां सुमुखः पातु ग्रीवायां दुर्मुखः सदा । विघ्नेशो हृदये पातु विघ्ननाशश्च वक्षसि ।।५।।
गणानां नायकः पातु बाहुयुग्मे सदा मम । विघ्नकर्त्ता च ह्युदरे विघ्नहर्त्ता च लिङ्गके ।।६।।
गजवक्त्रः कटीदेशे एकदन्तो नितम्बके । लम्बोदरः सदा पातु गुह्यदेशे ममारुणः ।।७।।
व्यालयज्ञोपवीती मां पातु पादयुगे सदा । जापकः सर्वदा पातु जानुजङ्घे गणाधिपः ।।८।।
हारिद्रः सर्वदा पातु सर्वाङ्गे गणनायकः । य इदं प्रपठेन्नित्यं गणेशस्य महेश्वरि ।।९।।
कवचं सर्वसिद्ध्याख्यं सर्वविघ्नविनाशनम् । सर्वसिद्धिकरं साक्षात् सर्वपापविमोचनम् ।।१०।।
सर्वसम्पत्प्रदं साक्षात् सर्वशत्रुक्षयङ्करम् । ग्रहपीडा ज्वरा रोगा ये चान्ये गुह्यकादयः ।।११।।
पठनाद् धारणादेव नाशमायान्ति तत्क्षणात् । धनधान्यकरं देवि कवचं सुरपूजितम् ।।१२।।
समो नास्ति महेशानि त्रैलोक्ये कवचस्य च । हारिद्रस्य महेशानि कवचस्य च भूतले ।।१३।।
किमन्यैरसदालापैर्यत्रायुर्व्ययतामियात् ।

४.७ गणेशशतनामस्तोत्र

गणेशसहस्रनामस्तोत्रका एक हजार नाममध्ये महत्त्वपूर्ण र शीघ्रफलदायक १०८ नाम झिकेर यो शतनामस्तोत्र तयार गरिएको छ । प्रातः ब्राह्ममुहूर्तमा उठेर भगवन् श्रीगणेशको संज्ञना गर्दै यस शतनामस्तोत्रको पाठ गर्नाले भगवान् श्रीगणेश प्रसन्न हुनुहुन्छ । परिणामस्वरूप साधकका विघ्न निरस्त हुन्छन्, पाप पखालिन्छन् र कामना पूर्ण हुन्छन् ।

ॐ गणेश्वरो गणक्रीडो महागणपतिस्तथा । विश्वकर्मा विश्वमुखो दुर्जयो धूर्जयो जयः ।।
सुरूपः सर्वनेत्राधिवासो वीरासनाश्रयः । योगाधिपस्तारकस्थः पुरुषो गजकर्णकः ।।
चित्राङ्कश्यामदशनो भालचन्द्रश्चतुर्भुजः । शम्भुतेजा यज्ञकायः सर्वात्मा सामबृंहितः ।।
कुलाचलांसो व्योमनाभिः कल्पद्रुमवनालयः । निम्ननाभिः स्थूलकुक्षिः पीनवक्षा बृहद्भुजः ।।
पीनस्कन्धः कम्बुकण्ठो लम्बोष्ठो लम्बनासिकः । सर्वावयवसम्पूर्णः सर्वलक्षणलक्षितः ।।
इक्षुचापधरः शूली कान्तिकन्दलिताश्रयः । अक्षमालाधरो ज्ञानमुद्रावान् विजयावहः ।।

कामिनीकामनः काममालिनीकेलिलालितः । अमोघसिद्धिराधार आधाराधेयवर्जितः ।।
इन्दीवरदलश्याम इन्दुमण्डलनिर्म्मलः। कर्मसाक्षी कर्मकर्त्ता कर्माकर्मफलप्रदः।।
कमण्डलुधरः कल्पः कपर्दी कटिसूत्रभृत् । कारुण्यदेहः कपिलो गुह्यागमनिरूपितः ।।
गुहाशयो गुहाब्धिस्थो घटकुम्भो घटोदरः । पूर्णानन्दः परानन्दो धनदो धरणीधरः ।।
बृहत्तमो ब्रह्मपुरो ब्रह्मण्यो ब्रह्मवित्प्रियः । भव्यो भूतालयो भोगदाता चैव महामनाः ।।
वरेण्यो वामदेवश्च वन्द्यो वज्रनिवारणः । विश्वकर्त्ता विश्वचक्षुर्हवनं हव्यकव्यभुक् ।।
स्वतन्त्रः सत्यसङ्कल्पस्तथा सौभाग्यवर्द्धनः । कीर्त्तिदः शोकहारी च त्रिवर्गफलदायकः ।।
चतुर्बाहुश्चतुर्दन्तश्चतुर्थीतिथिसम्भवः । सहस्त्रशीर्षा पुरुषः सहस्त्राक्षः सहस्त्रपात् ।।
कामरूपः कामगतिर्द्विरदो द्वीपरक्षकः । क्षेत्राधिपः क्षमाभर्त्ता लयस्थो लड्डुकप्रियः ।।
प्रतिवादिमुखस्तम्भो दुष्टचित्तप्रसादनः । भगवान् भक्तिसुलभो याज्ञिको याजकप्रियः ।।
इत्येवं देवदेवस्य गणराजस्य धीमतः । शतमष्टोत्तरं नाम्नां सारभूतं प्रकीर्त्तितम् ।।
सहस्त्रनाम्नामाकृष्य मया प्रोक्तं मनोहरम् । ब्राह्मे मुहूर्त्ते चोत्थाय स्मृत्वा देवङ्गणेश्वरम् ।।
पठेत् स्तोत्रमिदं भक्त्या गणराजः प्रसीदति ।।

४.८ गणेशसहस्त्रनामस्तोत्र

गणेशसहस्त्रनामका प्रत्येक नाम मूलमन्त्रभन्दा पनि गुरुतर र विशेष फलदायक मानिएका छन् । भाद्र चतुर्थीमा प्रत्येक नामको उच्चारण गर्दै दूबो चढाएर भगवान् श्रीगणेशको आराधना गर्ने साधकका सम्पूर्ण कामना पूर्ण हुन्छन् । यो सहस्त्रनाम विश्ववैभव प्रदान गर्न समर्थ छ । जुनसुकै समयमा पनि यसको पाठ गर्दा अप्रत्याशित फल प्राप्ति हुन्छ । व्रत, तीर्थ, यज्ञ आदिद्वारा नपाइने फल पनि सहस्त्रनामको पाठबाट सहजरूपमा प्राप्त हुन्छन् । बिहान सूर्योदयको समयमा, मध्याह्नमा र सायँकालमा जसले निरन्तर गणेशसहस्त्रनामको पाठ गर्दछ त्यो ऐश्वर्यशाली, विद्वान् र यशस्वी बन्दछ । त्यस्ता साधकको बोलीमा मोहनी हुन्छ र जगत्लाई त्यसले आफ्नो वशमा तुल्याउँछ । त्यस्ता साधकले सांसारिक ऐश्वर्यभोगका साथै आध्यात्मिक उच्चता प्राप्त गर्दछन् । तसर्थ सांसारिक जीवनमा सफलता र पारमार्थिक उन्नति चाहने साधकले नित्य गणेशसहस्त्रनामको पाठ गर्नुपर्दछ ।

विनियोगः

अस्य श्रीमहागणपतिसहस्त्रनामस्तोत्रमालामन्त्रस्य गणेश ऋषिः। महागणपतिर्देवता। नानाविधानिच्छन्दांसि। गमिति बीजम् । तुण्डमिति शक्तिः। स्वाहा कीलकम्। सकलविघ्ननाशनद्वारा महागणपतिप्रीत्यर्थं जपे विनियोगः।

न्यासाः

गणेश्वरो गणक्रीड इत्यङ्गुष्ठाभ्यां नमः, कुमारगुरुरीशान इति तर्जनीभ्यां नमः, ब्रह्माण्डकुम्भश्चिद्व्योमेति मध्यमाभ्यां नमः, रक्तो रक्ताम्बरधर इत्यनामिकाभ्यां नमः, सर्वसद्गुरुसंसेव्य इति कनिष्ठिकाभ्यां नमः, लुप्तविघ्नः स्वभक्तानामिति करतलपृष्ठाभ्यां नमः।

हृदयादिन्यासा:

छन्दश्छन्दोवपुरिति हृदयाय नमः, निष्कलो निर्मल इति शिरसे स्वाहा, सृष्टिस्थितिलयक्रीड इति शिखायै वषट्, ज्ञानं विज्ञानमानन्द इति कवचाय हुम्, अष्टाङ्गयोगफलभृदिति नेत्रत्रयाय वौषट्, अनन्त-शक्तिसहित इत्यस्त्राय फट्।

ध्यानम्

रक्ताम्भोधिस्थपोतोल्लसदरुणसरोजाधिरूढं त्रिनेत्रम्,
पाशं चैवाङ्कुशाख्यं परशुमभयदं बाहुभिर्धारयन्तम् ।
शक्त्या युक्तं गजास्यं पृथुतरजठरं सिद्धिबुद्धीसमेतम्,
रक्तं चन्द्रार्धमौलिं सकलभयहरं विघ्नराजं नमामि ।।

'श्रीसिद्धिबुद्धिसहिताय सलक्षलाभाय श्रीस्वानन्ददेशाय ब्रह्मणस्पतये साङ्गाय सपरिवाराय सशक्तिकाय सायुधाय सवाहनाय सवारणाय नमः' इति नाममन्त्रेण मानसैः पञ्चोपचारैः सम्पूज्य पठेत् ।

सहस्रनामपाठः

ॐ गणेश्वरो गणक्रीडो गणनाथो गणाधिपः । एकदंष्ट्रो वक्रतुण्डो गजवक्त्रो महोदरः ।।
लम्बोदरो धूम्रवर्णो विकटो विघ्ननायकः । सुमुखो दुर्मुखो बुद्धो विघ्नराजो गजाननः ।।
भीमः प्रमोद आमोदः सुरानन्दो मदोत्कटः । हेरम्बः शवरः शम्भुर्लम्बकर्णो महाबलः ।।
नन्दनोऽलम्पटो भीरुर्मेघनादो गणञ्जयः । विनायको विरूपाक्षो धीरशूरो वरप्रदः ।।
महागणपतिर्बुद्धिप्रियः क्षिप्रप्रसादनः । रुद्रप्रियो गणाध्यक्ष उमापुत्रोऽघनाशनः ।।
कुमारगुरुरीशानपुत्रो मूषकवाहनः । सिद्धिप्रियः सिद्धिपतिः सिद्धः सिद्धिविनायकः।।
अविघ्नस्तुम्बुरुः सिंहवाहनो मोहिनीप्रियः । कटङ्कटो राजपुत्रः शालकः सम्मितोऽमितः ।।
कूष्माण्डसामसम्भूतिर्दुर्जयो धूर्जयो जयः । भूपतिर्भुवनपतिर्भूतानां पतिरव्ययः ।।
विश्वकर्त्ता विश्वमुखो विश्वरूपो निधिर्घृणिः । कविः कवीनामृषभो ब्रह्मण्यो ब्रह्मणस्पतिः ।।
ज्येष्ठराजो निधिपतिर्निधिप्रियपतिप्रियः । हिरण्मयपुरान्तस्थः सूर्यमण्डलमध्यगः ।।
कराहतिध्वस्तसिन्धुसलिलः पूषदन्तभित् । उमाङ्ककेलिकुतुकी मुक्तिदः कुलपालनः ।।
किरीटी कुण्डली हारी वनमाली मनोमयः । वैमुख्यहतदैत्यश्रीः पादाहतिजितक्षितिः ।।
सद्योजातः स्वर्णमुञ्जमेखली दुर्निमित्तहृत् । दुःस्वप्नहृत् प्रसहनो गुणी नादप्रतिष्ठितः ।।
सुरूपःसर्वनेत्राधिवासो वीरासनाश्रयः । पीताम्बरः खण्डरदः खण्डेन्दुकृतशेखरः ।।
चित्राङ्कश्यामदशनो भालचन्द्रश्चतुर्भुजः । योगाधिपस्तारकस्थः पुरुषो गजकर्णकः ।।
गणाधिराजो विजयस्थिरो गजपतिर्ध्वजी । देवदेवः स्मरप्राणदीपको वायुकीलकः ।।
विपश्चिद्वरदो नादोन्नादभिन्नबलाहकः । वराहरदनो मृत्युञ्जयो व्याघ्राजिनाम्बरः ।।
इच्छाशक्तिधरो देवत्राता दैत्यविमर्दनः । शम्भुवक्त्रोद्भवः शम्भुकोपहा शम्भुहास्यभूः ।।
शम्भुतेजाः शिवाशोकहारी गौरीसुखावहः । उमाङ्गमलजो गौरीतेजोभूः स्वर्धुनीभवः ।।

यज्ञकायो महानादो गिरिवर्ष्मा शुभाननः । सर्वात्मा सर्वदेवात्मा ब्रह्ममूर्द्धा ककुप्श्रुतिः ।।
ब्रह्माण्डकुम्भश्चिद्व्योमभालः सत्यशिरोरुहः । जगज्जन्मलयोन्मेषनिमेषोऽग्न्यर्कसोमदृक् ।।
गिरीन्द्रैकरदो धर्माधर्मोष्ठः सामबृंहितः । ग्रहर्क्षदशनो वाणीजिह्वो वासवनासिकः ।।
भ्रूमध्यसंस्थितकरो ब्रह्मविद्यामदोत्कटः । कुलाचलांसः सोमार्कघण्टो रुद्रशिरोधरः ।।
नदीनदभुजः सर्पाङ्गुलीकस्तारकानखः । व्योमनाभिः श्रीहृदयो मेरुपृष्ठोऽर्णवोदरः ।।
कुक्षिस्थयक्षगन्धर्वरक्षःकिन्नरमानुषः । पृथ्वीकटिः सृष्टिलिङ्गः शैलोरुर्दस्त्रजानुकः ।।
पातालजङ्घो मुनिपात् कालाङ्गुष्ठस्त्रयीतनुः । ज्योतिर्मण्डललाङ्गूलो हृदयालाननिश्चलः ।।
हृत्पद्मकर्णिकाशालिवियत्केलिसरोवरः । सद्भक्तध्याननिगडः पूजावारिनिवारितः ।।
प्रतापी कश्यपसुतो गणपो विष्टपी बली । यशस्वी धार्मिकः स्वोजाः प्रथमः प्रथमेश्वरः ।।
चिन्तामणिद्वीपपतिः कल्पद्रुमवनालयः । रत्नमण्डपमध्यस्थो रत्नसिंहासनाश्रयः ।।
तीव्राशिरोधृतपदो ज्वालिनीमौलिलालितः । नन्दानन्दितपीठश्रीर्भोगदाभूषितासनः ।।
सकामदायिनीपीठः स्फुरदुग्रासनाश्रयः । तेजोवतीशिरोरत्नं सत्यानित्यावतंसितः ।।
सविघ्ननाशिनीपीठः सर्वशक्त्यम्बुजाश्रयः । लिपिपद्मासनाधारो वह्निधामत्रयाश्रयः ।।
उन्नतप्रपदो गूढगुल्फः संवृतपार्ष्णिकः । पीनजङ्घः श्लिष्टजानुः स्थूलोरुः प्रोन्नमत्कटिः ।।
निम्ननाभिः स्थूलकुक्षिः पीनवक्षा बृहद्भुजः । पीनस्कन्धः कम्बुकण्ठो लम्बोष्ठो लम्बनासिकः ।।
भग्नवामरदस्तुङ्गसव्यदन्तो महाहनुः । ह्रस्वनेत्रत्रयः शूर्पकर्णो निबिडमस्तकः ।।
स्तबकाकारकुम्भाग्रो रत्नमौलिर्निरङ्कुशः । सर्पहारकटीसूत्रः सर्पयज्ञोपवीतवान् ।।
सर्पकोटीरकटकः सर्पग्रैवेयकाङ्गदः । सर्पकक्ष्योदराबन्धः सर्पराजोत्तरीयकः ।।
रक्तो रक्ताम्बरधरो रक्तमाल्यविभूषणः । रक्तेक्षणो रक्तकरो रक्तताल्वोष्ठपल्लवः ।।
श्वेतः श्वेताम्बरधरः श्वेतमाल्यविभूषणः । श्वेतातपत्ररुचिरः श्वेतचामरवीजितः ।।
सर्वावयवसम्पूर्णः सर्वलक्षणलक्षितः । सर्वाभरणशोभाढ्यः सर्वशोभासमन्वितः ।।
सर्वमङ्गलमाङ्गल्यः सर्वकारणकारणम् । सर्वदैककरः शार्ङ्गी बीजपूरी गदाधरः ।।
इक्षुचापधरः शूली चक्रपाणिःसरोजभृत् । पाशी धृतोत्पलः शालीमञ्जरीभृत् स्वदन्तभृत् ।।
कल्पवल्लीधरो विश्वाभयदैककरो वशी । अक्षमालाधरो ज्ञानमुद्रावान् मुद्गरायुधः ।।
पूर्णपात्री कम्बुधरो विधृतालिसमूहकः । मातुलिङ्गधरश्चूतकलिकाभृत् कुठारवान् ।।
पुष्करस्थस्वर्णघटीपूर्णरत्नाभिवर्षकः । भारतीसुन्दरीनाथो विनायकरतिप्रियः ।।
महालक्ष्मीप्रियतमः सिद्धलक्ष्मीमनोरमः । रमारमेशपूर्वाङ्गो दक्षिणोमामहेश्वरः ।।
महीवराहवामाङ्गो रतिकन्दर्पपश्चिमः । आमोदमोदजननः सप्रमोदप्रमोदनः ।।
समेधितसमृद्धिश्रीर्ऋद्धिसिद्धिप्रवर्त्तकः । दत्तसौमुख्यसुमुखः कान्तिकन्दलिताश्रयः ।।
मदनावत्याश्रिताङ्घ्रिः कृतदौर्मुख्यदुर्मुखः । विघ्नसंपल्लवोपघ्नः सेवोन्निद्रमदद्रवः ।।
विघ्नकृन्निघ्नचरणो द्राविणीशक्तिसत्कृतः । तीव्राप्रसन्ननयनो ज्वालिनीपालितैकदृक् ।।

मोहिनीमोहनो भोगदायिनीकान्तिमण्डितः । कामिनीकान्तवक्त्रश्रीरधिष्ठितवसुन्धरः ।।
वसुन्धरामदोन्नद्धमहाशङ्खनिधिप्रभुः । नमद्वसुमतीमौलिमहापद्मनिधिप्रभुः ।।
सर्वसद्गुरुसंसेव्यः शोचिष्केशहृदाश्रयः । ईशानमूर्धा देवेन्द्रशिखः पवननन्दनः ।।
अग्रप्रत्यग्रनयनो दिव्यास्त्राणां प्रयोगवित् । ऐरावतादिसर्वाशावारणावरणप्रियः ।।
वज्राद्यस्त्रपरिवारो गणचण्डसमाश्रयः । जयाजयपरीवारो विजयाविजयावहः ।।
अजितार्चितपादाब्जो नित्यानित्यावतंसितः । विलासिनीकृतोल्लासः शौण्डीसौन्दर्यमण्डितः।।
अनन्तानन्तसुखदः सुमङ्गलसुमङ्गलः । इच्छाशक्तिज्ञानशक्तिक्रियाशक्तिनिषेवितः ।।
सुभगासंश्रितपदो ललिताललिताश्रयः । कामिनीकामनः काममालिनीकेलिलालितः ।।
सरस्वत्याश्रयो गौरीनन्दनः श्रीनिकेतनः । गुरुगुप्तपदो वाचासिद्धो वागीश्वरीपतिः ।।
नलिनीकामुको वामारामो ज्येष्ठामनोरमः । रौद्रीमुद्रितपादाब्जो हुंबीजस्तुङ्गशक्तिकः ।।
विश्वादिजननत्राणः स्वाहाशक्तिः सकीलकः । अमृताब्धिकृतावासो मदघूर्णितलोचनः ।।
उच्छिष्टगण उच्छिष्टगणेशो गणनायकः । सार्वकालिकसंसिद्धिर्नित्यशैवो दिगम्बरः ।।
अनपायोऽनन्तदृष्टिरप्रमेयोऽजरामरः । अनाविलोऽप्रतिरथो ह्यच्युतोऽमृतमक्षरम् ।।
अप्रतर्क्योऽक्षयोऽजय्योऽनाधारोऽनामयोऽमलः । अमोघसिद्धिरद्वैतमघोरोऽप्रमिताननः ।।
अनाकारोऽब्धिभूम्यग्निबलघ्नोऽव्यक्तलक्षणः । आधारपीठ आधार आधाराधेयवर्जितः ।।
आखुकेतन आशापूरक आखुमहारथः । इक्षुसागरमध्यस्थ इक्षुभक्षणलालसः ।।
इक्षुचापातिरेकश्रीरिक्षुचापनिषेवितः । इन्द्रगोपसमानश्रीरिन्द्रनीलसमद्युतिः ।।
इन्दीवरदलश्याम इन्दुमण्डलनिर्मलः । इध्मप्रिय इडाभाग इडाधामेन्दिराप्रियः ।।
इक्ष्वाकुविघ्नविध्वंसी इतिकर्त्तव्यतेप्सितः । ईशानमौलिरीशान ईशानसुत ईतिहा ।।
ईषणात्रयकल्पान्त ईहामात्रविवर्जितः । उपेन्द्र उडुभृन्मौलिरुण्डेरकबलिप्रियः ।।
उन्नतानन उत्तुङ्ग उदारत्रिदशाग्रणीः । ऊर्जस्वान् ऊष्मलमद ऊहापोहदुरासदः ।।
ऋग्यजुःसामसम्भूति ऋद्धिसिद्धिप्रवर्त्तकः । ऋजुचित्तैकसुलभ ऋणत्रयविमोचकः ।।
लुप्तविघ्नः स्वभक्तानां लुप्तशक्तिः सुरद्विषाम् । लुप्तश्रीर्विमुखार्चानां लूताविस्फोटनाशनः ।।
एकारपीठमध्यस्थ एकपादकृतासनः । एजिताखिलदैत्यश्रीरेजिताखिलसंश्रयः।।
ऐश्वर्यनिधिरैश्वर्यमैहिकामुष्मिकप्रदः । ऐरम्मदसमोन्मेष ऐरावतनिभाननः ।।
ॐ कारवाच्य ओंकार ओजस्वानोषधीपतिः । औदार्यनिधिरौद्धत्यधुर्य औन्नत्यनिःस्वनः ।।
अंकुशः सुरनागानामङ्कुशः सुरविद्विषाम् । अः समस्तविसर्गाणां पदेषु परिकीर्त्तितः ।।
कमण्डलुधरः कल्पः कपर्दी कलभाननः । कर्मसाक्षी कर्मकर्त्ता कर्माकर्मफलप्रदः ।।
कदम्बगोलकाकारः कूष्माण्डगणनायकः। कारुण्यदेहः कपिलः कथकः कटिसूत्रभृत् ।।
खर्वः खड्गप्रियः खड्गखातान्तस्थः खनिर्मलः । खल्वाटशृङ्गनिलयः खट्वाङ्गी खदुरासदः ।।
गुणाढ्यो गहनो गस्थो गद्यपद्यसुधार्णवः । गद्यगानप्रियो गर्जो गीतगीर्वाणपूर्वजः ।।

गुह्याचाररतो गुह्यो गुह्यागमनिरूपितः । गुहाशयो गुहाब्धिस्थो गुरुगम्यो गुरोर्गुरुः ।।
घण्टाघर्घरिकामाली घटकुम्भो घटोदरः । (ङकारवाच्यो ङाकारो ङकाराकारशुण्डभृत् ।।)
चण्डश्चण्डेश्वरसुहृत् चण्डीशश्चण्डविक्रमः । चराचरपतिश्चिन्तामणिचर्वणलालसः ।।
छन्दश्छन्दोवपुश्छन्दोदुर्लक्ष्यश्छन्दविग्रहः । जगद्योनिर्जगत्साक्षी जगदीशो जगन्मयः ।।
जपो जपपरो जप्यो जिह्वासिंहासनप्रभुः । झलझ्झल्लोल्लसद्दानझङ्कारिभ्रमराकुलः ।।
टङ्कारस्फारसंरावष्टङ्कारिमणिनूपुरः । ठद्वयीपल्लवान्तस्थसर्वमन्त्रैकसिद्धिदः ।।
डिण्डिमुण्डो डाकिनीशो डामरो डिण्डिमप्रियः । ढक्कानिनादमुदितो ढौको ढुण्ढिविनायकः ।।
तत्वानां परमं तत्त्वं तत्त्वंपदनिरूपितः । तारकान्तरसंस्थानस्तारकस्तारकान्तकः ।।
स्थाणुः स्थाणुप्रियः स्थाता स्थावरं जङ्गमं जगत् । दक्षयज्ञप्रमथनो दाता दानवमोहनः ।।
दयावान् दिव्यविभवो दण्डभृद् दण्डनायकः । दन्तप्रभिन्नाभ्रमालो दैत्यवारणदारणः ।।
दंष्ट्रालग्नद्विपघिटो देवार्थनृगजाकृतिः । धनधान्यपतिर्धन्यो धनदो धरणीधरः ।।
ध्यानैकप्रकटो ध्येयो ध्यानं ध्यानपरायणः । ध्वनिप्रकृतिचीत्कारब्रह्माण्डावलिमेखलः ।।
नन्द्यो नन्दिप्रियो नादो नादमध्ये प्रतिष्ठितः । निष्कलो निर्मलो नित्यो नित्यानित्यो निरामयः ।।
परं व्योम परं धाम परमात्मा परं पदम् । परात्परः पशुपतिः पशुपाशविमोचकः ।।
पूर्णानन्दः परानन्दः पुराणपुरुषोत्तमः । पद्मप्रसन्ननयनः प्रणताज्ञानमोचनः ।।
प्रमाणप्रत्ययातीतः प्रणतार्तिनिवारणः । फलहस्तः पणिपतिः फेत्कारः फाणितप्रियः ।।
बाणार्चिताङ्घ्रियुगलो बालकेलिकुतूहली । ब्रह्म ब्रह्मार्चितपदो ब्रह्मचारी बृहस्पतिः ।।
बृहत्तमो ब्रह्मपरो ब्रह्मण्यो ब्रह्मवित्प्रियः । बृहन्नादाग्र्यचीत्कारो ब्रह्माण्डावलिमेखलः ।।
भ्रूक्षेपदत्तलक्ष्मीको भर्गो भद्रो भयापहः । भगवान् भक्तिसुलभो भूतिदो भूतिभूषणः ।।
भव्यो भूतालयो भोगदाता भ्रूमध्यगोचरः । मन्त्रो मन्त्रपतिर्मन्त्री मदमत्तमनोरमः ।।
मेखलावान् मन्दगतिर्मतिमत्कमलेक्षणः। महाबलो महावीर्यो महाप्राणो महामनाः ।।
यज्ञो यज्ञपतिर्यज्ञगोप्ता यज्ञफलप्रदः । यशस्करो योगगम्यो याज्ञिको याजकप्रियः ।।
रसो रसप्रियो रस्यो रञ्जको रावणार्चितः । रक्षोरक्षाकरो रत्नगर्भो राज्यसुखप्रदः ।।
लक्ष्यं लक्षप्रदो लक्ष्यो लयस्थो लड्डुकप्रियः । लानप्रियो लास्यपरो लाभकृल्लोकविश्रुतः ।।
वरेण्यो वह्निवदनो वन्द्यो वेदान्तगोचरः । विकर्त्ता विश्वतश्चक्षुर्विधाता विश्वतोमुखः ।।
वामदेवो विश्वनेता वज्रिवज्रनिवारणः । विश्वबन्धनविष्कम्भाधारो विश्वेश्वरप्रभुः ।।
शब्दब्रह्म शमप्राप्यः शम्भुशक्तिगणेश्वरः । शास्ता शिखाग्रनिलयः शरण्यःशिखरीश्वरः ।।
षड्ऋतुकुसुमस्रग्वी षडाधारः षडक्षरः । संसारवैद्यः सर्वज्ञः सर्वभेषजभेषजम् ।।
सृष्टिस्थितिलयक्रीडः सुरकुञ्जरभेदनः । सिन्दूरितमहाकुम्भः सदसद्व्यक्तिदायकः ।।
साक्षी समुद्रमथनः स्वसंवेद्यः स्वदक्षिणः । स्वतन्त्रः सत्यसङ्कल्पः सामगानरतः सुखी ।।
हंसो हस्तिपिशाचीशो हवनं हव्यकव्यभुक् । हव्यं हुतप्रियो हर्षो हल्लेखामन्त्रमध्यगः ।।

क्षेत्राधिपः क्षमाभर्ता क्षमापरपरायणम् । विप्रक्षेमकरः क्षेमानन्दः क्षोणीसुरद्रुमः ।।
धर्मप्रदोऽर्थदः कामदाता सौभाग्यवर्द्धनः । विद्याप्रदो विभवदो भुक्तिमुक्तिप्रदायकः ।।
आभिरूप्यकरो वीरश्रीप्रदो विजयप्रदः । सर्ववश्यकरो गर्भदोषहा पुत्रपौत्रदः ।।
मेधादः कीर्तिदः शोकहारी दौर्भाग्यनाशनः । प्रतिवादिमुखस्तम्भो रुष्टचित्तप्रसादनः ।।
पराभिचारशमनो दुःखभञ्जनकारकः । लवस्त्रुटिः कला काष्ठा निमेषस्तत्परः क्षणः ।।
घटी मुहूर्तः प्रहरो दिवा नक्तमहर्निशम् । पक्षो मासोऽयनं वर्षं युगं कल्पो महालयः ।।
राशिस्तारा तिथिर्योगो वारः करणमंशकम् । लग्नं होरा कालचक्रं मेरुः सप्तर्षयो ध्रुवः ।।
राहुर्मन्दः कविर्जीवो बुधो भौमः शशी रविः । कालः सृष्टिः स्थितिर्विश्वं स्थावरं जङ्गमं च यत् ।।
भूरापोऽग्निर्मरुद्व्योमाहंकृतिः प्रकृतिः पुमान् । ब्रह्मा विष्णुः शिवो रुद्र ईशः शक्तिः सदाशिवः ।।
त्रिदशाः पितरः सिद्धा यक्षा रक्षांसि किन्नराः । साध्या विद्याधरा भूता मनुष्याः पशवः खगाः ।।
समुद्राः सरितः शैला भूतं भव्यं भवोद्भवः । साङ्ख्यं पातञ्जलं योगः पुराणानि श्रुतिः स्मृतिः ।।
वेदाङ्गानि सदाचारो मीमांसा न्यायविस्तरः । आयुर्वेदो धनुर्वेदो गान्धर्वं काव्यनाटकम् ।।
वैखानसं भागवतं सात्वतं पाञ्चरात्रकम् । शैवं पाशुपतं कालमुखं भैरवशासनम् ।।
शाक्तं वैनायकं सौरं जैनमार्हतसंहिता । सदसद् व्यक्तमव्यक्तं सचेतनमचेतनम् ।।
बन्धो मोक्षः सुखं भोगोऽयोगः सत्यमणुर्महान् । स्वस्ति हुं फट् स्वधा स्वाहा श्रौषड्वौषड्वषणनमः ।।
ज्ञानं विज्ञानमानन्दो बोधः संविच्छमो यमः । एक एकाक्षराधार एकाक्षरपरायणः ।।
एकाग्रधीरेकवीर एकानेकस्वरूपधृक् । द्विरूपो द्विभुजो द्व्यक्षो द्विरदो द्वीपरक्षकः ।।
द्वैमातुरो द्विरदनो द्वन्द्वातीतो द्वयातिगः । त्रिधामास्त्रिकरस्त्रेतात्रिवर्गफलदायकः ।।
त्रिगुणात्मा त्रिलोकादिस्त्रिशक्तीशस्त्रिलोचनः । चतुर्बाहुश्चतुर्दन्तश्चतुरात्मा चतुर्मुखः ।।
चतुर्विधोपायमयश्चतुर्वर्णाश्रमाश्रयः । चतुर्विधवचोवृत्तिपरिवृत्तिप्रवर्त्तकः ।।
चतुर्थीपूजनप्रीतश्चतुर्थीतिथिसम्भवः । पञ्चाक्षरात्मा पञ्चात्मा पञ्चास्यः पञ्चकृत्यकृत् ।।
पञ्चाधारः पञ्चवर्णः पञ्चाक्षरपरायणः । पञ्चतालः पञ्चकरः पञ्चप्रणवभावितः ।।
पञ्चब्रह्ममयस्फूर्तिः पञ्चावरणवारितः । पञ्चभक्ष्यप्रियः पञ्चबाणः पञ्चशिवात्मकः ।।
षट्कोणपीठः षट्चक्रधामा षड्ग्रन्थिभेदकः । षडध्वध्वान्तावध्वंसी षडङ्गुलमहाह्रदः ।।
षण्मुखः षण्मुखभ्राता षट्शक्तिपरिवारितः । षड्वैरिवर्गविध्वंसी षडूर्मिभयभञ्जनः ।।
षट्तर्कदूरः षट्कर्मनिरतः षड्रसाश्रयः । सप्तपातालचरणः सप्तद्वीपोरुमण्डलः ।।
सप्तस्वर्लोकमुकुटः सप्तसप्तिवरप्रदः । सप्ताङ्गराज्यसुखदः सप्तर्षिगणमण्डितः ।।
सप्तछन्दोनिधिः सप्तहोता सप्तस्वराश्रयः । सप्ताब्धिकेलिकासारः सप्तमातृनिषेवितः ।।
सप्तच्छन्दोमोदमदः सप्तछन्दोमखप्रभुः । अष्टमूर्तिर्ध्येयमूर्तिरष्टप्रकृतिकारणम् ।।
अष्टाङ्गयोगफलभूरष्टपत्राम्बुजासनः । अष्टशक्तिसमृद्धश्रीरष्टैश्वर्यप्रदायकः ।।
अष्टपीठोपपीठश्रीरष्टमातृसमावृतः । अष्टभैरवसेव्योऽष्टवसुवन्द्योऽष्टमूर्तिभृत् ।।

अष्टचक्रस्फुरन्मूर्त्तिरष्टद्रव्यहविःप्रियः । नवनागासनाध्यासी नवनिध्यनुशासिता ।।
नवद्वारपुराधारो नवद्वारनिकेतनः । नवनारायणस्तुत्यो नवदुर्गानिषेवितः ।।
नवनाथमहानाथो नवनागविभूषणः । नवरत्नविचित्राङ्गो नवशक्तिशिरोधृतः ।।
दशात्मको दशभुजो दशदिक्पतिवन्दितः । दशाध्यायो दशप्राणो दशेन्द्रियनियामकः ।।
दशाक्षरमहामन्त्रो दशाशाव्यापिविग्रहः । एकादशमहारुद्रैस्तुत एकादशाक्षरः ।।
द्वादशोद् दण्डदोर्दण्डो द्वादशान्तनिकेतनः । त्रयोदशभिदाभिन्नविश्वेदेवाधिदैवतम् ।।
चतुर्दशेन्द्रवरदश्चतुर्दशमनुप्रभुः । चतुर्दशादिविद्याढ्यश्चतुर्दशजगत्प्रभुः ।।
सामपञ्चदशःपञ्चदशीशीतांशुनिर्मलः । षोडशाधारनिलयः षोडशस्वरमातृकः ।।
षोडशान्तपदावासः षोडशेन्दुकलात्मकः । कलासप्तदशी सप्तदशः सप्तदशाक्षरः ।।
अष्टादशद्वीपपतिरष्टादशपुराणकृत् । अष्टादशौषधीसृष्टीरष्टादशविधिस्मृतः ।।
अष्टादशलिपिव्यष्टिसमष्टिज्ञानकोविदः । एकविंशः पुमानेकविंशत्यङ्गुलिपल्लवः ।।
चतुर्विंशतितत्त्वात्मा पञ्चविंशाख्यपूरुषः । सप्तविंशतितारेशः सप्तविंशतियोगकृत् ।।
द्वात्रिंशद्भैरवाधीशश्चतुस्त्रिंशन्महाह्रदः । षट्त्रिंशत्तत्त्वसम्भूतिरष्टत्रिंशत्कलातनुः ।।
नमदेकोनपञ्चाशन्मरुद्वर्गो निरर्गलः । पञ्चाशदक्षरश्रेणीः पञ्चाशद्रुद्रविग्रहः ।।
पञ्चाशद्विष्णुशक्तीशः पञ्चाशन्मातृकालयः । द्विपञ्चाशद्वपुःश्रेणीस्त्रिषष्ट्यक्षरसंश्रयः ।।
चतुःषष्ट्यर्णनिर्णेता चतुःषष्टिकलानिधिः । चतुःषष्टिमहासिद्धयोगिनीवृन्दवन्दितः ।।
अष्टषष्टिमहातीर्थक्षेत्रभैरवभावनः । चतुर्नवतिमन्त्रात्मा षण्णवत्यधिकः प्रभुः ।।
शतानन्दः शतधृतिः शतपत्रायतेक्षणः । शतानीकः शतमखः शतधारावरायुधः ।।
सहस्रपत्रनिलयः सहस्रफणभूषणः । सहस्रशीर्षा पुरुषः सहस्राक्षः सहस्रपात् ।।
सहस्रनामसंस्तुत्यः सहस्राक्षबलापहः । दशसाहस्रफणिभृत् फणिराजकृतासनः ।।
अष्टाशीतिसहस्रौघमहर्षिस्तोत्रयन्त्रितः । लक्षाधीशप्रियाधारो लक्षाधारमनोमयः ।।
चतुर्लक्षजपप्रीतश्चतुर्लक्षप्रकाशितः । चतुरशीतिलक्षाणां जीवानां देहसंस्थितः ।।
कोटिसूर्यप्रतीकाशः कोटिचन्द्रांशुनिर्मलः । सप्तकोटिमहामन्त्रमन्त्रितावयवद्युतिः ।।
शिवाभवाध्युष्टकोटिविनायकधुरन्धरः । त्रयस्त्रिंशत्कोटिसुरश्रेणीप्रणतपादुकः ।।
अनन्तदेवतासेव्यो ह्यनन्तमुनिसंस्तुतः । अनन्तनामानन्तश्रीरनन्तानन्तसौख्यदः ।। (ग.पु. १/४६)

परिशिष्ट - पाँच

गणेशगीतासन्दर्भ

श्रीगणेशपुराणअन्तर्गत क्रीडाखण्डको १३८ अध्यायदेखि १४८ अध्यायसम्मका ११ अध्याय गणेशगीताका नामले प्रसिद्ध छन् । भगवान् श्रीकृष्णले अर्जुनलाई गर्नुभएको ज्ञानोपदेशलाई वेदव्यासले महाभारतमा श्रीमद्‌भगवद्‌गीताको रूपमा प्रस्तुत गरेका थिए । आज त्यो गीता संसारका अध्यात्म क्षेत्रका अनुरागी बुद्धिजीवी र विद्वान्हरूको हृदयवशीकार गर्न सफल भएको छ। भगवान् श्रीगणेशले मुमुक्षु राजा वरेण्यलाई उपदेश गर्नुभएको यो गणेशगीता पनि विषयको दृष्टिबाट उत्तिकै महत्त्वपूर्ण भए तापनि प्रचारमा नआएकाले सामान्य पाठकको अध्ययनको विषय बन्न सकेको छैन । श्रीगणेशको उपासनामा लागेका भक्तहरूका निमित्त यो गणेशगीता आध्यात्मिक भोक मेटाउने अमोघ साधन हुनसक्ने हुँदा यहाँ प्रस्तुत गरिएको छ ।

श्रीगणेशगीता

ॐ

प्रथमोऽध्यायः { १ अध्याय }

क उवाच

एवमेव पुरा पृष्टः शौनकेन महात्मना । स सूतः कथयामास गीतां व्यासमुखाच्छ्रुताम् ।।१।।

सूत उवाच

अष्टादशपुराणोक्तममृतं प्राशितं मया । ततोऽतिरसवत् पातुमिच्छाम्यमृतमुत्तमम् ।।२।।

येनामृतमयो भूत्वा पुमान् ब्रह्मामृतं यतः । योगामृतं महाभाग ! तन्मे करुणया वद ।।३।।

व्यास उवाच

अथ गीतां प्रवक्ष्यामि योगमार्गप्रकाशिनीम् । निरुक्ता पृच्छते सूत राज्ञे गजमुखेन या ।।४।।

वरेण्य उवाच

विघ्नेश्वर ! महाबाहो ! सर्वविद्याविशारद ! सर्वशास्त्रार्थतत्त्वज्ञ ! योगं मे वक्तुमर्हसि ।।५।।

गजानन उवाच

सम्यग्व्यवसिता राजन् मतिस्तेऽनुग्रहान्मम । शृणु गीतां प्रवक्ष्यामि योगामृतमयीं नृप ।।६।।

न योगं योगमित्याहुर्योगो योगो न च श्रियः । न योगो विषयैर्योगो न च मात्रादिभिस्तथा ।।७।।

योगो यः पितृमात्रादेर्न स योगो नराधिप ! यो योगो बन्धुपित्रादेर्यश्चाष्टभूतिभिः सह ।।८।।

न स योगः स्त्रिया योगो जगदद्‌भुतरूपया । राज्ययोगश्च नो योगो न योगो गजवाजिभिः ।।९।।

योगो नेन्द्रपदस्यापि योगो योगार्थिनः प्रियः । योगो यः सत्यलोकस्य न स योगो मतो मम ।।१०।।
शैवस्य योगो नो योगो वैष्णवस्य पदस्य च । न योगो भूप ! सूर्यत्वं चन्द्रत्वं न कुबेरता ।।११।।
नानिलत्वं नानलत्वं नामरत्वं न कालता । न वारुण्यं न नैर्ऋत्यं योगो न सार्वभौमता ।।१२।।
योगं नानाविधं भूप ! युञ्जन्ति ज्ञानिनस्तु तम् । भवन्ति वितृषा लोके जिताहारा विरेतसः ।।१३।।
पावयन्त्यखिलाँल्लोकान् वशीकृतजगत्त्रयाः । करुणापूर्णहृदया बोधयन्ति च काँश्चन ।।१४।।
जीवन्मुक्ता ह्रदे मग्नाः परमानन्दरूपिणि । निमील्याक्षीणि पश्यन्तः परं ब्रह्म हृदि स्थितम् ।।१५।।
ध्यायन्तः परमं ब्रह्म चित्ते योगवशीकृतम् । भूतानि स्वात्मना तुल्यं सर्वाणि गणयन्ति ते ।।१६।।
येन केनचिदाच्छिन्ना येन केनचिदाहताः । येन केनचिदाकृष्टा येन केनचिदाशिताः ।।१७।।
करुणापूर्णहृदया भ्रमन्ति धरणीतले । अनुग्रहाय भूतानां जितक्रोधा जितेन्द्रियाः ।।१८।।
देहमात्रभृतो भूप ! समलोष्टाश्मकाञ्चनाः । एतादृशा महाभागाः स्युश्चक्षुर्गोचराः प्रिय ।।१९।।
तमिदानीमहं वक्ष्ये शृणु योगमनुत्तमम् । श्रुत्वा यं मुच्यते जन्तुः पापेभ्यो भवसागरात् ।।२०।।
शिवे विष्णौ च शक्तौ च सूर्ये मयि नराधिप ! याऽभेदबुद्धिर्योगः स सम्यग्योगो मतो मम ।।२१।।
अहमेव जगद् यस्मात् सृजामि पालयामि च । कृत्वा नानाविधं वेषं संहरामि स्वलीलया ।।२२।।
अहमेव महाविष्णुरहमेव सदाशिवः । अहमेव महाशक्तिरहमेवार्यमा प्रिय ।।२३।।
अहमेको नृणां नाथो जातः पञ्चविधः पुरा । अज्ञानान्मां न जानन्ति जगत्कारणकारणम् ।।२४।।
मत्तोऽग्निरापो धरणी मत्त आकाशमारुतौ । ब्रह्मा विष्णुश्च रुद्रश्च लोकपाला दिशो दश ।।२५।।
वसवो मनवो गावो मुनयः पशवोऽपि च । सरितः सागरा यक्षा वृक्षाः पक्षिगणा अपि ।।२६।।
तथैकविंशतिस्वर्गा नागाः सप्तवनानि च । मनुष्याः पर्वताः साध्याः सिद्धा रक्षोगणास्तथा।।२७।।
अहं साक्षी जगच्चक्षुरलिप्तः सर्वकर्मभिः । अविकारोऽप्रमेयोऽहमव्यक्तो विश्वगोऽव्ययः ।।२८।।
अहमेव परं ब्रह्माव्ययानन्दात्मकं नृप । मोहयत्यखिलान् माया श्रेष्ठान् मम नरानमून् ।।२९।।
सर्वदा षड्विकारेषु तानियं योजयेद् भृशम् । हित्वाजापटलं जन्तुरनेकैर्जन्मभिः शनैः ।।३०।।
विरज्य विन्दति ब्रह्म विषयेषु सुबोधतः । अच्छेद्यं शस्त्रसङ्घातैरदाह्यमनलेन च ।।३१।।
अक्लेद्यं पञ्च पवनैरशोष्यं मारुतेन च । अवध्यं वध्यमानेऽपि शरीरेऽस्मिन् नराधिप ।।३२।।
यामिमां पुष्पितां वाचं प्रशंसन्ति श्रुतीरिताम् । त्रयीवादरता मूढास्ततोऽन्यन्मन्वतेऽपि न ।।३३।।
कुर्वन्ति सततं कर्म जन्ममृत्युफलप्रदम् । स्वर्गैश्वर्यरताध्वस्तचेतना भोगबुद्धयः ।।३४।।
सम्पादयन्ति ते भूयः स्वात्मना निजबन्धनम् । संसारचक्रं युञ्जन्ति जडाः कर्मपरा नराः ।।३५।।
यस्य यद्विहितं कर्म तत्कर्तव्यं मदर्पणम् । ततोऽस्य कर्मबीजानामुच्छिन्नाः स्युर्महाङ्कुराः।।३६।।
चित्तशुद्धिश्च महती विज्ञानसाधिका भवेत् । विज्ञानेन हि विज्ञातं परं ब्रह्म मुनीश्वरैः ।।३७।।
तस्मात् कर्माणि कुर्वीत बुद्धियुक्तो नराधिपः । न त्वकर्मा भवेत् कोऽपि स्वधर्मत्यागवाँस्तथा ।।३८।।
जहाति यदि कर्माणि ततः सिद्धिं न विन्दति । आदौ ज्ञाने नाधिकारः कर्मण्येव स युज्यते ।।३९।।
कर्मणा शुद्धहृदयोऽभेदबुद्धिमुपैष्यति । स च योगः समाख्यातोऽमृतत्वाय हि कल्पते ।।४०।।
योगमन्यं प्रवक्ष्यामि शृणु भूप ! तमुत्तमम् । पशौ पुत्रे तथा मित्रे शत्रौ बन्धौ सुहृज्जने ।।४१।।
बहिर्दृष्ट्या च समया हृत्स्थया लोकयेत् पुमान् । सुखे दुःखे तथामर्षे हर्षे भीतौ समो भवेत् ।।४२।।

रोगाप्तौ चैव भोगाप्तौ जये वा विजयेऽपि च । श्रियोऽयोगे च योगे च लाभालाभे मृतावपि ।।४३।।
समो मां वस्तुजातेषु पश्यन्नन्तर्बहिः स्थितम् । सूर्ये सोमे जले वह्नौ शिवे शक्तौ तथाऽनिले ।।४४।।
द्विजे ह्रदे महानद्यां तीर्थे क्षेत्रेऽघनाशिनि । विष्णौ च सर्वदेवेषु तथा यक्षोरगेषु च ।।४५।।
गन्धर्वेषु मनुष्येषु तथा तिर्यग्भवेषु च । सततं मां हि यः पश्येत् सोऽयं योगविदुच्यते ।।४६।।
सम्परिहृत्य स्वार्थेभ्य इन्द्रियाणि विवेकतः । सर्वत्र समताबुद्धिः स योगो भूप ! मे मतः ।।४७।।
आत्मानात्मविवेकेन या बुद्धिर्दैवयोगतः । स्वधर्मासक्तचित्तस्य तद्योगो योग उच्यते ।।४८।।
धर्माधर्मौ जहातीह तया त्यक्त उभावपि । अतो योगाय युञ्जीत योगो वैधेषु कौशलम् ।।४९।।
धर्माधर्मफले त्यक्त्वा मनीषी विजितेन्द्रियः । जन्मबन्धविनिर्मुक्तः स्थानं संयात्यनामयम् ।।५०।।
यदा ह्यज्ञानकालुष्यं जन्तोर्बुद्धिः क्रमिष्यति । तदाऽसौ याति वैराग्यं वेदवाक्यादिषु क्रमात् ।।५१।।
त्रयीविप्रतिपन्नस्य स्थाणुत्वं यास्यते यदा । परात्मन्यचला बुद्धिस्तदा स योगमाप्नुयात् ।।५२।।
मानसानखिलान् कामान् यदा धीमाँस्त्यजेत्प्रिय ! स्वात्मनि स्वेन सन्तुष्टः स्थिरबुद्धिस्तदोच्यते ।।५३।।
वितृष्णः सर्वसौख्येषु नोद्विग्नो दुःखसङ्गमे । गतसाध्वसरुड्रागः स्थिरबुद्धिस्तदोच्यते ।।५४।।
यथाऽयं कमठोऽङ्गानि सङ्कोचयति सर्वतः । विषयेभ्यस्तथा खानि सङ्कर्षेद् योगतत्परः ।।५५।।
व्यावर्तन्तेऽस्य विषयास्त्यक्ताहारस्य वर्ष्मिणः । विना रागञ्च रागोऽपि दृष्ट्वा ब्रह्म विनश्यति ।।५६।।
विपश्चिद् यतते भूप ! स्थितिमास्थाय योगिनः । मन्थयित्वेन्द्रियाण्यस्य हरन्ति बलतो मनः ।।५७।।
युक्तस्तानि वशे कृत्वा सर्वदा मत्परो भवेत् । संयतानीन्द्रियाणीह यस्य स कृतधीर्मतः ।।५८।।
सञ्चिन्तयतो विषयान् सङ्गस्तेषूपजायते । कामः संवर्धते तस्मात् ततः क्रोधोऽभिवर्द्धते ।।५९।।
क्रोधादज्ञानसम्भूतिर्विभ्रमस्तु ततः स्मृतेः । भ्रंशात् स्मृतेर्मतेर्ध्वंसस्तद्ध्वंसात् सोऽपि नश्यति ।।६०।।
विना द्वेषञ्च रागञ्च गोचरान् यस्तु खैश्चरेत् । स्वाधीनहृदयो वश्यैः सन्तोषं स समृच्छति ।।६१।।
त्रिविधस्यापि दुःखस्य सन्तोषे क्षेपणं भवेत् । प्रज्ञया संस्थितश्चायं प्रसन्नहृदयो भवेत् ।।६२।।
विना प्रसादं न मतिर्विना मत्या न भावना । विना तां न शमो भूप ! विना तेन कुतः सुखम् ।।६३।।
इन्द्रियाश्वान् विचरतो विषयाननुवर्तते । यन्मनस्तन्मतिं हन्यादश्वो नावं मरुद्यथा ।।६४।।
या रात्रिः सर्वभूतानां तस्यां निद्राति नैव सः । न स्वपन्तीह ते यत्र सा रात्रिस्तस्य भूमिप ।।६५।।
सरितां पतिमायान्ति वनानि सर्वतो यथा । आयान्ति तं तथा कामाः स न शान्तिं सदा लभेत्।।६६।।
अतस्तानीह संरुद्ध्य सर्वतः खानि मानवः । स्वस्वार्थेभ्यः प्रधावन्ति बुद्धिरस्य स्थिरा तदा ।।६७।।
ममताऽहङ्कृती त्यक्त्वा सर्वान् कामाँश्च यस्त्यजेत्। नित्यं ज्ञानरतो भूयाज्ज्ञानान् मुक्तिं प्रयास्यति ।।६८।।
एनां ब्रह्मधियं भूप ! यो विजानाति दैवतः । तुरीयावस्थां प्राप्यापि शीलान्मुक्तिं स ऋच्छति ।।६९।।

ॐ

ॐ तत्सदिति श्रीमद्गणेशगीतासूपनिषदर्थगर्भासु योगामृतार्थशास्त्रे श्रीमदादिश्रीमन्महागाणेश्वरे महापुराणे क्रीडाखण्डे बालचरिते श्रीगजाननवरेण्यसंवादे (साङ्ख्ययोगसारार्थ) योगो नाम प्रथमोऽध्यायः ।।१।।

ॐ

द्वितीयोऽध्यायः { २ अध्याय }

वरेण्य उवाच

ज्ञाननिष्ठा कर्मनिष्ठा द्वयं प्रोक्तं त्वया विभो । अवधार्य वदैकं मे निश्रेयसकरं नु किम् ।।१।।

गजानन उवाच

अस्मिंश्चराचरे स्थित्यै पुरोक्ते द्वे मया प्रिय ! साङ्ख्यानां बुद्धियोगेन वैधयोगेन कर्मणाम् ।।२।।
अनारम्भेण वैधानां निष्क्रियः पुरुषो भवेत् । न सिद्धिं याति सन्त्यागात् केवलात् कर्मजान्नृप ।।३।।
कदाचिदक्रियः कोऽपि क्षणं नैवावतिष्ठते । अस्वतन्त्रः प्रकृतिजैर्गुणैः कर्म च कार्यते ।।४।।
कर्मकारीन्द्रियग्रामं नियम्यास्ते स्मरन् पुमान् । तद्गोचरान्मन्दचित्तो धिगाचारः स भण्यते ।।५।।
तद्ग्रामं सन्नियम्यादौ मनसा कर्म चारभेत् । इन्द्रियैः कर्मयोगं यो वितृष्णः स परो नृप ।।६।।
अकर्मणः श्रेष्ठतमं कर्मानिच्छाकृतं तु यत् । वर्ष्मणः स्थितिरप्यस्याकर्मणो नैव सेत्स्यति ।।७।।
असमर्प्य निबध्यन्ते कर्म तेन जना मयि । कुर्वीत सततं कर्माऽनाषङ्गो हि मदर्पणम् ।।८।।
मदर्थं यानि कर्माणि तानि बध्नन्ति न क्वचित् । सवासनमिदं कर्म बध्नाति देहिनं बलात् ।।९।।
वर्णान् सृष्ट्वाऽवदं चाहं सयज्ञाँस्तान् पुरा प्रिय ! यज्ञेन ऋध्यतामेष कामदः कल्पवृक्षवत् ।।१०।।
सुराँश्चानेन प्रीणध्वं सुरास्ते प्रीणयन्तु वः । लभध्वं परमं स्थानमन्योन्यप्रीणनात् स्थिरम् ।।११।।
इष्टा देवाः प्रदास्यन्ति भोगानिष्टान् सुतर्पिताः । तैर्दत्ताँस्तान्नरस्तेभ्योऽदत्त्वा भुङ्क्ते स तस्करः ।।१२।।
हुतावशिष्टभोक्तारो मुक्ताः स्युः सर्वपातकैः । अदन्त्येनो महापापा आत्महेतोः पचन्ति ये ।।१३।।
ऊर्जाद् भवन्ति भूतानि देवादन्नस्य सम्भवः । यज्ञाच्च देवसम्भूतिस्तदुत्पत्तिश्च वैधतः ।।१४।।
ब्रह्मणो वैधमुत्पन्नं मत्तो ब्रह्मसमुद्भवः । अतो यज्ञे च विश्वस्मिन् स्थितं मां विद्धि भूमिप ।।१५।।
संसृतीनां महाचक्रं क्रामितव्यं विचक्षणैः । स मुदा प्राणिति भूपेन्द्रियक्रीडोऽधमो जनः ।।१६।।
अन्तरात्मनि यः प्रीत आत्मारामोऽखिलप्रियः । आत्मतृप्तो नरो यः स्यात् तस्यार्थो नैव विद्यते ।।१७।।
कार्याकार्यकृतीनां स नैवाप्नोति शुभाशुभे । किञ्चिदस्य न साध्यं स्यात्सर्वजन्तुषु सर्वदा ।।१८।।
अतोऽसक्ततया भूप कर्तव्यं कर्म जन्तुभिः । सक्तोऽगतिमवाप्नोति मामवाप्नोति तादृशः ।।१९।।
परमां सिद्धिमापन्नाः पुरा राजर्षयो द्विजाः । सङ्ग्रहाय हि लोकानां तादृशं कर्म चारभेत् ।।२०।।
श्रेयान् यत् कुरुते कर्म तत् करोत्यखिलो जनः । मनुते यत् प्रमाणं स तदेवानुसरत्यसौ ।।२१।।
विष्टपे मे न साध्योऽस्ति कश्चिदर्थो नराधिप ! अनालब्धश्च लब्धव्यः कुर्वे कर्म तथाप्यहम् ।।२२।।
न कुर्वेऽहं यदा कर्म स्वतन्त्रोऽलसभावितः । करिष्यन्ति मम ध्यानं सर्वे वर्णा महामते ।।२३।।
भविष्यन्ति ततो लोका उच्छिन्नाः सम्प्रदायिनः । हन्ता स्यामस्य लोकस्य विधाता सङ्करस्य च ।।२४।।
कामिनो हि सदा कामैरज्ञानात् कर्मकारिणः । लोकानां सङ्ग्रहायैतद्विद्वान् कुर्यादसक्तधीः ।।२५।।
विभिन्नत्वमतिं जह्यादज्ञानां कर्मचारिणाम् । योगयुक्तः सर्वकर्माण्यर्पयेन्मयि कर्मकृत् ।।२६।।
अविद्यागुणसाचिव्यात् कुर्वन्कर्माण्यतन्द्रितः । अहङ्कारान्मन्दबुद्धिरहं कर्तेति योऽब्रवीत् ।।२७।।

यस्तु वेत्त्यात्मनस्तत्त्वं विभागाद् गुणकर्मणोः । करणं विषये वृत्तमिति मत्वा न सज्जते ।।२८।।
कुर्वन्ति सकलं कर्म गुणैस्त्रिभिर्विमोहिताः । अविश्वज्ञाः स्वात्मद्रुहो विश्वविन्नैव लङ्घयेत् ।।२९।।
नित्यं नैमित्तिकं तस्मान्मयि कर्मार्पयेद् बुधः । त्यक्त्वाऽहं ममताबुद्धिं परां गतिमवाप्नुयात् ।।३०।।
अनीर्ष्यन्तो भक्तिमन्तो ये मयोक्तमिदं शुभम् । अनुतिष्ठन्ति ये सर्वे मुक्तास्तेऽखिलकर्मभिः ।।३१।।
ये चैव नानुतिष्ठन्ति अशुभा हतचेतसः । ईर्ष्यमाणान् महामूढान्नष्टाँस्तान् विद्धि मे रिपून् ।।३२।।
तुल्यं प्रकृत्या कुरुते कर्म यज्ज्ञानवानपि । अनुयाति च तामेव ग्रहस्तत्र मुधा मतः ।।३३।।
कामश्चैव तथा क्रोधः खानामर्थेषु जायते । नैतयोर्वश्यतां यायादस्य विध्वंसकौ यतः।।३४।।
शस्तोऽगुणो निजो धर्मः साङ्गादन्यस्य धर्मतः । निजे तस्मिन्मृतिः श्रेयः परत्र भयदः परः ।।३५।।

वरेण्य उवाच

पुमान् यत् कुरुते पापं स हि केन नियुज्यते । अकाङ्क्षन्नपि हेरम्ब ! प्रेरितः प्रबलादिव ।।३६।।

श्रीगजानन उवाच

कामक्रोधौ महापापौ गुणद्वयसमुद्भवौ । नयन्तौ वश्यतां लोकान् विद्ध्येतौ द्वेषिणौ वरौ।।३७।।
आवृणोति यथा माया जगद्बाष्पो जलं यथा । वर्षामेघो यथा भानुं तद्वत् कामोऽखिलाँश्च रुट् ।।३८।।
प्रतिपत्तिमतो ज्ञानं छादितं सततं द्विषा । इच्छात्मकेन तरसा दुष्पूरेण च शुष्मिणा ।।३९।।
आश्रित्य बुद्धिमनसी हीन्द्रियाणि स तिष्ठति । तैरेवाच्छादितप्रज्ञो ज्ञानिनं मोहयत्यसौ ।।४०।।
तस्मान्नियम्य तान्यादौ स मनांसि नरो जयेत् । ज्ञानविज्ञानयोः शान्तिकरं पापं मनोभवम् ।।४१।।
अतस्तानि पराण्याहुस्तेभ्यश्च परमं मनः । ततोऽपि हि परा बुद्धिरात्मा बुद्धेः परो मतः ।।४२।।
बुद्ध्वैवमात्मनात्मानं संस्तभ्यात्मानमात्मना । हत्वा शत्रुं कामरूपं परं पदमवाप्नुयात् ।।४३।।

ॐ

ॐ तत्सदिति श्रीमद्गणेशगीतासूपनिषदर्थगर्भासु योगामृतार्थशास्त्रे श्रीमदादिश्रीमन्महागाणेश्वरे महापुराणे क्रीडाखण्डे बालचरिते श्रीगजाननवरेण्यसंवादे 'कर्मयोगो'नाम द्वितीयोऽध्यायः।।२।।

ॐ

तृतीयोऽध्यायः { ३ अध्याय }

श्रीगजानन उवाच

पुरा सर्गादिसमये त्रैगुण्यं त्रितनुरहम् । निर्माय चैनमवदं विष्णवे योगमुत्तमम् ।।१।।
अर्यम्णे सोऽब्रवीत् सोऽपि मनवे निजसूनवे । ततः परम्परायातं विदुरेनं महर्षयः ।।२।।
कालेन बहुना चायं नष्टः स्याच्चरमे युगे । अश्रद्धेये ह्यविश्वास्यो विगीतव्यश्च भूमिप ।।३।।
एनं पुराभवं योगं श्रुतवानसि मन्मुखात् । गुह्याद् गुह्यतमं वेदरहस्यं परमं शुभम् ।।४।।

वरेण्य उवाच

साम्प्रतं चावतीर्णोऽसि गर्भतस्त्वं गजानन ! प्रोक्तवान् कथमेनं त्वं विष्णवे योगमुत्तमम् ।।५।।

श्रीगजानन उवाच

अनेकानि च ते जन्मान्यतीतानि ममापि च। संस्मरे तानि सर्वाणि न स्मृतिस्तव वर्तते ।।६।।
मत्त एव महाबाहो जाता विष्ण्वादयः सुराः। मय्येव विलयं यान्ति प्रलयेषु युगे युगे ।।७।।
अहमेव परो ब्रह्मा महारुद्रोऽहमेव च । अहमेव जगत् सर्वं स्थावरं जङ्गमं च यत् ।।८।।
अजोऽव्ययोऽहं भूतात्माऽनादिरीश्वर एव च । आस्थाय त्रिगुणां मायां भवामि बहुयोनिषु ।।९।।
अधर्मोपचयो धर्मापचयो हि यदा भवेत् । साधून् संरक्षितुं दुष्टाँस्ताडितुं सम्भवाम्यहम् ।।१०।।
उच्छिद्याधर्मनिचयं धर्मं संस्थापयाम्यहम् । हन्मि दुष्टाँश्च दैत्याँश्च नानालीलाकरो मुदा ।।११।।
वर्णाश्रमान् मुनीन् साधून् पालये बहुरूपधृक् । एवं यो वेत्ति सम्भूतिं मम दिव्यां युगे युगे ।।१२।।
तत्तत्कर्म च वीर्यं च मम रूपं समासतः । त्यक्त्वाहं ममताबुद्धिं न पुनर्भूः स जायते ।।१३।।
निरीहा निर्भयारोषा मत्परा मद्व्यपाश्रयाः । विज्ञानतपसा शुद्धा अनेके मामुपागताः ।।१४।।
येन येन हि भावेन संसेवन्ते नरोत्तमाः । तथा तथा फलं तेभ्यः प्रयच्छाम्यव्ययः स्फुटम्।।१५।।
जनाः स्युरितरे राजन् ! मम मार्गानुयायिनः । तथैव व्यवहारं ते स्वेषु चान्येषु कुर्वते ।।१६।।
कुर्वन्ति देवताप्रीतिं वाञ्छन्तः कर्मणां फलम् । प्राप्नुवन्तीह ते लोके शीघ्रं सिद्धिं हि कर्मजाम् ।।१७।।
चत्वारो हि मया वर्णा रजःसत्त्वतमोंऽशतः । कर्मांशतश्च संसृष्टा मृत्युलोके मया नृप ।।१८।।
कर्तारमपि मां तेषामकर्तारं विदुर्बुधाः। अनादिमीश्वरं नित्यमलिप्तं कर्मजैर्गुणैः।।१९।।
निरीहं योऽभिजानाति कर्म बध्नाति नैव तम् । चक्रुः कर्माणि बुद्ध्वैवं पूर्वं पूर्वं मुमुक्षवः।२०।।
वासनासहितादाद्यात् संसारकारणाद् दृढात् । अज्ञानबन्धनाज्जन्तुर्बुद्ध्वायं मुच्यतेऽखिलात् ।।२१।।
तदकर्म च कर्मापि कथयाम्यधुना तव। यत्र मौनं गता मोहादृषयो बुद्धिशालिनः ।।२२।।
तत्त्वं मुमुक्षुणा ज्ञेयं कर्माकर्मविकर्मणाम् । त्रिविधानीह कर्माणि सुनिम्नैषां गतिः प्रिय! ।।२३।।
क्रियायामक्रियाज्ञानमक्रियायां क्रियामतिः। यस्य स्यात् स हि मर्त्येऽस्मिँल्लोके मुक्तोऽखिलार्थदृक्।।२४।।
कर्माङ्कुरवियोगेन यः कर्माण्यारभेन्नरः। तत्त्वदर्शननिर्दग्धक्रियमाहुर्बुधा बुधम् ।।२५।।
फलतृष्णां विहाय स्यात् सदा तृप्तो विसाधनः । उद्युक्तोऽपि क्रियां कर्तुं किञ्चिन्नैव करोति सः ।।२६।।
निरीहो निगृहीतात्मा परित्यक्तपरिग्रहः । केवलं वै गृहे कर्माचरन्नाप्नोति पातकम् ।।२७।।
अद्वन्द्वोऽमत्सरो भूत्वा सिद्ध्यसिद्ध्योः समश्च यः । यथाप्राप्त्येह संतुष्टः कुर्वन् कर्म न बध्यते ।।२८।।
अखिलैर्विषयैर्मुक्तो ज्ञानविज्ञानवानपि । यज्ञार्थं तस्य सकलं कृतं कर्म विलीयते ।।२९।।
अहमग्निर्हविर्होता हुतं यन्मयि चार्पितम् । ब्रह्माप्तव्यं च तेनाथ ब्रह्मण्येव यतो रतः।।३०।।
योगिनः केचिदपरे दिष्टं यज्ञं वदन्ति च । ब्रह्माग्निरेव यज्ञो वै चेति केचन मेनिरे ।।३१।।
संयमाग्नौ परे भूप ! इन्द्रियाण्युपजुह्वति । खाग्निष्वन्ये तद्विषयान् शब्दादीनुपजह्वति ।।३२।।
प्राणानामिन्द्रियाणां च परे कर्माणि कृत्स्नशः । निजात्मरतिरूपेऽग्नौ ज्ञानदीप्ते प्रजुह्वति ।।३३।।
द्रव्येण तपसा वापि स्वाध्यायेनापि केचन। तीव्रव्रतेन यतिनो ज्ञानेनापि यजन्ति माम् ।।३४।।
प्राणेऽपानं तथा प्राणमपाने प्रक्षिपन्ति ये । रुद्ध्वा गतीश्चोभयोस्ते प्राणायामपरायणाः ।।३५।।

जित्वा प्राणान् प्राणगतीरुपजुह्वति तेषु च । एवं नानायज्ञरता यज्ञध्वंसितपातका: ।।३६।।
नित्यं ब्रह्म प्रयान्त्येते यज्ञाशेषामृताशिन: । अयज्ञकारिणो लोको नायमन्य: कुतो भवेत् ।।३७।।
कायिकादित्रिधाभूतान् यज्ञान् वेदे प्रतिष्ठितान्। ज्ञात्वा तानखिलान् भूप! मोक्ष्यसेऽखिलबन्धनात् ।।३८।।
सर्वेषां भूप ! यज्ञानां ज्ञानयज्ञ: परो मत:। अखिलं लीयते कर्म ज्ञाने मोक्षस्य साधने ।।३९।।
तज्ज्ञेयं पुरुषव्याघ्र ! प्रश्नेन नतित: सताम् । शुश्रूषया वदिष्यन्ति सन्तस्तत्त्वविशारदा: ।।४०।।
नानासङ्गान् जन: कुर्वन्नैकं साधुसमागमम् । करोति तेन संसारे बन्धनं समुपैति स: ।।४१।।
सत्सङ्गाद् गुणसम्भूतिरापदां लय एव च । स्वहितं प्राप्यते सर्वैरिहलोके परत्र च ।।४२।।
इतरत् सुलभं राजन् ! सत्सङ्गोऽतीव दुर्लभ: । यज्ज्ञात्वा न पुनर्बन्धमेति ज्ञेयं ततो यत: ।।४३।।
तत: सर्वाणि भूतानि स्वात्मन्येवाभिपश्यति । अतिपापरतो जन्तुस्ततस्तस्मात् प्रमुच्यते ।।४४।।
विविधान्यपि कर्माणि ज्ञानाग्निर्दहति क्षणात् । प्रसिद्धोऽग्निर्यथा सर्वं भस्मतां नयति क्षणात् ।।४५।।
न ज्ञानसमतामेति पवित्रमितरन्नृप ! आत्मन्येवावगच्छन्ति योगात् कालेन योगिन:।।४६।।
भक्तिमानिन्द्रियजयी तत्परो ज्ञानमाप्नुयात् । लब्ध्वा तत्परमं मोक्षं स्वल्पकालेन यात्यसौ ।।४७।।
भक्तिहीनोऽश्रद्दधान: सर्वत्र संशयी तु य:। तस्य शं नापि विज्ञातमिह लोके न चापरे ।।४८।।
आत्मज्ञानरतं ज्ञाननाशिताखिलसंशयम् । योगास्ताखिलकर्माणं बध्नन्ति भूप ! तानि न ।।४९।।
ज्ञानखड्गप्रहारेण सम्भूतामज्ञतां बलात् । छित्त्वाऽन्त:संशयं तस्माद् योगयुक्तो भवेन्नर: ।।५०।।

ॐ

ॐ तत्सदिति श्रीमद्गणेशगीतासूपनिषदर्थगर्भासु योगामृतार्थशास्त्रे श्रीगदादिश्रीगन्महागाणेश्वरे महापुराणे क्रीडाखण्डे बालचरिते श्रीगजाननवरेण्यसंवादे ब्रह्मार्पणयोगो नाम तृतीयोध्याय: ।।३।।

ॐ

चतुर्थोऽध्याय: { ४ अध्याय }

वरेण्य उवाच

संन्यस्तिश्चैव योगश्च कर्मणां वर्ण्यते त्वया । उभयोर्निश्चितं त्वेकं श्रेयो यद् वद मे प्रभो ।।१।।

श्रीगजानन उवाच

क्रियायोगो वियोगश्चाप्युभौ मोक्षस्य साधने । तमोर्मध्ये क्रियायोगस्त्यागात्तस्य विशिष्यते ।।२।।
द्वन्द्वदु:खसहोऽद्वेष्टा यो न काङ्क्षति किञ्चन । मुच्यते बन्धनात् सद्यो नित्यं संन्यासवान् सुखम् ।।३।।
वदन्ति भिन्नफलकौ कर्मणस्त्यागसङ्ग्रहौ । मूढाल्पज्ञास्तयोरेकं संयुञ्जीत विचक्षण: ।।४।।
यदेव प्राप्यते त्यागात् तदेव योगत: फलम् । सङ्ग्रहं कर्मणो योगं यो विन्दति स विन्दति ।।५।।
केवलं कर्मणां न्यासं संन्यासं न विदुर्बुधा: । कुर्वन्ननिच्छया कर्म योगी ब्रह्मैव जायते ।।६।।
निर्मलो यतचित्तात्मा जितखो योगतत्पर:। आत्मानं सर्वभूतस्थं पश्यन् कुर्वन् न लिप्यते ।।७।।

तत्त्वविद् योगयुक्तात्मा करोमीति न मन्यते । एकादशानीन्द्रियाणि कुर्वन्ति कर्मसङ्ख्यया ।।८।।
तत्सर्वमर्पयेद् ब्रह्मण्यपि कर्म करोति यः । न लिप्यते पुण्यपापैरभ्रैर्भानुर्यथाभ्रगः ।।९।।
कायिकं वाचिकं बौद्धमैन्द्रियं मानसं तथा । त्यक्त्वाशां कर्म कुर्वन्ति योगज्ञाश्चित्तशुद्धये ।।१०।।
योगहीनो नरः कर्म फलेहया करोत्यलम् । बद्ध्यते कर्मबीजैः स ततो दुःखं समश्नुते ।।११।।
मनसा सकलं कर्म त्यक्त्वा योगी सुखं वसेत् । न कुर्वन् कारयन् वापि नन्दन् स्वभ्रे सुपत्तने ।।१२।।
न क्रिया न च कर्तृत्वं कस्यचित् सृज्यते मया । न क्रियाबीजसम्पर्कः शक्त्या तत् क्रियतेऽखिलम्।।१३।।
कस्यचित् पुण्यपापानि न स्पृशामि विभुर्नृप ! ज्ञानमूढा विमुह्यन्ति मोहेनावृतबुद्धयः ।।१४।।
विवेकेनात्मनो ज्ञानं येषां नाशितमात्मना । तेषां विकाशमायाति ज्ञानमादित्यवत्परम् ।।१५।।
मन्निष्ठा मद्धियोऽत्यन्तं मच्चित्ता मयि तत्पराः । अपुनर्भवमायान्ति विज्ञाननाशितैनसः ।।१६।।
ज्ञानविज्ञानसम्पन्ने द्विजे गवि गजादिषु । समेक्षणा महात्मानः पण्डिताः श्वपचे शुनि ।।१७।।
वश्यः स्वर्गो जगत् तेषां जीवन्मुक्ताः समेक्षणाः । यतोऽदोषं ब्रह्मसमं तस्मात् तैस्तद्वशीकृतम् ।।१८।।
प्रियाप्रिये प्राप्य हर्षद्वेषौ ये प्राप्नुवन्ति न । ब्रह्माश्रिता असम्मूढा ब्रह्मज्ञाः समबुद्धयः ।।१९।।

वरेण्य उवाच

किं सुखं त्रिषु लोकेषु देवगन्धर्वयोनिषु । भगवन् ! कृपया तन्मे वद विद्याविशारद ।।२०।।

गणेश उवाच

आनन्दमश्नुते सक्तः स्वात्मारामो निजात्मनि । अविनाश्यं सुखं तद्धि न सुखं विषयादिषु ।।२१।।
विषयोत्थानि सौख्यानि दुःखानां तानि हेतवः । उत्पत्तिनाशयुक्तानि तत्रासक्तो न तत्त्ववित् ।।२२।।
कारणे सति कामस्य क्रोधस्य सहते च यः । तौ जेतुं वर्ष्मविरहात् स सुखं चिरमश्नुते ।।२३।।
अन्तर्निष्ठोऽन्तःप्रकाशोऽन्तःसुखोऽन्तोरतिर्लभेत् । असन्दिग्धोऽक्षयं ब्रह्म सर्वभूतहितार्थकृत् ।।२४।।
जेतारः षडरीणां ये शमिनो दमिनस्तथा । तेषां शमं ततो ब्रह्म स्वात्मज्ञानां विभात्यहो ।।२५।।
आसनेषु समासीनस्त्यक्त्वेमान् विषयान् बहिः । संस्तभ्य भृकुटीमास्ते प्राणायामपरायणः ।।२६।।
प्राणायामं तु संरोधं प्राणापानसमुद्भवम् । वदन्ति मुनयस्तं च त्रिधाभूतं विपश्चितः ।।२७।।
प्रमाणं भेदतो विद्धि लघु मध्यममुत्तमम् । दशभिर्द्व्यधिकैर्वर्णैः प्राणायामो लघुः स्मृतः ।।२८।।
चतुर्विंशत्यक्षरो यो मध्यमः स उदाहृतः । षट्त्रिंशल्लघुवर्णो य उत्तमः सोऽभिधीयते ।।२९।।
सिंहं शार्दूलकं वापि मत्तेभं मृदुतां यथा । नयन्ति प्राणिनस्तद्वत् प्राणापानौ सुसाधयेत् ।।३०।।
पीडयन्ति मृगाँस्ते न लोकान् वश्यं गता नृप ! दहत्येनस्तथा वायुः संस्तब्धो न च तत्तनुम् ।।३१।।
यथा यथा नरः कश्चित्सोपानावलिमाक्रमेत् । तथा तथा वशीकुर्यात् प्राणापानौ हि योगवित् ।।३२।।
पूरकं कुम्भकं चैव रेचकं च ततोऽभ्यसेत् । अतीतानागतज्ञानी ततः स्याज्जगतीतले ।।३३।।
प्राणायामैर्द्वादशभिरुत्तमैर्धारणा मता । योगस्तु धारणे द्वे स्याद् योगीशस्तु सदाऽभ्यसेत्।।३४।।
एवं यः कुरुते राजँस्त्रिकालज्ञः स जायते । अनायासेन तस्य स्याद् वश्यं लोकत्रयं नृप ।।३५।।

ब्रह्मरूपं जगत्सर्वं पश्यति स्वान्तरात्मनि । एवं योगश्च संन्यासः समानफलदायिनौ ।।३६।।
जन्तूनां हितकर्तारं कर्मणां फलदायिनम् । मां ज्ञात्वा मुक्तिमाप्नोति त्रैलोक्यस्येश्वरं विभुम्।।३७।।

ॐ

ॐ तत्सदिति श्रीमद्गणेशगीतासूपनिषदर्थगर्भासु योगामृतार्थशास्त्रे श्रीमदादिश्रीमन्महागाणेश्वरे महापुराणे क्रीडाखण्डे बालचरिते श्रीगजाननवरेण्यसंवादे कर्मसंन्यासयोगो नाम चतुर्थोऽध्यायः ।।४।।

ॐ

पञ्चमोऽध्यायः { ५ अध्याय }

श्री गजानन उवाच

श्रौतस्मार्तानि कर्माणि फलं नेच्छन् समाचरेत् । शस्तः स योगी राजेन्द्र ! अक्रियाद् योगमाश्रितात्।।१।।
योगप्राप्त्यै महाबाहो ! हेतुः कर्मैव मे मतम् । सिद्धयोगस्य संसिद्ध्यै हेतू शमदमौ मतौ ।।२।।
इन्द्रियार्थाँश्च सङ्कल्प्य कुर्वन् स्वस्य रिपुर्भवेत् । एताननिच्छन् यः कुर्वन् सिद्धिं योगी स सिद्ध्यति।।३।।
सुहृत्त्वे च रिपुत्वे च उद्धारे चैव बन्धने । आत्मनैवात्मनो ह्यात्माऽनात्मा भवति कश्चन ।।४।।
मानेऽपमाने दुःखे च सुखे सुहृदि साधुषु । मित्रेऽमित्रेऽप्युदासीने द्वेष्ये लोष्टे च काञ्चने ।।५।।
समो जितात्मा विज्ञानी ज्ञानीन्द्रियजयावहः । अभ्यसेत् सततं योगं तदा युक्ततमो हि सः ।।६।।
तप्तः श्रान्तो व्याकुलो वा क्षुधितो व्यग्रचित्तकः । कालेऽतिशीतेऽत्युष्णे वाऽनिलाग्न्यम्बुसमाकुले ।।७।।
सध्वनावतिजीर्णे गोस्थाने साग्नौ जलान्तिके । कूपकूले श्मशाने च नद्यां भित्तौ च मर्मरे ।।८।।
चैत्ये सवल्मीके देशे पिशाचादिसमावृते । नाभ्यसेद् योगविद् योगं योगी ध्यानपरायणः ।।९।।
स्मृतिलोपश्च मूकत्वं बाधिर्यमन्धता ज्वरः। जडता जायते सद्यो दोषाज्ज्ञानाद्धि योगिनः ।।१०।।
एते दोषाः परित्याज्या योगाभ्यसनशालिना । अनादरे हि चैतेषां स्मृतिलोपादयो ध्रुवम् ।।११।।
नातिभुञ्जन् सदा योगी नाभुञ्जन्नातिनिद्रितः । नातिजाग्रत् सिद्धिमेति भूप ! योगं सदाऽभ्यसन्।।१२।।
सङ्कल्पजाँस्त्यजेत् कामान् नियताहारजागरः । नियम्य खगणं बुद्ध्या विरमेत शनैः शनैः ।।१३।।
ततस्ततः कृषेदेतद् यत्र यत्रानुगच्छति । धृत्यात्मवशगं कुर्याच्चित्तं चञ्चलमादृतः ।।१४।।
एवं कुर्वन् सदा योगी परां निर्वृतिमृच्छति । विश्वस्मिन् निजमात्मानं विश्वञ्च स्वात्मनीक्षते ।।१५।।
योगेन यो मामुपैति तमुपैम्यहमादरात् । मोचयामि न मुञ्चामि तमहं मां स न त्यजेत् ।।१६।।
सुखे दुःखेतरे द्वेषे क्षुधि तोषे समस्तृषि । आत्मसाम्येन भूतानि सर्वगं मां च वेत्ति यः ।।१७।।
जीवन्मुक्तः स योगीन्द्रः केवलं मयि सङ्गतः । ब्रह्मादीनाञ्च देवानां स वन्द्यः स्याज्जगत्त्रये ।।१८।।

वरेण्य उवाच

द्विविधोऽपि हि योगोऽयमसम्भाव्यो हि मे मतः। यतोऽन्तःकरणं दुष्टं चञ्चलं दुर्ग्रहं विभो ।।१९।।

श्रीगजानन उवाच

यो निग्रहं दुर्ग्रहस्य मनसा सम्प्रकल्पयेत् । घटीयन्त्रसमादस्मान्मुक्तः संसृतिचक्रकात्।।२०।।

विषयैः ऋकचैरेतत् संसृष्टं चक्रकं दृढम् । जनश्छेत्तुं न शक्नोति कर्मकीलैः सुसंवृतम् ।।२१।।

अतिदुःखं च वैराग्यं भोगाद् वैतृष्ण्यमेव च । गुरुप्रसादः सत्सङ्ग उपायास्तज्जये अमी ।।२२।।

अभ्यासाद् वा वशीकुर्यान्मनो योगस्य सिद्धये । वरेण्य ! दुर्लभो योगो विनाऽस्य मनसो जयात् ।।२३।।

वरेण्य उवाच

योगभ्रष्टस्य को लोकः का गतिः किं फलं भवेत् । विभो ! सर्वज्ञ ! मे छिन्धि संशयं बुद्धिचक्रभृत्।।२४।।

श्री गजानन उवाच

दिव्यदेहधरो योगाद् भ्रष्टः स्वर्भोगमुत्तमम् । भुक्त्वा योगिकुले जन्म लभेद् बुद्धिमतां कुले ।।२५।।

पुनर्योगी भवत्येष संस्कारात् पूर्वजन्मजात् । न हि पुण्यकृतां कश्चिन्नरकं प्रतिपद्यते ।।२६।।

ज्ञाननिष्ठः तपोनिष्ठः कर्मनिष्ठो नराधिप ! श्रेष्ठो योगी श्रेष्ठतमो भक्तिमान् मयि तेषु यः ।।२७।।

ॐ

ॐ तत्सदिति श्रीमद्गणेशगीतासूपनिषदर्थगर्भासु योगामृतार्थशास्त्रे श्रीमदादिश्रीमन्महागाणेश्वरे महापुराणे क्रीडाखण्डे बालचरिते श्रीगजाननवरेण्यसंवादे योगावृत्तिप्रशंसनयोगो नाम पञ्चमोध्यायः ।।५।।

ॐ

षष्ठोऽध्यायः { ६ अध्याय }

श्रीगजानन उवाच

ईदृशं विद्धि मे तत्त्वं मद्गतेनाऽन्तरात्मना । यज्ज्ञात्वा मामसन्दिग्धं वेत्सि मोक्ष्यसि सर्वगम् ।।१।।

तत्तेऽहं शृणु वक्ष्यामि लोकानां हितकाम्यया । अस्ति ज्ञेयं यतो नान्यन्मुक्तेश्च साधनं नृप ।।२।।

ज्ञेया मत्प्रकृतिः पूर्वं ततः स्याज्ज्ञानगोचरः । ततो विज्ञानसम्पत्तिर्मयि ज्ञाते नृणां भवेत् ।।३।।

क्ष्वनलौ खमहङ्कारः कं चित्तं धीः समीरणः । रवीन्दू यागकृच्चैकादशधा प्रकृतिर्मम ।।४।।

अन्यां मत्प्रकृतिं वृद्धां मुनयः सङ्गिरन्ति च । तया त्रिविष्टपं व्याप्तं जीवत्वं गतयाऽनया ।।५।।

आभ्यामुत्पाद्यते सर्वं चराचरमयं जगत् । सङ्गाद्विश्वस्य संभूतिः परित्राणं लयोऽप्यहम् ।।६।।

तत्त्वमेतन्निबोद्धुं मे यतते कश्चिदेव हि । वर्णाश्रमवतां पुसां पुरा चीर्णेन कर्मणा ।।७।।

क्षितौ सुगन्धरूपेण तेजोरूपेण चाग्निषु । प्रभारूपेण पूष्ण्यब्जे रसरूपेण चाप्सु च ।।९।।

धीतपोबलिनां चाहं धीस्तपो बलमेव च । त्रिविधेषु विकारेषु मदुत्पन्नेष्वहं स्थितः ।।१०।।

न मां विन्दन्ति पापिष्ठा मायामोहितचेतसः । त्रिविकारा मोहयति प्रकृतिर्मे जगत्त्रयम् ।।११।।

यो मे तत्त्वं विजानाति मोहं त्यजति सोऽखिलम् । अनेकैर्जन्मभिश्चैवं ज्ञात्वा मां मुच्यते ततः ।।१२।।

अन्ये नानाविधान् देवान् भजन्ते तान् व्रजन्ति ते । यथा यथा मतिं कृत्वा भजते मां जनोऽखिल: ।।१३।।
तथा तथाऽस्य तं भावं पूरयाम्यहमेव तम् । अहं सर्वं विजानामि मां न कश्चिद्धि बुध्यते ।।१४।।
अव्यक्तं व्यक्तिमापन्नं न विदुः काममोहिताः । नाहं प्रकाशतां यामि ह्यज्ञानां पापकर्मणाम् ।।१५।।
यः स्मृत्वा त्यजति प्राणानन्ते मां श्रद्धयान्वितः । स यात्यपुनरावृत्तिं प्रसादान्मम भूभुज ।।१६।।
यं यं देवं स्मरन् भक्त्या त्यजति स्वं कलेवरम् । तत्तत्सालोक्यमायाति तत्तद्भक्त्या नराधिप ।।१७।।
अतश्चाहर्निशं भूप ! स्मर्तव्योऽनेकरूपवान् । सर्वेषामप्यहं गम्यः स्रोतसामर्णवो यथा ।।१८।।
ब्रह्मविष्णुशिवेन्द्राद्याँल्लोकान् प्राप्य पुनः पतेत् । यो मामुपैत्यसन्दिग्धः पतनं तस्य न क्वचित् ।।१९।।
अनन्यशरणो यो मां भक्त्या भजति भूमिप ! योगक्षेमौ च तस्याहं सर्वदा प्रतिपादये ।।२०।।
द्विविधा गतिरुद्दिष्टा शुक्ला कृष्णा तथा नृप । एकया परमं ब्रह्म परया याति संसृतिम् ।।२१।।

ॐ

ॐ तत्सदिति श्रीमद्गणेशगीतासूपनिषदर्थगर्भासु योगामृतार्थशास्त्रे श्रीमदादिश्रीन्महागाणेश्वरे महापुराणे क्रीडाखण्डे बालचरिते श्रीगजाननवरेण्यसंवादे योगावृत्तिबुद्धियोगो नाम षष्ठोऽध्यायः ।।६।।

ॐ

सप्तमोऽध्यायः { ७ अध्याय }

वरेण्य उवाच

का शुक्ला गतिरुद्दिष्टा का च कृष्णा गजानन ! किं ब्रह्म संसृतिः का मे वक्तुमर्हस्यनुग्रहात् ।।१।।

गजानन उवाच

अग्निर्ज्योतिरहःशुक्लकर्माहमयनं गतिः । चान्द्रं ज्योतिस्तथा धूमो रात्रिश्च दक्षिणायनम् ।।२।।
कृष्णैते ब्रह्मसंसृत्योरवाप्तेः कारणं गतिः । दृश्यादृश्यमिदं सर्वं ब्रह्मैवेत्यवधारय ।।३।।
क्षरं पञ्चात्मकं विद्धि तदन्तरक्षरं स्मृतम् । उभाभ्यां यदतिक्रान्तं शुद्धं विद्धि सनातनम् ।।४।।
अनेकजन्मसम्भूतिः संसृतिः परिकीर्तिता । संसृतिं प्राप्नुवन्त्येते ये तु मां गणयन्ति न ।।५।।
ये मां सम्यगुपासन्ते परं ब्रह्म प्रयान्ति ते । ध्यानाद्यैरुपचारैर्मां तथा पञ्चामृतादिभिः ।।६।।
स्नानवस्त्राद्यलङ्कारसुगन्धधूपदीपकैः । नैवेद्यैः फलताम्बूलैर्दक्षिणाभिश्च योऽर्चयेत् ।।७।।
भक्त्यैकचेतसा चैव तस्येष्टं पूरयाम्यहम् । एवं प्रतिदिनं भक्त्या मद्भक्तो मां समर्पयेत् ।।८।।
अथवा मानसीं पूजां कुर्वीत स्थिरचेतसा । अथवा फलपत्राद्यैः पुष्पमूलजलादिभिः।
पूजयेन्मां प्रयत्नेन तत्तदिष्टफलं लभेत् ।।९।।
त्रिविधास्वपि पूजासु श्रेयसी मानसी मता। साप्युत्तमा मता पूजाऽनिच्छया या कृता मम ।।१०।।
ब्रह्मचारी गृहस्थो वा वानप्रस्थो यतिश्च यः । एकां पूजां प्रकुर्वाणोप्यन्यो वा सिद्धिमृच्छति ।।११।।

मदन्यं देवं यो भक्त्या द्विषन्मामन्यदेवताम् । सोऽपि मामेव यजते परं त्वविधितो नृप ।।१२।।
यो ह्यन्यदेवतां मां च द्विषन्नन्यां समर्चयेत् । याति कल्पसहस्रं स निरयान्दुःखभाक् सदा ।।१३।।
भूतशुद्धिं विधायादौ प्राणानां स्थापनं तथा। आकृष्य चेतसो वृत्तिं ततो न्यासमुपक्रमेत् ।।१४।।
कृत्वान्तर्मातृकान्यासं बहिश्चाथ षडङ्गकम् । न्यासं च मूलमन्त्रस्य ततो ध्यात्वा जपेन्मनुम् ।।१५।।
स्थिरचित्तो जपेन्मन्त्रं यथा गुरुमुखोद्गतम् । जपं निवेद्य देवाय स्तुत्वा स्तोत्रैरनेकधा ।।१६।।
एवं मां य उपासीत स लभेन्मोक्षमव्ययम् । य उपासनया हीनो धिङ्नरो व्यर्थजन्मभाक् ।।१७।।
यज्ञोऽहमौषधं मन्त्रोऽग्नी राज्यं च हविर्हुतम् । ध्यानं ध्येयः स्तुतिः स्तोत्रं नतिर्भक्तिरुपासना ।।१८।।
त्रयी ज्ञेयं पवित्रञ्च पिता च प्रपितामहः। ॐकारः पावनः साक्षी प्रभुर्मित्रं गतिर्लयः ।।१९।।
उत्पत्तिः पोषको बीजं शरणं वास एव च। असन्मृत्युः सदमृतमात्मा ब्रह्माहमेव च ।।२०।।
दानं होमस्तपो भक्तिर्जपः स्वाध्याय एव च । यद्यत्करोति तत्सर्वं स मे मयि निवेदयेत् ।।२१।।
योषितोऽथ दुराचाराः पापास्त्रैवर्णिकास्तथा । मदाश्रया विमुच्यन्ते किं मद्भक्त्या द्विजादयः ।।२२।।
न विनश्यति मद्भक्तो ज्ञात्वेमा मद्विभूतयः। प्रभवं मे विभूतीश्च न देवा ऋषयो विदुः।।२३।।
नानाविभूतिभिरहं व्याप्य विश्वं प्रतिष्ठितः । यद्यच्छ्रेष्ठतमं लोके सा विभूतिर्निबोध मे ।।२४।।

ॐ

ॐ तत्सदिति श्रीमद्गणेशगीतासूपनिषदर्थगर्भासु योगामृतार्थशास्त्रे श्रीमदादिश्रीमन्महागाणेश्वरे महापुराणे क्रीडाखण्डे बालचरिते श्रीगजाननवरेण्यसंवादे उपासनायोगो नाम सप्तमोध्यायः ।।७।।

ॐ

अष्टमोऽध्यायः { ८ अध्याय }

वरेण्य उवाच

भगवन्नारदो मह्यं तव नानाविभूतयः। उक्तवांस्ता अहं वेद न सर्वाः सोऽपि वेत्ति ताः ।।१।।
त्वमेव तत्त्वतः सर्वा वेत्सि ता द्विरदानन ! निजं रूपमिदानीं मे व्यापकं चारु दर्शय ।।२।।

श्रीगजानन उवाच

एकस्मिन्मयि पश्य त्वं विश्वमेतच्चराचरम् । नानाश्चर्याणि दिव्यानि पुरा दृष्टानि केनचित् ।।३।।
ज्ञानचक्षुरहं तेऽद्य सृजामि स्वप्रभावतः । चर्मचक्षुः कथं पश्येन्मां विभुमजमव्ययम् ।।४।।

व्यास उवाच

ततो राजा वरेण्यः स दिव्यचक्षुरवैक्षत। ईशितुः परमं रूपं गजास्यस्य महाद्भुतम् ।।५।।
असङ्ख्यवक्त्रं ललितमसङ्ख्याङ्घ्रिकरं महत् । अनुलिप्तं सुगन्धेन दिव्यभूषाम्बरस्त्रजम् ।।६।।
असङ्ख्यनयनं कोटिसूर्यरश्मिधृतायुधम् । तद्वर्ष्मणि त्रयो लोका दृष्टास्तेन पृथग्विधाः।।७।।
दृष्ट्वैश्वरं परं रूपं प्रणम्य स नृपोऽब्रवीत् ।

वरेण्य उवाच

वीक्षेऽहं तव देहेऽस्मिन् देवानृषिगणान्पितॄन् ।।८।।

पातालानां समुद्राणां द्वीपानां चैव भूभृताम् । महर्षीणां सप्तकं च नानार्थसङ्कुलं विभो ।।९।।

भुवोऽन्तरिक्षं स्वर्गांश्च मनुष्योरगराक्षसान् । ब्रह्मविष्णुमहेशेन्द्रान् देवान् जन्तूननेकधा ।।१०।।

अनाद्यनन्तं लोकादिमनन्तभुजशीर्षकम् । प्रदीप्तानलसङ्काशमप्रमेयं पुरातनम् ।।११।।

किरीटकुण्डलधरं दुर्निरीक्ष्यं मुदावहम् । एतादृशं च वीक्षे त्वां विशालवक्षसं प्रभुम् ।।१२।।

सुरविद्याधरैर्यक्षैः किन्नरैर्मुनिमानुषैः । नृत्यद्भिरप्सरोभिश्च गन्धर्वैर्गानतत्परैः ।।१३।।

वसुरुद्रादित्यगणैः सिद्धैः साध्यैर्मुदा युतैः। सेव्यमानं महाभक्त्या वीक्ष्यमाणं सुविस्मितैः ।।१४।।

वेत्तारमक्षरं वेद्यं धर्मगोप्तारमीश्वरम्। पातालानि दिशः स्वर्गान् भुवं व्याप्याखिलं स्थितम्।।१५।।

भीता लोकास्तथा चाहमेवं त्वां वीक्ष्य रूपिणम् । नानादंष्ट्राकरालं च नानाविद्याविशारदम् ।।१६।।

प्रलयानलदीप्तास्यं जटिलं च नभःस्पृशम् । दृष्ट्वा गणेश ! ते रूपमहं भ्रान्त इवाभवम् ।।१७।।

देवा मनुष्या नागाद्याः खिलास्त्वदुदरेशयाः। नानायोनिभुजश्चान्ते त्वय्येव प्रविशन्ति च ।।१८।।

अब्धेरुत्पद्यमानास्ते यथा जीमूतबिन्दवः। त्वमिन्द्रोऽग्निर्यमश्चैव निर्ऋतिर्वरुणो मरुत् ।।१९।।

गुह्यकेशस्तथेशानः सोमः सूर्योऽखिलं जगत् । नमामि त्वामतः स्वामिन् ! प्रसादं कुरु मेऽधुना ।।२०।।

दर्शयस्व निजं रूपं सौम्यं यत्पूर्वमीक्षितम् । को वेद लीलास्ते भूमन् ! क्रियमाणा निजेच्छया।।२१।।

अनुग्रहान्मया दृष्टमैश्वरं रूपमीदृशम् । ज्ञानचक्षुर्यतो दत्तं प्रसन्नेन त्वया मम ।।२२।।

श्रीगजानन उवाच

नेदं रूपं महाबाहो ! मम पश्यन्त्ययोगिनः। सनकाद्या नारदाद्याः पश्यन्ति मदनुग्रहात् ।।२३।।

चतुर्वेदार्थतत्त्वज्ञाश्चतुःशास्त्रविशारदाः । यज्ञदानतपोनिष्ठा न मे रूपं विदन्ति ते ।।२४।।

शक्योऽहं वीक्षितुं ज्ञातुं प्रवेष्टुं भक्तिभावतः। त्यज भीतिं च मोहं च पश्य मां सौम्यरूपिणम् ।।२५।।

मद्भक्तो मत्परः सर्वसङ्गहीनो मदर्थकृत् । निष्क्रोधः सर्वभूतेषु समो मामेति भूभुज ।।२६।।

ॐ

ॐ तत्सदिति श्रीमद्गणेशगीतासूपनिषदर्थगर्भासु योगामृतार्थशास्त्रे श्रीमदादिश्रीमन्महागाणेश्वरे महापुराणे क्रीडाखण्डे बालचरिते श्रीगजाननवरेण्यसंवादे विश्वरूपवीक्षणं नाम अष्टमोध्यायः ।।८।।

ॐ

नवमोऽध्यायः { ९ अध्याय }

वरेण्य उवाच

अनन्यभावस्त्वां सम्यङ्मूर्तिमन्तमुपासते । योऽक्षरं परमं व्यक्तं तयोः कस्ते मतोऽधिकः ।।१।।

असि त्वं सर्ववित् साक्षी भूतभावन ईश्वरः। अतस्त्वां परिपृच्छामि वद मे कृपया विभो ।।२।।

श्रीगजानन उवाच

यो मां मूर्तिधरं भक्त्या मद्भक्तः परिसेवते । स मे मान्योऽनन्यभक्तिर्नियुज्य हृदयं मयि ।।३।।
खगणं स्ववशं कृत्वाऽखिलभूतहितार्थकृत् । ध्येयमक्षरमव्यक्तं सर्वगं कूटगं स्थिरम् ।।४।।
सोऽपि मामेत्य निर्देश्यं मत्परो य उपासते । संसारसागरादस्मादुद्धरामि तमप्यहम् ।।५।।
अव्यक्तोपासनादुःखमधिकं तेन लभ्यते । व्यक्तस्योपासनासाध्यं तदेवाव्यक्तभक्तितः ।।६।।
भक्तिश्चैवादरश्चात्र कारणं परमं मम । सर्वेषां विदुषां श्रेष्ठो ह्यकिञ्चिज्ज्ञोऽपि भक्तिमान्।।७।।
भजन् भक्त्या विहीनो यः स चाण्डालोऽभिधीयते । चाण्डालोऽपि भजन् भक्त्या ब्राह्मणेभ्योऽधिको मतः।।८।।
शुकाद्याः सनकाद्याश्च पुरा मुक्ता हि भक्तितः । भक्त्यैव मामनुप्राप्ता नारदाद्याश्चिरायुषः ।।९।।
अतो भक्त्या मयि मनो निधेहि बुद्धिमेव च। भक्त्या यजस्व मां राजँस्ततो मामेव यास्यसि ।।१०।।
असमर्थोऽर्पितुं स्वान्तं ध्रुवं मयि नराधिप ! अभ्यासेन च योगेन ततो गन्तुं यजस्व माम्।।११।।
तत्रापि त्वमशक्तश्चेत् कुरु कर्म मदर्पणम् । ममानुग्रहतश्चैव परां निर्वृतिमेष्यसि ।।१२।।
अथैवमप्यनुष्ठातुं न शक्नोषि तदा कुरु। प्रयत्नतः फलत्यागं त्रिविधानां हि कर्मणाम् ।।१३।।
श्रेयसी बुद्धिरावृत्तेस्ततो ध्यानं वरं मतम् । ततोऽखिलपरित्यागस्ततः शान्तिर्गरीयसी ।।१४।।
निरहंममताबुद्धिरद्वेषः करुणः समः। लाभालाभे सुखे दुःखे मानामाने स मे प्रियः ।।१५।।
यं वीक्ष्य न भयं याति जनस्तस्मान्न च स्वयम् । उद्वेगभीकोपमुद्भी रहितो यः स मे प्रियः।।१६।।
रिपौ मित्रेऽथ गर्हायां स्तुतौ शोके समः समुत् । मौनी निश्चलधीर्भक्तो ह्यसङ्गः स च मे प्रियः ।।१७।।
संशीलयति यश्चैनमुपदेशं मया कृतम् । स वन्द्यः सर्वलोकेषु मुक्तात्मा मे प्रियः सदा ।।१८।।
अनिष्टाप्तौ च न द्वेष्टीष्टप्राप्तौ न च तुष्यति । क्षेत्रतज्ज्ञौ च यो वेत्ति स मे प्रियतरो भवेत् ।।१९।।

वरेण्य उवाच

किं क्षेत्रं कश्च तद्वेत्ति किं तज्ज्ञानं गजानन ! एतदाचक्ष्व मह्यं त्वं पृच्छते करुणाम्बुधे ।।२०।।

श्रीगजानन उवाच

पञ्चभूतानि तन्मात्राः पञ्चकर्मेन्द्रियाणि च । अहङ्कारो मनो बुद्धिः पञ्चज्ञानेन्द्रियाणि च ।
इच्छाऽव्यक्तं धृतिर्द्वेषौ सुखदुःखे तथैव च।।२१।।
चेतनासहितश्चायं समूहः क्षेत्रमुच्यते । तज्ज्ञं त्वं विद्धि मां भूप ! सर्वान्तर्यामिणं विभुम्।।२२।।
अयं समूहोऽहं चापि यज्ज्ञानविषयौ नृप । आर्जवं गुरुशुश्रूषा विरक्तिश्चेन्द्रियार्थतः ।।२३
शौचं क्षान्तिरदम्भश्च जात्यादिदोषवीक्षणम् । समदृष्टिर्दृढा भक्तिरेकान्तित्वं शमो दमः।।२४।।
एतैर्यच्च युतं ज्ञानं तज्ज्ञानं विद्धि बाहुज । तज्ज्ञानविषयं राजन् ! ब्रवीमि त्वं शृणुष्व मे ।।२५।।
यज्ज्ञात्वैति च निर्वाणं मुक्त्वा संसृतिसागरम् । यदनादीन्द्रियैर्हीनं गुणभुग्गुणवर्जितम् ।।२६।।
अव्यक्तं सदसद्भिन्नमिन्द्रियार्थावभासकम् । विश्वभृच्चाखिलव्यापि एकं नानेव भासते ।।२७।।
बाह्याभ्यन्तरतः पूर्णमसङ्गं तमसः परम् । दुर्ज्ञेयं चातिसूक्ष्मत्वाद् दीप्तीनामपि भासकम् ।।२८।।

ज्ञेयमेतादृशं विद्धि ज्ञानगम्यं पुरातनम् । एतदेव परं ब्रह्म ज्ञेयमात्मा परोऽव्ययः ।।२९।।
गुणान् प्रकृतिजान् भुङ्क्ते पुरुषः प्रकृतेः परः । गुणैस्त्रिभिरियं देहे बध्नाति पूरुषं दृढम् ।।३०।।
यदा प्रकाशः क्षान्तिश्च बुद्धेः सत्त्वं तदाऽधिकम् । लोभोऽशमः स्पृहारम्भः कर्मणां रजसो गुणः ।।३१।।
मोहोऽप्रवृत्तिश्चाज्ञानं प्रमादस्तमसो गुणः । सत्त्वाधिकः सुखं ज्ञानं कर्मसङ्गो रजोधिकः ।।३२।।
तमोधिकश्च लभते निद्रालभ्यं सुखेतरत् । एषु त्रिषु प्रवृद्धेषु मुक्तिसंसृतिदुर्गती: ।।३३।।
प्रयान्ति मानवा राजँस्तस्मात् सत्त्वयुतो भव । ततश्च सर्वभावेन भज त्वं मां नरेश्वर ! ।।३४।।
भक्त्या चाव्यभिचारिण्या सर्वत्रैव च संस्थितम्। अग्नौ सूर्ये तथा सोमे यच्च तारासु संस्थितम् ।।३५।।
विदुषि ब्राह्मणे तेजो विद्धि तन्मामकं नृप । अहमेवाखिलं विश्वं सृजामि विसृजामि च ।।३६।।
ओषधीस्तेजसा सर्वा विश्वं चाप्याययाम्यहम् । सर्वेन्द्रियाण्यधिष्ठाय जाठरञ्च धनञ्जयम् ।।३७।।
भुनज्मि चाखिलान् भोगान् पुण्यपापविवर्जितः। अहं विष्णुश्च रुद्रश्च ब्रह्मा गौरी गुणेश्वरः ।।३८।।
इन्द्राद्या लोकपालाश्च ममैवांशसमुद्भवाः । येन येन हि रूपेण जनो मां पर्युपासते ।।३९।।
तथा तथा दर्शयामि तस्मै रूपं सुभक्तितः । इति क्षेत्रं तथा ज्ञाता ज्ञानं ज्ञेयं मयेरितम् ।।४०।।
अखिलं भूपते ! सम्यगुपपन्नाय पृच्छते ।।४१।।

ॐ

ॐ तत्सदिति श्रीमद्गणेशगीतासूपनिषपर्थगर्भासु योगामृतार्थशास्त्रे श्रीमदादिश्रीमन्महागाणेश्वरे महापुराणे क्रीडाखण्डे बालचरिते श्रीगजाननवरेण्यसंवादे क्षेत्रक्षेत्रज्ञविवेकयोगो नाम नवमोध्यायः ।।९।।

ॐ

दशमोऽध्यायः { १० अध्याय }

श्रीगजानन उवाच

दैव्यासुरी राक्षसी च प्रकृतिस्त्रिविधा नृणाम् । तासां फलानि चिह्नानि संक्षेपात् तेऽधुना ब्रुवे ।।१।।
आद्या संसाधयेन्मुक्तिं द्वे परे बन्धनं नृप ! चिह्नं ब्रवीमि चाद्यायास्तन्मे निगदतः शृणु ।।२।।
अपैशुन्यं दया क्रोधश्चापलं धृतिरार्जवम् । तेजोऽभयमहिंसा च क्षमा शौचममानिता ।।३।।
इत्यादिचिह्नमाद्याया आसुर्याः शृणु साम्प्रतम् । अतिवादोऽभिमानश्च दर्पोऽज्ञानं सकोपता ।।४।।
आसुर्या एवमाद्यानि चिह्नानि प्रकृतेर्नृप ! निष्ठुरत्वं मदो मोहोऽहङ्कारो गर्व एव च ।।५।।
द्वेषो हिंसा दया क्रोध औद्धत्यं दुर्विनीतता । आभिचारिककर्तृत्वं क्रूरकर्मरतिस्तथा ।।६।।
अविश्वासः सतां वाक्येऽशुचित्वं कर्महीनता । निन्दकत्वं च वेदानां भक्तानामसुरद्विषाम् ।।७।।
मुनिश्रोत्रियविप्राणां तथा स्मृतिपुराणयोः । पाखण्डवाक्ये विश्वासः सङ्गतिर्मलिनात्मनाम् ।।८।।
सदम्भकर्मकर्तृत्वं स्पृहा च परवस्तुषु । अनेककामनावत्त्वं सर्वदाऽनृतभाषणम् ।।९।।

परोत्कर्षासहिष्णुत्वं परकृत्यपराहतिः । इत्याद्या बहवश्चान्ये राक्षस्याः प्रकृतेर्गुणाः ।।१०।।

पृथिव्यां स्वर्गलोके च परिवृत्य वसन्ति ते । मद्भक्तिरहिता लोका राक्षसीं प्रकृतिं श्रिताः ।।११।।

तामसीं ये श्रिता राजन् ! यान्ति ते रौरवं ध्रुवम् । अनिर्वाच्यं च ते दुःखं भुञ्जते तत्र संस्थिताः ।।१२।।

दैवान्निःसृत्य नरकाज्जायन्ते भुवि कुब्जकाः । जात्यन्धाः पङ्गवो दीना हीनजातिषु ते नृप ।।१३।।

पुनः पापसमाचारा मय्यभक्ताः पतन्ति ते । उत्पतन्ति हि मद्भक्ता यां काञ्चिद् योनिमाश्रिताः ।।१४।।

लभन्ते स्वर्गतिं यज्ञैरन्यैर्धर्मैश्च भूमिप ! सुलभा सा सकामानां मयि भक्तिः सुदुर्लभा ।।१५।।

विमूढा मोहजालेन बद्धाः स्वेन च कर्मणा । अहं हर्ता अहं कर्ता अहं भोक्तेति वादिनः ।।१६।।

अहमेवेश्वरः शास्ता अहं वेत्ता अहं सुखी । एतादृशी मतिर्नृणामधः पातयतीह तान् ।।१७।।

तस्मादेतत् समुत्सृज्य दैवीं प्रकृतिमाश्रय । भक्तिं कुरु मदीयां त्वमनिशं दृढचेतसा ।।१८।।

सापि भक्तिस्त्रिधा राजन् ! सात्त्विकी राजसीतरा । यद्देवान् भजते भक्त्या सात्त्विकी सा मता शुभा।।१९।।

राजसी सा तु विज्ञेया भक्तिर्जन्ममृतिप्रदा । यद्यक्षांश्चैव रक्षांसि यजन्ते सर्वभावतः ।।२०।।

वेदनाविहितं क्रूरं साहङ्कारं सदम्भकम् । भजन्ते प्रेतभूतादीन् कर्म कुर्वन्ति कामुकम् ।।२१।।

शोषयन्तो निजं देहमन्तस्थं मां दृढाग्रहाः । तामस्येतादृशी भक्तिर्नृणां सा निरयप्रदा ।।२२।।

कामो लोभस्तथा क्रोधो दम्भश्चत्वार इत्यमी । महाद्वाराणि वीचीनां तस्मादेतांस्तु वर्जयेत् ।।२३।।

ॐ

ॐ तत्सदिति श्रीमद्गणेशगीतासूपनिषदर्थगर्भासु योगमृतार्थशास्त्रे श्रीमदादिश्रीन्महागाणेश्वरे महापुराणे क्रीडाखण्डे बालचरिते श्रीगजाननवरेण्यसंवादे उपदेशयोगो नाम दशमोऽध्यायः ।।१०।।

ॐ

एकादशोऽध्यायः { ११ अध्याय }

श्रीगजाननउवाच

तपोऽपि त्रिविधं राजन् कायिकादिप्रभेदतः । ऋजुतार्जवशौचानि ब्रह्मचर्यमहिंसनम् ।।१।।

गुरुविज्ञद्विजातीनां पूजनं चासुरद्विषाम् । स्वधर्मपालनं नित्यं कायिकं तप ईदृशम् ।।२।।

मर्मास्पृक्च प्रियं वाक्यमनुद्वेगं हितमृतम् । अधीतिर्वेदशास्त्राणां वाचिकं तप ईदृशम् ।।३।।

अन्तःप्रसादः शान्तत्वं मौनमिन्द्रियनिग्रहः । निर्मलाशयता नित्यं मानसं तप ईदृशम् ।।४।।

अकामतः श्रद्धया च यत्तपः सात्त्विकं तु तत् । विधिवाक्यप्रमाणार्थं सदम्भं राजसं तपः ।।५।।

तदस्थिरं जन्ममृती प्रयच्छति न संशयः । परात्मपीडकं यच्च तपस्तामसमुच्यते ।।६।।

विधिवाक्यप्रमाणार्थं सत्पात्रे देशकालतः । श्रद्धया दीयमानं यद् दानं तत् सात्त्विकं मतम् ।।७।।

उपकारं फलं वापि काङ्क्षद्भिर्दीयते नरैः । क्लेशतो दीयमानं वा भक्त्या राजसमुच्यते ।।८।।

अकालदेशतोऽपात्रेऽवज्ञया दीयते तु यत् । असत्काराच्च यद् दत्तं तद् दानं तामसं स्मृतम् ।।९।।

ज्ञानं च त्रिविधं राजन् ! शृणुष्व स्थिरचेतसा। त्रिधा कर्म च कर्तारं ब्रवीमि ते प्रसङ्गतः ।।१०।।
नानाविधेषु भूतेषु मामेकं वीक्षते तु यः । नाशवत्सु च नित्यं मां तज्ज्ञानं सात्त्विकं नृप ।।११।।
तेषु वेत्ति पृथग्भूतं विविधं भावमाश्रितः । मामव्ययं च तज्ज्ञानं राजसं परिकीर्तितम् ।।१२।।
हेतुहीनमसत्यं च देहात्मविषयञ्च यत् । असदल्पार्थविषयं तामसं ज्ञानमुच्यते ।।१३।।
भेदतस्त्रिविधं कर्म विद्धि राजन् ! मयेरितम् । कामनाद्वेषदम्भैर्यद्रहितं नित्यकर्म यत् ।।१४।।
कृतं विना फलेच्छां यत् कर्म सात्त्विकमुच्यते । यद् बहुक्लेशतः कर्म कृतं यच्च फलेच्छया ।।१५।।
क्रियमाणं नृभिर्दम्भात् कर्म राजसमुच्यते । अनपेक्ष्य स्वशक्तिं यदर्थक्षयकरं च यत् ।।१६।।
अज्ञानात् क्रियमाणं यत् कर्म तामसमीरितम् । कर्तारं त्रिविधं विद्धि कथ्यमानं मया नृप ।।१७।।
धैर्योत्साही समोऽसिद्धौ सिद्धौ चाविक्रियस्तु यः । अहङ्कारविमुक्तो यः स कर्ता सात्त्विको नृप ।।१८।।
कुर्वन् हर्षञ्च शोकञ्च हिंसाफलस्पृहाञ्च यः । अशुचिर्लुब्धको यस्तु राजसोऽसौ निगद्यते ।।१९।।
प्रमादाज्ञानसहितः परोच्छेदपरः शठः । अलसस्तर्कवान् यस्तु कर्ताऽसौ तामसो मतः ।।२०।।
सुखञ्च त्रिविधं राजन् ! दुःखञ्च क्रमतः शृणु । सात्त्विकं राजसं चैव तामसञ्च मयोच्यते ।।२१।।
विषवद् भासते पूर्वं दुःखस्यान्तकरञ्च यत् । इच्छ्यमानं तथा वृत्त्या यदन्तेऽमृतवद् भवेत् ।।२२।।
प्रसादात् स्वस्य बुद्धेर्यत् सात्त्विकं सुखमीरितम् । विषयाणां तु यो भोगो भासतेऽमृतवत् पुरा ।।२३।।
हालाहालमिवान्ते यद् राजसं सुखमीरितम् । तन्द्रिप्रमादसम्भूतमालस्यप्रभवञ्च यत् ।।२४।।
सर्वदा मोहकं स्वस्य सुखं तामसमीदृशम् । न तदस्ति यदेतैर्यन्मुक्तं स्यात् त्रिविधैर्गुणैः ।।२५।।
राजन् ! ब्रह्मापि त्रिविधमों तत्सदिति भेदतः ।। त्रिलोकेषु त्रिधाभूतमखिलं भूप ! वर्तते ।।२६।।
ब्रह्मक्षत्रियविट्शूद्राः स्वभावाद् भिन्नधर्मिणः । तानि तेषां तु कर्माणि संक्षेपात् तेऽधुना वदे ।।२७।।
अन्तर्बाह्येन्द्रियाणाञ्च वश्यत्वमार्जवं क्षमा । नानातपांसि शौचञ्च द्विविधं ज्ञानमात्मनः ।।२८।।
वेदशास्त्रपुराणानां स्मृतीनां ज्ञानमेव च । अनुष्ठानं तदर्थानां कर्म ब्राह्ममुदाहृतम् ।।२९।।
दार्ढ्यं शौर्यञ्च दाक्ष्यञ्च युद्धे पृष्ठाप्रदर्शनम् । शरण्यपालनं दानं धृतिस्तेजःस्वभावजम् ।।३०।।
प्रभुता मनऔन्नत्यं सुनीतिर्लोकपालनम् । पञ्चकर्माधिकारत्वं क्षत्रकर्म समीरितम् ।।३१।।
नानावस्तुक्रयो भूमेः कर्षणं रक्षणं गवाम् । त्रिधा कर्माधिकारित्वं वैश्यकर्म समीरितम् ।।३२।।
दानं द्विजानां शुश्रूषा सर्वदा शिवसेवनम् । एतादृशं नरव्याघ्र ! कर्म शौद्रमुदीरितम् ।।३३।।
स्वस्वकर्मरता एते मय्यर्प्याखिलकारिणः । मत्प्रसादात् स्थिरं स्थानं यान्ति ते परमं नृप ।।३४।।
इति ते कथितो राजन् ! प्रसादाद् योग उत्तमः। साङ्गोपाङ्गः सविस्तारोऽनादिसिद्धो मया प्रिय ।।३५।।
युङ्क्ष्व योगं मयाख्यातं नाख्यातं कस्यचिन्नृप । गोपयैनं ततः सिद्धिं परां यास्यस्यनुत्तमाम् ।।३६।।

क उवाच

इति तस्य वचः श्रुत्वा प्रसन्नस्य महात्मनः । गणेशस्य वरेण्यः स चकार च यथोदितम् ।।३७।।
त्यक्त्वा राज्यं कुटुम्बञ्च कान्तारं प्रययौ रयात् । उपदिष्टं यथायोगमास्थाय मुक्तिमाप्तवान् ।

इमं योगोत्तमं योगं शृणोति श्रद्धया तु यः ।।३८।।
सोऽपि कैवल्यमाप्नोति यथा योगी तथैव सः । य इमं श्रावयेद् योगं कृत्वाऽस्यार्थं सुबुद्धिमान् ।।३९।।
यथा योगी तथा सोऽपि परं निर्वाणमृच्छति । यो गीतां सम्यगभ्यस्य ज्ञात्वा चार्थं गुरोर्मुखाद् ।।४०।।
कृत्वा पूजां गणेशस्य प्रत्यहं पठते तु यः । एककालं द्विकालं वा त्रिकालं वापि यः पठेत् ।।४१।।
ब्रह्मीभूतस्य तस्यापि दर्शनान्मुच्यते नरः । न यज्ञैर्न व्रतैर्दानैर्नाग्निहोत्रैर्महाधनैः ।।४२।।
न वेदैः सम्यगभ्यस्तैः सम्यग्ज्ञातैः सहाङ्गकैः । पुराणश्रवणैर्नैव न शास्त्रैः साधुचिन्तनैः ।।४३।।
प्राप्यते ब्रह्म परममनया प्राप्यते नरैः । ब्रह्मघ्नो मद्यपः स्तेनो गुरुतल्पगमोऽपि यः ।।४४।।
चतुर्णां यस्तु संसर्गी महापातककारिणाम् । स्त्रीहिंसा गोवधादीनां कर्तारो ये च पापिनः ।।४५।।
ते सर्वे प्रतिमुच्यन्ते गीतामेतां पठन्ति चेत् । यः पठेत् प्रयतो नित्यं स गणेशो न संशयः ।।४६।।
चतुर्थ्यां यः पठेद् भक्त्या सोऽपि मोक्षाय कल्पते। तत्तत् क्षेत्रं समासाद्य स्नात्वाऽभ्यर्च्य गजाननम्।।४७।।
सकृद् गीतां पठेद् भक्त्या ब्रह्मभूयाय कल्पते । भाद्रे मासे सिते पक्षे चतुर्थ्यां भक्तिमान् नरः ।।४८।।
कृत्वा महीमयीं मूर्तिं गणेशस्य चतुर्भुजाम् । सवाहनां सायुधाञ्च समभ्यर्च्य यथाविधि ।।४९।।
यः पठेत् सप्तकृत्वस्तु गीतामेतां प्रयत्नतः । ददाति तस्य तुष्टोऽसौ गणेशो भोगमुत्तमम् ।।५०।।
पुत्रान् पौत्रान् धनं धान्यं पशुरत्नादिसम्पदः । विद्यार्थिनो भवेद् विद्या सुखार्थी सुखमाप्नुयात् ।।५१।।
कामानन्यॉंल्लभेत् कामी मुक्तिमन्ते प्रयान्ति ते ।।५२।।

ॐ

ॐ तत्सदिति श्रीमगणेशगीतासूपनिषदर्थगर्भासु योगामृतार्थशास्त्रे श्रीमदादिश्रीमन्महागाणेश्वरे महापुराणे क्रीडाखण्डे बालचरिते श्रीगजाननवरेण्यसंवादे गुणत्रयकृतियोगो नामैकादशोध्यायः ।।११।।

ॐ

इति श्रीगणेशगीता सम्पूर्णतां गता ।

ॐ

परिशिष्ट – छ

गणेशस्तोत्रसन्दर्भ

गणेशपुराणअन्तर्गतका केही महत्त्वपूर्ण स्तोत्रहरूका साथै अन्य ग्रन्थहरूमा पाइने गणेशपरक सिद्धस्तोत्रहरू सङ्कलन गरी स्तोत्रखण्डमा प्रस्तुत गरिदैछ । यी स्तोत्रहरूको भक्तिपूर्वक पाठ गरी अर्थसमेत हृदयङ्गम गर्दा भौतिक र पारमार्थिक लाभ हुने कुरा निर्विवाद छ । भगवान् श्रीगणेशले मानिसका जीवनमा उसको कर्मअनुसार जे-जस्ता फलहरूको विधान गर्नुहुन्छ ती सबै हाम्रा निमित्त दु:खदायक अथवा सुखदायक बनेर उपस्थित हुन्छन् । कर्मअनुसार फलहरू दु:खदायक हुन्छन् भने पनि परिणामत: ती मङ्गलकारक नै हुन्छन् । भक्तिपूर्वक प्रभुको स्तोत्राराधनाबाट नवीन प्रारब्धको निर्माण हुन्छ र मनोरथसिद्धि पनि । कदाचित् प्रतिबन्धक प्रारब्ध प्रबल भएका कारण मनोरथसिद्धि नभए पनि पुण्यकर्मको पुण्यफल कहीँ जाँदैन । स्तोत्रपाठ गर्नुभन्दा पहिले विधिपूर्वक भगवान् गणेशको पूजा गरी गणेशप्रतिमा अथवा चित्रपटका सामु पवित्र स्थानमा रही शुद्ध आसनमा बस्नु पर्दछ । त्यसपछि भगवान्को ध्यान गर्दै तल दिइएका स्तोत्रहरूको प्रकृतिअनुसार आफ्नो कार्यसिद्धिका लागि कुनै एक स्तोत्रको नित्य न्यूनतम एघार आवृत्ति पाठ गर्नुपर्दछ । अधिक आवृत्ति भएमा फल पनि अधिक हुने कुरा स्वत:सिद्ध छ ।

६.१ गणेशपुराणबाट उद्धृत गणेशस्तोत्रहरू

क) श्रीगणेशस्तोत्रराज

भक्तिपूर्वक भगवान् श्रीगणेशमा चित्त लगाई स्तोत्रहरूको माध्यमबाट प्रार्थना गर्दा भगवान् श्रीगणेश प्रसन्न हुनुहुन्छ । प्रेयोमार्गमा लागेका मानिसहरू अनेकौं किसिमका कामनाहरूले जेलिएका हुन्छन् । प्रारब्धवश ती कामनाहरूको पूर्तिमा विलम्ब हुन्छ । कुनै कामनाहरू त प्रारब्धको बलवत्ताका कारण अपूर्ण नै रहन्छन् । यस्तो स्थितिमा श्रीगणेशका साधकहरू निराश र दीन-हीनसमेत बन्न पुग्दछन् । यस्ता स्थितिमा श्रीगणेशस्तोत्रराजको दिनदिनै प्रात:कालमा पाठ गर्दा विलम्बले सम्भव हुने कार्यहरू शीघ्र सम्पन्न हुन्छन् र असम्भव मानिएका कार्यहरू पनि भगवान् श्रीगणेशको अपरम्पार अनुकम्पाबाट सम्भव हुन आउँछन् । तसर्थ श्रीगणेशका साधकहरूले प्रतिदिन प्रात:कालमा ब्रह्मा, विष्णु र शङ्करले प्रार्थना गर्नुभएका विषयमा आधारित यो स्तोत्रराज अवश्य पाठ गर्नुपर्दछ ।

ब्रह्मविष्णुमहेशा ऊचु:

अजन्निर्विकल्पं निराकारमेकं निरानन्दमद्वैतमानन्दपूर्णम्।
परं निर्गुणं निर्विशेषं निरीहं परब्रह्मरूपं गणेशं भजेम ।।

गुणातीतमाद्यं चिदानन्दरूपं चिदाभासकं सर्वगं ज्ञानगम्यम् ।
मुनिध्येयमाकाशरूपं परेशं परब्रह्मरूपं गणेशं भजेम ।।

जगत्कारणं कारणज्ञानरूपं सुरादिं सुखादिं युगादिं गणेशम् ।
जगद्व्यापिनं विश्ववन्द्यं सुरेशं परब्रह्मरूपं गणेशं भजेम ।।
रजोयोगतो ब्रह्मरूपं श्रुतिज्ञं सदा कार्यसक्तं हृदा चिन्त्यरूपम् ।
जगत्कारकं सर्वविद्यानिधानं परब्रह्मरूपं गणेशं नताः स्मः ।।
सदा सत्त्वयोगं मुदा क्रीडमानं सुरारीन् हरन्तं जगत् पालयन्तम् ।
अनेकावतारं निजाज्ञानहारं सदा विष्णुरूपं गणेशं नमामः ।।
तमोयोगिनं रुद्ररूपं त्रिनेत्रं जगद्धारकं तारकं ज्ञानहेतुम् ।
अनेकागमैः स्वं जनं बोधयन्तं सदा शर्वरूपं गणेशं नमामः ।।
तमस्तोमहारं जनाज्ञानहारं त्रयीवेदसारं परब्रह्मपारम् ।
मुनिज्ञानकारं विदूरे विकारं सदा ब्रह्मरूपं गणेशं नमामः ।।
निजैरोषधीस्तर्पयन्तं करौघैः सुरौघान् कलाभिः सुधास्राविणीभिः ।
दिनेशांशुसन्तापहारं द्विजेशं शशाङ्कस्वरूपं गणेशं नमामः ।।
प्रकाशस्वरूपं नभोवायुरूपं विकारादिहेतुं कलाकालभूतम् ।
अनेकक्रियाऽनेकशक्तिस्वरूपं सदा शक्तिरूपं गणेशं नमामः ।।
प्रधानस्वरूपं महत्तत्त्वरूपं धरावारिरूपं दिगीशादिरूपम् ।
असत्सत्स्वरूपं जगद्धेतुभूतं सदा विश्वरूपं गणेशं नताः स्मः ।।
त्वदीये मनः स्थापयेदङ्घ्रियुग्मे जनो विघ्नसङ्घान्न पीडां लभेत ।
लसत्सूर्यबिम्बे विशाले स्थितोऽयं जनो ध्वान्तबाधां कथं वा लभेत ।।
वयं भ्रामिताः सर्वथाज्ञानयोगादलब्ध्वा तवाङ्घ्रिं बहून् वर्षपूगान् ।
इदानीमवाप्तास्तवैव प्रसादात् प्रपन्नान् सदा पाहि विश्वम्भराद्य ।।

इदं यः पठेत् प्रातरुत्थाय धीमान् त्रिसन्ध्यं सदा भक्तियुक्तो विशुद्धः ।
स पुत्रान् श्रियं सर्वकामान् लभेत परब्रह्मरूपो भवेदन्तकाले ।। – ग.पु. १/१३/३-१४ १८ ।

ख) सङ्कष्टनाशनस्तोत्र

मानवजीवन शक्तिशाली प्रारब्धको अधीनमा गतिशील हुन्छ । आधिभौतिक, आधिदैविक र आध्यात्मिक सन्ताप र सङ्कष्ट मानवमाथि आइनै रहन्छन् । कतिपय कष्ट र विपत्तिहरू स्वप्रयासद्वारा निरस्त हुन्छन् भने कतिपय विपत्ति र सङ्कष्टहरू श्रीगणेशको उपासनाबाट निरस्त हुन सक्छन् । विघ्न र सङ्कष्टहरूको विनाशमा भगवान् श्रीगणेशको अनुपम शक्तिमत्ता रहेको हुन्छ । गणेशपुराणअन्तर्गतको यो सङ्कष्टनाशन गणेशस्तोत्र सङ्कष्टपरिहार गर्ने सन्दर्भमा अत्यन्त प्रभावकारी मानिएको छ । त्रिपुरासुरद्वारा पीडित देवताहरूले आतुरभावले गरेको श्रीगणेशको

गुणगान नै सङ्कष्टनाशन स्तोत्रको सारतत्त्व हो । दिनदिनै यो स्तोत्र पाठ गर्ने साधकले सङ्कट र विपत्ति व्यहोर्नु नपर्ने कुरा गणेशपुराणमा बताइएको छ ।

देवा ऊचुः

नमो नमस्ते परमार्थरूप ! नमो नमस्तेऽखिलकारणाय ।
नमो नमस्तेऽखिलकारकाय सर्वेन्द्रियाणामधिवासिनेऽपि ।।
नमो नमो भूतमयाय तेऽस्तु नमो नमो भूतकृते सुरेश !।
नमो नमः सर्वधियां प्रबोध ! नमो नमो विश्वलयोद्भवाय ।।
नमो नमो विश्वभृतेऽखिलेश ! नमो नमः कारणकारणाय ।
नमो नमो वेदविदामदृश्य ! नमो नमः सर्ववरप्रदाय ।।
नमो नमो वागविचारभूत ! नमो नमो विघ्ननिवारणाय ।
नमो नमोऽभक्तमनोरथघ्न ! नमो नमो भक्तमनोरथज्ञ ।।
नमो नमो भक्तमनोरथेश ! नमो नमो विश्वविधानदक्ष ! ।
नमो नमो दैत्यविनाशहेतो ! नमो नमः सङ्कटनाशकाय ।।
नमो नमः कारुणिकोत्तमाय नमो नमो ज्ञानमयाय तेऽस्तु ।
नमो नमोऽज्ञानविनाशनाय नमो नमो भक्तविभूतिदाय ।।
नमो नमोऽभक्तविभूतिहन्त्रे नमो नमो भक्तविमोचनाय ।
नमो नमो भक्तविबन्धनाय नमो नमस्ते प्रविभक्तमूर्ते ।।
नमो नमस्तत्त्वविबोधकाय नमो नमस्तत्त्वविदुत्तमाय ।
नमो नमस्तेऽखिलकर्मसाक्षिणे नमो नमस्ते गुणनायकाय ।।

गणेश उवाच

भवत्कृतमिदं स्तोत्रमतिप्रीतिकरं मम । सङ्कष्टनाशनमिति विख्यातञ्च भविष्यति ।।
पठतां शृण्वताञ्चैव सर्वकामप्रदं नृणाम् । त्रिसन्ध्यं यः पठेदेतत् सङ्कष्टं नाप्नुयात् क्वचित्।।

- ग.पु. १/४०/४२-५६ ।

ग) सर्वकामनापूरक गणेशका द्वादशनामस्तोत्र

गणेशका निम्न निरूपित पवित्र बाह्र नामहरूको अत्यन्त विशिष्ट महिमा रहेको छ । कुनै पनि कार्यको आरम्भमा, विद्या आरम्भ गर्दा, गृहप्रवेश र गृहनिर्गमन आदि समयमा यी नामहरूको उच्चारण गर्नाले मङ्गल प्राप्त हुने कुरा गणेशपुराणमा बताइएको छ ।

सुमुखश्चैकदन्तश्च कपिलो गजकर्णकः । लम्बोदरश्च विकटो विघ्ननाशो गणाधिपः ।।
धूम्रकेतुर्गणाध्यक्षो भालचन्द्रो गजाननः । द्वादशैतानि नामानि यः पठेच्छृणुयादपि ।।
विद्यारम्भे विवाहे च प्रवेशे निर्गमे तथा । सङ्ग्रामे सङ्कटे चैव विघ्नस्तस्य न जायते ।।

- ग.पु. १/९२/३६-३८ ।

घ) सर्वकामनापूरक गणेशस्तोत्र

अहङ्कारका कारण विपत्तिमा परेका इन्द्रले गरेको स्तुति नै सर्वकामनापूरक गणेशस्तोत्र हो । जुन साधकले भक्तिपूर्वक प्रातः, मध्याह्न र सायंकालमा यस स्तोत्रको पाठ गर्दछ त्यसलाई युद्धमा कतैबाट पनि भय हुँदैन । जसले यी तीन श्लोकहरूको नित्य पाठ गर्दछ त्यो सर्वत्र विजयी हुन्छ ।

शक्र उवाच

जाने न त्वाऽनन्तशक्तिं परेशं विश्वात्मानं विश्ववीजं गुणेशम्।
विश्वाभासं विश्ववन्द्यं त्रिसत्यं त्रेधाभूतं जन्मरक्षार्तिहेतुम्।।
एकं नित्यं सच्चिदानन्दरूपं सर्वाध्यक्षं कारणातीतमीशम्।
चेष्टाहेतुं स्थावरे जङ्गमे च वाञ्छापूरं सर्वगं त्वाऽभिवन्दे।।
सर्वेशानं सर्वविद्यानिधानं सर्वात्मानं सर्वबोधावभासम् ।
सर्वातीताऽवाङ्मनोगोचरं त्वां सर्वावासं सर्वविज्ञानमीडे।। - ग.पु. २/११/३७-३९ ।

ङ) दुर्जन्मनाशक गणेशस्तोत्र

शमिका र मन्दार वृक्षयोनिमा परिणत भएपछि ती दुवैको उद्धारका लागि श्रीगणेशको आराधना गर्दै तपस्या गरिरहेका औरव र शौनकलाई श्रीगणेशले कृपापूर्वक दर्शन दिनुभएको थियो । त्यस बेला ती दुवै तपस्वीहरूले श्रीगणेशको भावपूर्ण स्तुति गरे। त्यो स्तुति नै यो दुर्जन्मनाशक गणेशस्तोत्र हो । दुर्गति र दुर्योनिमा परेका प्राणीहरूको उद्धारका लागि यो स्तोत्र अमोघ उपायका रूपमा रहेको छ । यसको नित्य पाठ गर्नाले कुजन्मनाश, कामनाप्राप्ति, विजयलाभ, ऐश्वर्यप्राप्ति, आयु-आरोग्यप्राप्तिजस्ता फल प्राप्त हुन्छन् ।

औरवशौनकौ ऊचतुः

विश्वस्य वीजं परमस्य पाता नानाविधानन्दकरः स्वकानाम् ।
निजार्चनेनादृतचेतसां त्वं विघ्नप्रहर्ता गुरुकार्यकर्ता ।।
परात्परस्त्वं परमार्थभूतो वेदान्तवेद्यो हृदयातिगोपी ।
सर्वश्रुतीनाञ्च न गोचरोऽसि नमाव इत्थं निजदैवतं त्वाम् ।।
न पद्मयोनिर्नहरो हरिश्च हरिः षडास्यो न सहस्रमूर्द्धा ।
मायाविनस्ते न विदुः स्वरूपं कथं नु शक्यं परिनिश्चितुं तत् ।।
तवानुकम्पा महती यदा स्याद् विभुञ्जतः कर्म शुभाशुभं स्वम् ।
कायेन वाचा मनसा नमेत् त्वां जीवँश्च मुक्तो नर उच्यते सः ।।
त्वं भावतुष्टो विदधासि कामान् नानाविधाकारतयाऽखिलानाम् ।
संसृत्यकूपारविमुक्तिहेतुरतो विभुं त्वां शरणं प्रपद्ये ।।

गणेश उवाच

तुष्टोऽहं परया भक्त्या तपसा परमेण च । अनया परया स्तुत्या ब्राह्मणौ ! वृणुतं वरान् ।।
कुजन्मनाशकमिदं मम स्तोत्रं पठेत् तु यः। त्रिसन्ध्यञ्च त्रिवारञ्च सर्वान् कामानवाप्नुयात् ।।
षण्मासाज्जायते विद्या लक्ष्मीर्नित्यजपादपि । पञ्चवारजपान्मर्त्य आयुरारोग्यमाप्नुयात् ।।

- ग.पु. २/३५/४-११ ।

छ) सर्वार्थदायक गणेशस्तोत्र

श्रीगणेशको कृपाबाट उहाँको दिव्यधाम स्वानन्दभुवनको दर्शन पाई कृत-कृत्य भएका काशीराजले गरेको श्रीगणेशको स्तव नै सर्वार्थदायक गणेशस्तोत्र हो । यो स्तोत्र विघ्नविनाशक, ज्ञानदायक र मोक्षदायक पनि छ । यसको नित्य पाठ गर्ने विद्यार्थीले विद्या, धनार्थीले धन, पुत्रार्थीले पुत्र र जयार्थीले विजय प्राप्त गर्दछन् । अन्य कामना गर्ने उपासकहरूले आ-आफ्ना कामनाहरू पूर्ण तुल्याउँछन् । यस कारण यस स्तोत्रलाई सर्वार्थदायक गणेशस्तोत्र भनिएको छ ।

काशिराज उवाच

नमामि ते नाथ पदारविन्दं ब्रह्मादिभिर्ध्येयतमं शिवाय ।
यत्पद्मपाशासिपरश्वधादि(सु)चिह्नितं विघ्नहरं निजानाम् ।।
यदर्च्यते विष्णुशिवादिभिः सुरैरनेककार्यार्थकरैर्नरैश्च ।
अनेकशो विघ्नविनाशदक्षं संसारतप्तामृतवृष्टिकारि ।।
नमामि ते नाथ मुखारविन्दं त्रिलोचनं वह्निरवीन्दुतारम् ।
कृपाकटाक्षामृतसेचनेन तापत्रयोन्मूलनदृष्टशक्ति।।
नमामि ते नाथ करारविन्दमनेकहेतिक्षतदैत्यसङ्घम् ।
अनेकभक्ताभयदं सुरेश ! संसारकूपोत्तरणावलम्बम् ।।
त्वमेव सत्त्वात्मतया बिभर्षि सृजस्यजो राजसतामवाप्य ।
तमोगुणाधारतया च हंसि चराचरं ते वशगं गणेश ।।
यः शुद्धचेता भजतेऽनिशं त्वामाक्रम्य विघ्नान् परिधावसि त्वम् ।
स त्वां वशे कृत्य सुखं हि शेते वत्सं यथा गौरिव धावसि त्वम् ।।
येऽन्ये भजन्तः समवाप्य तापान् संसारचक्रे बहुधा भ्रमन्तः।
कदापि तेऽनुग्रहमाप्य तेऽपि भजन्ति मानुष्यमवाप्य तेऽपि ।।
धरारजः कोऽपि मिमीत नाके तारागणं वारिमुचाञ्च धाराः।
नालं गुणानां गणनां हि कर्तुं शेषो विधाता तव वर्षपूगैः।।
निराकृतेस्ते यदि नाकृतिः स्यादुपासनाकर्मविधिर्वृथा स्यात् ।
गुणप्रपञ्चः प्रकृतेर्विलासो जनस्य भोगश्च तथा कथं स्यात् ।।
सत्सङ्गतिश्चेत् सदनुग्रहः स्यात् सत्कर्मनिष्ठा सदनुस्मृतिश्च ।
चित्तस्य शुद्धिर्महती कृपा ते ज्ञानं विमुक्तिश्च न दुर्लभा स्यात् ।। - ग.पु. २/५३/२७-३६ ।

ज) सङ्कष्टनाशक गणेशस्तोत्र

दैत्यराज सिन्धुको अत्याचारबाट पीडित देवताहरूले देवगुरु बृहस्पतिको परामर्शअनुसार सङ्कष्टनाशका लागि यस स्तोत्रको पाठ गरी कृष्णपक्षको चतुर्थी तिथिमा श्रीगणेशको आराधना गरेका थिए । यसकै प्रभावबाट

तिनीहरूलाई भगवान् गणेशले दर्शन दिई यस स्तोत्रको महिमगान गर्दै भन्नुभएको थियो –

सङ्कष्टहरमेतच्च स्तोत्रं ख्यातं भविष्यति ।
यः पठेत् प्रयतो नित्यं स मे मान्यो भवेत् सुराः ।।

अर्थात् 'यो स्तोत्र सङ्कष्टनाशक स्तोत्रका रूपमा पृथिवीमा प्रसिद्ध हुनेछ । जसले सावधान भई नित्य यसको पाठ गर्नेछ, त्यो भक्त मेरा निमित्त पनि मान्य हुनेछ ।' यो स्तोत्रको पाठबाट प्रसन्न हुनुभएका श्रीगणेशले देवताहरूलाई 'मैले अब मयूरेशको रूपमा अवतार लिएर तपाईंहरूका विपत्तिनाश गर्नेछु' भन्नुभएको थियो । यस स्तोत्रको पाठबाट साधकहरूले कष्ट एवं विपत्तिहरूको नाशका साथै भुक्तिसुख र मुक्तिसुख पनि प्राप्त गर्दछन् ।

देवा ऊचुः

दीननाथ ! दयासिन्धो ! योगिहृत्पद्मसंस्थित ! । अनादिमध्यरहितस्वरूपाय नमो नमः ।।
जगद्भास ! चिदाभास ! ज्ञानगम्य ! नमो नमः । मुनिमानसविष्टाय नमो दैत्यविघातिने ।।
त्रिलोकेश! गुणातीत! गुणक्षोभ! नमो नमः । त्रैलोक्यपालन! विभो! विश्वव्यापिन्! नमो नमः ।।
मायातीताय भक्तानां कामपूराय ते नमः । सोमसूर्याग्निनेत्राय नमो विश्वम्भराय ते ।।
अमेयशक्तये तुभ्यं नमस्ते चन्द्रमौलये । चन्द्रगौराय शुद्धाय शुद्धज्ञानकृते नमः ।।

- ग.पु. २/७८/२३-२७ ।

झ) **मयूरेशस्तोत्र**

गणेशपुराणको क्रीडाखण्डमा प्रतिपादित यस स्तोत्रलाई ब्रह्मबोधक र पापनाशक मानिएको छ । यसको पाठ गर्नाले मनुष्यहरूका सम्पूर्ण उपद्रवहरू शान्त हुन्छन् र तिनले मनोवाञ्छित फल प्राप्त गर्दछन् । सात दिनसम्म निरन्तर यसको पाठ गर्दा कारागारमा रहेका मनुष्यहरूलाई पनि छुटाउन सकिन्छ । यस मङ्गलमय स्तोत्रको पाठबाट शरीरका रोग र मनका चिन्ता नष्ट हुन्छन् । वास्तवमा यो स्तोत्र भोग एवं मोक्षदायक मानिएको छ ।

ब्रह्मोवाच

पुराणपुरुषं देवं नानाक्रीडाकरं मुदा । मायाविनं दुर्विभाव्यं मयूरेशं नमाम्यहम् ।।
परात्परं चिदानन्दं निर्विकारं हृदि स्थितम् । गुणातीतं गुणमयं मयूरेशं नमाम्यहम् ।।
सृजन्तं पालयन्तं च संहरन्तं निजेच्छया । सर्वविघ्नहरं देवं मयूरेशं नमाम्यहम् ।।
नानादैत्यनिहन्तारं नानारूपाणि बिभ्रतम् । नानायुधधरं भक्त्या मयूरेशं नमाम्यहम् ।।
इन्द्रादिदेवतावृन्दैरभिष्टुतमहर्निशम् । सदसद्व्यक्तमव्यक्तं मयूरेशं नमाम्यहम् ।।
सर्वशक्तिमयं देवं सर्वरूपधरं विभुम् । सर्वविद्याप्रवक्तारं मयूरेशं नमाम्यहम् ।।
पार्वतीनन्दनं शम्भोरानन्दपरिवर्धनम् । भक्तानन्दकरं नित्यं मयूरेशं नमाम्यहम् ।।
मुनिध्येयं मुनिनुतं मुनिकामप्रपूरकम् । समष्टिव्यष्टिरूपं त्वां मयूरेशं नमाम्यहम् ।।
सर्वाऽज्ञाननिहन्तारं सर्वज्ञानकरं शुचिम् । सत्यज्ञानमयं सत्यं मयूरेशं नमाम्यहम् ।।
अनेककोटिब्रह्माण्डनायकं जगदीश्वरम् । अनन्तविभवं विष्णुं मयूरेशं नमाम्यहम् ।।

मयूरेश उवाच

इदं ब्रह्मकरं स्तोत्रं सर्वपापप्रणाशनम् । सर्वकामप्रदं नृणां सर्वोपद्रवनाशनम् ।।
कारागृहगतानां च मोचनं दिनसप्तकात् । आधिव्याधिहरं चैव भुक्तिमुक्तिप्रदं शुभम् ।

- ग.पु. २/१०४/३-१२, २० ।

त्र) असाध्यसाधक गणेशस्तोत्र

श्रीगणेशले दैत्यराज सिन्धुको वध गर्नुभएपछि देवता, ऋषि, गन्धर्व, अप्सरा आदि सबैले भगवान् गणेशको जुन स्तुति गरेका थिए त्यो नै असाध्यसाधक गणेशस्तोत्रका रूपमा प्रसिद्ध छ । जसले नित्य यस स्तोत्रको पाठ गर्दछ त्यसका सबै चिताएका कुरा पूर्ण हुन्छन्, त्यसले सर्वत्र विजय प्राप्त गर्दछ, परम दुर्लभ ऐश्वर्य प्राप्त गर्दछ, संसारलाई आफ्नो वशवर्ती तुल्याउँछ र समृद्धिपूर्ण पारिवारिक जीवनयापन गर्दछ । एक हजार पटक यस स्तोत्रको आवृत्ति गर्नाले कारागारमा रहेको बन्दी बन्धनबाट मुक्त हुन्छ । दश हजार पटक आवृत्ति गरेपछि मानिसले संसारमा गर्नै नसकिने असाध्य मानिएको विषयलाई पनि साध्य तुल्याउँछ ।

देवादय ऊचुः

परब्रह्मरूपं चिदानन्दरूपं सदानन्दरूपं सुरेशं परेशम्।
गुणाब्धिं गुणेशं गुणातीतमीशं मयूरेशमाद्यं नताः स्मो नताः स्मः।।
जगद्वन्द्यमेकं परोङ्कारमेकं गुणानां परं कारणं निर्विकल्पम्।
जगत्पालकं हारकं तारकं तं मयूरेशमाद्यं नताः स्मो नताः स्मः।।
महादेवसूनुं महादैत्यनाशं महापूरुषं सर्वदा विघ्ननाशम्।
सदा भक्तपोषं परं ज्ञानकोशं मयूरेशमाद्यं नताः स्मो नताः स्मः।।
अनादिं गुणादिं सुरादिं शिवाया महातोषदं सर्वदा सर्ववन्द्यम्।
सुरार्यन्तकं भुक्तिमुक्तिप्रदं तं मयूरेशमाद्यं नताः स्मो नताः स्मः।।
परं मायिनं मायिनामप्यगम्यं मुनिध्येयमाकाशकल्पं जनेशम्।
असङ्ख्यावतारं निजाज्ञाननाशं मयूरेशमाद्यं नताः स्मो नताः स्मः।।
अनेकक्रियाकारणं श्रुत्यगम्यं त्रयीबोधितानेककर्मादिबीजम् ।
क्रियासिद्धिहेतुं सुरेन्द्रादिसेव्यं मयूरेशमाद्यं नताः स्मो नताः स्मः ।।
महाकालरूपं निमेषादिरूपं कलाकल्परूपं सदागम्यरूपम् ।
जनज्ञानहेतुं नृणां सिद्धिदं तं मयूरेशमाद्यं नताः स्मो नताः स्मः ।।
महेशादिदेवैः सदा सेव्यपादं सदा रक्षकं योगिनां चित्स्वरूपम् ।
सदाकामरूपं कृपाम्भोनिधिं तं मयूरेशमाद्यं नताः स्मो नताः स्मः ।।
सदा भक्तानां त्वं प्रसभपरमानन्दसुखदो
यतस्त्वं लोकानां परमकरुणामाशु तनुषे ।
षडूर्मीणां वेगं सुरवर ! सदा नाशय विभो !
ततो मुक्तिः श्लाघ्या तव भजनतोऽनन्तसुखदात्।।

किमस्माभिः स्तोत्रं गजवदन ! ते शक्यमतुलं
विधातुं वा रम्यं गुणनिधिरसि प्रेम जगताम् ।
न चास्माकं शक्तिस्तव गुणगणं वर्णितुमहो
त्वदीयोऽयं वारां निधिरिव जगत्सर्जनविधिः ।।

क उवाच

मयूरेशं नमस्कृत्य ततस्तेऽप्यब्रुवँश्च तम् । इदं यः पठते स्तोत्रं स कामाँल्लभतेऽखिलान् ।।
सहस्रावर्तनात् कारागृहस्थं मोचयेज्जनम् । अयुतावर्तनान्मर्त्योऽसाध्यं यत् साधयेत् क्षणात्।।
सर्वत्र जयमाप्नोति श्रियं परमदुर्लभाम् । पुत्रबान्धववाँश्चैव वशतामखिलं नयेत् ।।

– ग.पु. २/१२३/४०–५७ ।

६.२ ग्रन्थान्तरबाट उद्धृत गणेशस्तोत्रहरू

क) प्रातःस्मरणस्तोत्र

प्रातःस्मरणका यी तीन पद्यहरूको पाठबाट साधकले परम आत्मशान्ति प्राप्त गर्दछ । मानसिक शान्ति र आत्मशान्तिको कामना गर्ने मानिसहरूले प्रातःकालमा शुद्ध भई श्रीगणेशको चिन्तन गर्दै तल लेखिएका तीन पद्यहरूको पाठ गर्नुपर्दछ ।

प्रातः स्मरामि गणनाथमनाथबन्धुं सिन्दूरपूरपरिशोभितगण्डयुग्म् ।
उद्दण्डविघ्नपरिखण्डनचण्डदण्डमाखण्डलादिसुरनायकवृन्दवन्द्यम् ।।
प्रातर्नमामि चतुराननवन्द्यमानमिच्छानुकूलमखिलं च वरं ददानम् ।
तं तुन्दिलं द्विरसनाधिपयज्ञसूत्रं पुत्रं विलासचतुरं शिवयोः शिवाय ।।
प्रातर्भजाम्यभयदं खलु भक्तशोकदावानलं गणविभुं वरकुञ्जरास्यम् ।
अज्ञानकाननविनाशनहव्यवाहमुत्साहवर्धनमहं सुतमीश्वरस्य ।।
श्लोकत्रयमिदं पुण्यं सदा साम्राज्यदायकम् । प्रातरुत्थाय सततं यः पठेत् प्रयतः पुमान् ।।

ख) मङ्गलस्तोत्र

सबैलाई अनुकूल एवं सौहार्दपूर्ण बनाउन, विघ्ननिवारण गर्न र सर्वत्र मङ्गलदर्शन गर्न साधकले यस स्तोत्रको नित्य पाठ गर्नुपर्दछ ।

गणपतिर्विघ्नराजो लम्बतुण्डो गजाननः । द्वैमातुरश्च हेरम्ब एकदन्तो गणाधिपः ।।
विनायकश्चारुकर्णः पशुपालो भवात्मजः । द्वादशैतानि नामानि प्रातरुत्थाय यः पठेत् ।।
विश्वं तस्य भवेद्वश्यं न च विघ्नं भवेत् क्वचित् । – पद्मपुराण, सृष्टिखण्ड, ६१/३१–३३ ।

ग) वाल्मीकिरचित कव्यष्टक

भक्तिभावले ओतप्रोत भई जुन साधकले वाल्मीकिद्वारा रचित कव्यष्टकको पाठ गर्दछन् तिनले श्रीगणेशको

कृपा-प्रसादबाट कवित्व, सुन्दर एवं अद्‌भुत वाणी प्राप्त गर्दछन् र मानवजीवनको चरम लक्ष्य पनि प्राप्त गर्दछन्।

वाल्मीकिरुवाच

चतुःषष्टिकोट्याख्यविद्याप्रदं त्वां सुराचार्यविद्याप्रदानाप्रदानम् ।
कठाभीष्टविद्यार्पकं दन्तयुग्मं कविं बुद्धिनाथं कवीनां नमामि ।।
स्वनाथं प्रधानं महाविघ्ननाथं निजेच्छाविसृष्टाण्डवृन्देशनाथम् ।
प्रभुं दक्षिणास्यस्य विद्याप्रदं त्वां कविं बुद्धिनाथं कवीनां नमामि ।।
विभो व्यासशिष्यादिविद्याविशिष्टप्रियानेकविद्याप्रदातारमाद्यम् ।
महाशाक्तदीक्षागुरुं श्रेष्ठदं त्वां कविं बुद्धिनाथं कवीनां नमामि ।।
विधात्रे त्रयीमुख्यवेदांश्च योगं महाविष्णवे चागमान् शङ्कराय ।
दिशन्तं च सूर्याय विद्यारहस्यं कविं बुद्धिनाथं कवीनां नमामि ।।
महाबुद्धिपुत्राय चैकं पुराणं दिशन्तं गजास्यस्य माहात्म्ययुक्तम् ।
निजज्ञानशक्त्या समेतं पुराणं कविं बुद्धिनाथं कवीनां नमामि ।।
त्रयीशीर्षसारं रुचानेकमारं रमाबुद्धिदारं परं ब्रह्मपारम् ।
सुरस्तोमकायं गणौघाधिनाथं कविं बुद्धिनाथं कवीनां नमामि ।।
चिदानन्दरूपं मुनिध्येयरूपं गुणातीतमीशं सुरेशं गणेशम् ।
धरानन्दलोकादिवासप्रियं त्वां कविं बुद्धिनाथं कवीनां नमामि ।।
अनेकप्रतारं सुरक्ताब्जहारं परं निर्गुणं विश्वसद्ब्रह्मरूपम् ।
महावाक्यसन्दोहतात्पर्यमूर्तिं कविं बुद्धिनाथं कवीनां नमामि ।।
इदं ये तु कव्यष्टकं भक्तियुक्तास्त्रिसन्ध्ये पठन्ते गजास्यं स्मरन्तः ।
कवित्वं सुवाक्यार्थमत्यद्भुतं ते लभन्ते प्रसादाद् गणेशस्य मुक्तिम् ।।

- कल्याण, 'गणेश अङ्क'बाट उद्‌घृत ।

घ) श्रीमुद्गलपुराणोक्त एकदन्तशरणागतिस्तोत्र

एकदन्त शरणागति स्तोत्र पाठ गर्दा भगवान् गणेश प्रसन्न हुनुहुन्छ । यस स्तोत्रको पाठबाट साधकले अनेकथरिका सिद्धि प्राप्त गर्न सक्दछ । साधकले जुन-जुन कुराको कामना गर्दछ, ती ती कुराहरू यसबाट परिपूर्ण हुन्छन् । पुत्र, पौत्र, पत्नी, धन-धान्य, हात्ती, घोडा आदि विषयका साथै साधकले राज्यभोग पनि प्राप्त गर्दछ । यस स्तोत्रलाई नित्य पाठ गर्ने साधकले भुक्तिसुखका साथै परमशान्तिदायक मुक्तिसुख पनि प्राप्त गर्दछ । शत्रुबाट गरिएका मारण, उच्चाटन, स्तम्भन र मोहन आदि प्रयोग पनि भगवान् गणेशको कृपाबाट सफल हुँदैनन् । यसको नित्य पाठ गर्ने साधक सम्पूर्ण बन्धनहरूबाट मुक्त हुन्छ । जसले श्रीगणेशको स्मरण गर्दै यी एक्काइस श्लोकहरूको एक्काइस दिनसम्म दिनदिनै एक्काइस पटक पाठ गर्दछ त्यसका लागि तीन लोकमा कुनै पनि विषय दुर्लभ हुँदैन। त्यसका असाध्य विषय पनि सिद्ध हुन्छन् र त्यो मानिस सर्वत्र विजयी हुन्छ । जसले एकदन्तशरणागतिस्तोत्रको दिनदिनै पाठ गर्दछ त्यो ब्रह्मरूप हुन्छ । त्यसको दर्शनबाट देवताहरू पनि पवित्र हुन्छन् ।

देवर्षय ऊचुः

सदात्मरूपं सकलादिभूतममायिनं सोऽहमचिन्त्यबोधम् ।
अनादिमध्यान्तविहीनमेकं तमेकदन्तं शरणं व्रजामः ।।
अनन्तचिद्रूपमयं गणेशमभेदभेदादिविहीनमाद्यम् ।
हृदि प्रकाशस्य धरं स्वधीस्थं तमेकदन्तं शरणं व्रजामः ।।
समाधिसंस्थं हृदि योगिनां यं प्रकाशरूपेण विभातमेतम् ।
सदा निरालम्बसमाधिगम्यं तमेकदन्तं शरणं व्रजामः ।।
स्वबिम्बभावेन विलासयुक्तां प्रत्यक्षमायां विविधस्वरूपाम् ।
स्ववीर्यकं तत्र ददाति यो वै तमेकदन्तं शरणं व्रजामः ।।
त्वदीयवीर्येण समर्थभूतस्वमायया संरचितं च विश्वम् ।
तुरीयकं ह्यात्मप्रतीतिसंज्ञं तमेकदन्तं शरणं व्रजामः ।।
त्वदीयसत्ताधरमेकदन्तं गुणेश्वरं यं गुणबोधितारम् ।
भजन्तमत्यन्तमजं त्रिसंस्थं तमेकदन्तं शरणं व्रजामः ।।
ततस्त्वया प्रेरितनादकेन सुषुप्तिसंज्ञं रचितं जगद् वै ।
समानरूपं ह्युभयत्रसंस्थं तमेकदन्तं शरणं व्रजामः ।।
तदेव विश्वं कृपया प्रभूतं द्विभावमादौ तमसा विभान्तम् ।
अनेकरूपं च तथैकभूतं तमेकदन्तं शरणं व्रजामः ।।
ततस्त्वया प्रेरितकेन सृष्टं बभूव सूक्ष्मं जगदेकसंस्थम् ।
सुसात्त्विकं स्वप्नमनन्तमाद्यं तमेकदन्तं शरणं व्रजामः ।।
तदेव स्वप्नं तपसा गणेश सुसिद्धरूपं विविधं बभूव ।
सदैकरूपं कृपया च तेऽद्य तमेकदन्तं शरणं व्रजामः ।।
त्वदाज्ञया तेन त्वया हृदिस्थं तथा सुसृष्टं जगदंशरूपम् ।
विभिन्नजाग्रन्मयमप्रमेयं तमेकदन्तं शरणं व्रजामः ।।
तदेव जाग्रद्रजसा विभातं विलोकितं त्वत्कृपया स्मृतेन ।
बभूव भिन्नं च सदैकरूपं तमेकदन्तं शरणं व्रजामः ।।
सदेव सृष्ट्वा प्रकृतिस्वभावात्तदन्तरे त्वं च विभासि नित्यम् ।
धियः प्रदाता गणनाथ एकस्तमेकदन्तं शरणं व्रजामः ।।
त्वदाज्ञया भान्ति ग्रहाश्च सर्वे प्रकाशरूपाणि विभान्ति खे वै ।
भ्रमन्ति नित्यं स्वविहारकार्यास्तमेकदन्तं शरणं व्रजामः ।।
त्वदाज्ञया सृष्टिकरो विधाता त्वदाज्ञया पालक एकविष्णुः ।
त्वदाज्ञया संहरको हरोऽपि तमेकदन्तं शरणं व्रजामः ।।
यदाज्ञया भूमिजलेऽत्र संस्थे यदाज्ञयापः प्रवहन्ति नद्यः ।
स्वतीर्थसंस्थश्च कृतः समुद्रस्तमेकदन्तं शरणं व्रजामः ।।

यदाज्ञया देवगणा दिविस्था ददन्ति वै कर्मफलानि नित्यम् ।
यदाज्ञया शैलगणाः स्थिरा वै तमेकदन्तं शरणं व्रजामः ।।
यदाज्ञया शेषधराधरो वै यदाज्ञया मोहप्रदश्च कामः ।
यदाज्ञया कालधरोऽर्यमा च तमेकदन्तं शरणं व्रजामः ।।
यदाज्ञया वाति विभाति वायुर्यदाज्ञयाग्निर्जठरादिसंस्थः ।
यदाज्ञयेदं सचराचरं च तमेकदन्तं शरणं व्रजामः ।।
यदन्तरे संस्थितमेकदन्तस्तदाज्ञया सर्वमिदं विभाति ।
अनन्तरूपं हृदि बोधकं यस्तमेकदन्तं शरणं व्रजामः ।।
सुयोगिनो योगबलेन साध्यं प्रकुर्वते कः स्तवनेन स्तौति ।
अतः प्रणामेन सुसिद्धिदोऽस्तु तमेकदन्तं शरणं व्रजामः ।।

गृत्समद उवाच

एवं स्तुत्वा गणेशानं देवाः समुनयः प्रभुम् । तूष्णींभावं प्रपद्यैव ननृतुर्हर्षसंयुताः ।।
स तानुवाच प्रीतात्मा देवर्षीणां स्तवेन वै । एकदन्तो महाभागो देवर्षीन् भक्तवत्सलः ।।

एकदन्त उवाच

स्तोत्रेणाहं प्रसन्नोऽस्मि सुराः सर्षिगणाः किल । वरदोऽहं वृणुत वो दास्यामि मनसीप्सितम् ।।
भवत्कृतं मदीयं यत् स्तोत्रं प्रीतिप्रदं च तत् । भविष्यति न सन्देहः सर्वसिद्धिप्रदायकम् ।।
यं यमिच्छति तं तं वै दास्यामि स्तोत्रपाठतः । पुत्रपौत्रादिकं सर्वं कलत्रं धनधान्यकम् ।।
गजाश्वादिकमत्यन्तं राज्यभोगादिकं ध्रुवम् । भुक्तिं मुक्तिं च योगं वै लभते शान्तिदायकम् ।।
मारणोच्चाटनादीनि राजबन्धादिकं च यत् । पठतां शृण्वतां नृणां भवेच्च बन्धहीनता ।।
एकविंशतिवारं यः श्लोकानेवैकविंशतीन् । पठेच्च हृदि मां स्मृत्वा दिनानि त्वेकविंशतिम् ।।
न तस्य दुर्लभं किञ्चित् त्रिषु लोकेषु वै भवेत् । असाध्यं साधयेन्मर्त्यः सर्वत्र विजयी भवेत् ।।
नित्यं यः पठति स्तोत्रं ब्रह्मभूतः स वै नरः । तस्य दर्शनतः सर्वे देवाः पूता भवन्ति च ।।

– कल्याण, 'गणेश अङ्क'बाट उद्धृत ।

ङ) विघ्ननाशकस्तोत्र

यस उत्तम स्तोत्रलाई पुण्यदायक, विघ्नविनाशक र शोकनाशक मानिएको छ । जसले प्रातःकालमा उठी नित्य यस स्तोत्रको पाठ गर्दछ त्यो सम्पूर्ण विघ्नहरूबाट मुक्त हुन्छ ।

श्रीराधिकोवाच

परं धाम परं ब्रह्म परेशं परमीश्वरम् । विघ्ननिघ्नकरं शान्तं पुष्टं कान्तमनन्तकम् ।।
सुरासुरेन्द्रैः सिद्धेन्द्रैः स्तुतं स्तौमि परात्परम् । सुरपद्मदिनेशं च गणेशं मङ्गलायनम् ।।
इदं स्तोत्रं महापुण्यं विघ्नशोकहरं परम् । यः पठेत् प्रातरुत्थाय सर्वविघ्नात् प्रमुच्यते ।।

– ब्रह्मवैवर्तपुराण, श्रीकृष्णजन्मखण्ड १२१/१०३-१०५ ।

च) नारदपुराणोक्त सङ्कटनाशनस्तोत्र

जसले सङ्कष्टनाशक स्तोत्रमा उल्लेख गरिएका भगवान् गणेशका बाह्र नामहरूको नित्य पाठ गर्दछ त्यसलाई विघ्नबाट भय हुँदैन । यी नामहरूको स्मरणबाट सबै प्रकारका सिद्धि प्राप्त हुन्छन् । उक्त नामहरूको जपबाट विद्यार्थीले विद्या, धनार्थीले धन, पुत्रार्थीले पुत्र र मोक्षार्थीले मोक्ष प्राप्त गर्दछ । जसले नित्य यस स्तोत्रको पाठ गर्दछ त्यसले ६ महिनाभित्र अभीष्टफल प्राप्त गर्दछ । एक वर्षसम्म निरन्तर यी नामहरूको पाठ गर्ने साधकले सिद्धि प्राप्त गर्दछ भन्ने कुरामा सन्देह छैन । जसले यो स्तोत्र लेखेर आठ जना ब्राह्मणहरूलाई अर्पण गर्दछ त्यसले श्रीगणेशको कृपाबाट सम्पूर्ण विद्या प्राप्त गर्दछ ।

नारद उवाच

प्रणम्य शिरसा देवं गौरीपुत्रं विनायकम् । भक्तावासं स्मरेन्नित्यमायु:कामार्थसिद्धये ।।
प्रथमं वक्रतुण्डं च एकदन्तं द्वितीयकम् । तृतीयं कृष्णपिङ्गाक्षं गजवक्त्रं चतुर्थकम् ।।
लम्बोदरं पञ्चमं च षष्ठं विकटमेव च । सप्तमं विघ्नराजेन्द्रं धूम्रवर्णं तथाष्टमम् ।।
नवमं भालचन्द्रं च दशमं तु विनायकम् । एकादशं गणपतिं द्वादशं तु गजाननम् ।।
द्वादशैतानि नामानि त्रिसन्ध्यं य: पठेन्नर: । न च विघ्नभयं तस्य सर्वसिद्धिकरं परम् ।।
विद्यार्थी लभते विद्यां धनार्थी लभते धनम् । पुत्रार्थी लभते पुत्रान् मोक्षार्थी लभते गतिम् ।।
जपेद् गणपतिस्तोत्रं षड्भिर्मासै: फलं लभेत् । संवत्सरेण सिद्धिं च लभते नात्र संशय: ।।
अष्टभ्यो ब्राह्मणेभ्यश्च लिखित्वा य: समर्पयेत् । तस्य विद्या भवेत् सर्वा गणेशस्य प्रसादत: ।।

छ) सन्तानगणपतिस्तोत्र

यस स्तोत्रको निरन्तर पाठ गर्नाले अपुत्रहरूले पुत्र प्राप्त गर्दछन् र कुनै पनि साधकले समस्त सिद्धि हस्तगत गर्दछ ।

नमोऽस्तु गणनाथाय सिद्धिबुद्धियुताय च । सर्वप्रदाय देवाय पुत्रवृद्धिप्रदाय च ।।
गुरूदराय गुरवे गोप्त्रे गुह्यासिताय ते । गोप्याय गोपिताशेषभुवनाय चिदात्मने ।।
विश्वमूलाय भव्याय विश्वसृष्टिकराय ते । नमो नमस्ते सत्याय सत्यपूर्णाय शुण्डिने ।।
एकदन्ताय शुद्धाय सुमुखाय नमो नम: । प्रपन्नजनपालाय प्रणतार्तिविनाशिने ।।
शरणं भव देवेश सन्ततिं सुदृढां कुरु । भविष्यन्ति च ये पुत्रा मत्कुले गणनायक ।।
ते सर्वे तव पूजार्थं निरता: स्युर्वरो मत: । पुत्रप्रदमिदं स्तोत्रं सर्वसिद्धिप्रदायकम् ।।

– कल्याण, 'गणेश अङ्क'बाट उद्धृत ।

ज) श्रीमच्छङ्कराचार्यकृत श्रीगणाधिपस्तोत्र

यो गणाधिपपञ्चक स्तोत्र अमोघ सिद्धि प्रदायक छ। जसले श्रीगणेशलाई प्रणाम गर्दै प्रसन्नतापूर्वक निरन्तर यस स्तोत्रको पाठ गर्दछन् ती विद्वान्हरूद्वारा प्रशंसित र ऐश्वर्यसम्पन्न पुरुषका रूपमा संसारमा विख्यात हुन्छन् । यसको निरन्तर पाठ गर्ने साधकहरू दीर्घायु, श्रीसम्पत्तिसम्पन्न र सुन्दर सन्ततिद्वारा शोभायमान हुन्छन् ।

सरागिलोकदुर्लभं विरागिलोकपूजितं सुरासुरैर्नमस्कृतं जरादिमृत्युनाशकम् ।
गिरा गुरुं श्रिया हरिं जयन्ति यत्पदार्चका नमामि तं गणाधिपं कृपापय:पयोनिधिम् ।।
गिरीन्द्रजामुखाम्बुजप्रमोददानभास्करं करीन्द्रवक्त्रमानताघसंघवारणोद्यतम् ।
सरीसृपेशबद्धकुक्षिमाश्रयामि सन्ततं शरीरकान्तिनिर्जिताब्जबन्धुबालसन्ततिम् ।।
शुकादिमौनिवन्दितं गकारवाच्यमक्षरं प्रकाममिष्टदायिनं सकामनम्रपङ्क्तये ।
चकासनं चतुर्भुजैर्विकासिपद्मपूजितं प्रकाशितात्मतत्त्वकं नमाम्यहं गणाधिपम् ।।
नराधिपत्वदायकं स्वरादिलोकदायकं जरादिरोगवारकं निराकृतासुरव्रजम् ।
कराम्बुजैर्धरन् सृणीन् विकारशून्यमानसैर्हृदा सदा विभावितं मुदा नमामि विघ्नपम् ।।
श्रमापनोदनक्षमं समाहितान्तरात्मना समाधिभि: सदार्चितं क्षमानिधिं गणाधिपम् ।
रमाधवादिपूजितं यमान्तकात्मसम्भवं शमादिषड्गुणप्रदं नमामि तं विभूतये ।।
गणाधिपस्य पञ्चकं नृणामभीष्टदायकं प्रणामपूर्वकं जना: पठन्ति ये मुदा युता: ।
भवन्ति ते विदाम्पुर: प्रगीतवैभवा: जनाश्चिरायुषोऽधिकश्रिय: सुसूनवो न संशय: ।।

- कल्याण, 'गणेश अङ्क'बाट उद्धृत ।

झ) गणपतिस्तोत्र

जुन साधकले यो मन्त्रमय गणपतिस्तोत्र भक्तिपूर्वक नित्य पाठ गर्दछ त्यसको शरीरमा शोभा र घरमा लक्ष्मीको बास हुन्छ ।

ॐ नमो विघ्नराजाय सर्वसौख्यप्रदायिने । दुष्टारिष्टविनाशाय पराय परमात्मने ।।
लम्बोदरं महावीर्यं नागयज्ञोपशोभितम् । अर्धचन्द्रधरं देवं विघ्नव्यूहविनाशनम् ।।
ॐ ह्रां ह्रीं ह्रूं ह्रैं ह्रौं ह्र: हेरम्बाय नमो नम: । सर्वसिद्धिप्रदोऽसि त्वं सिद्धिबुद्धिप्रदो भव ।।
चिन्तितार्थप्रदस्त्वं हि सततं मोदकप्रिय: । सिन्दूरारुणवस्त्रैश्च पूजितो वरदायक: ।।
इदं गणपतिस्तोत्रं य: पठेद् भक्तिमान् नर: । तस्य देहं च गेहं च स्वयं लक्ष्मीर्न मुञ्चति ।।

- शाक्तप्रमोदबाट उद्धृत ।

ञ) श्रीमच्छङ्कराचार्यकृत गणेशस्तोत्र

यो गणपतिस्तोत्र दरिद्रतानाशक र अभीष्टदायक छ । जुन साधकले निरन्तर आदरपूर्वक यस स्तोत्रको पाठ गर्दछ त्यो साधक भगवान् ओङ्कारस्वरूप श्रीगणेशको कृपाबाट पुत्रवान् हुन्छ र पत्नी एवं परिवारप्रति करुणा, मैत्री तथा आदरभावले सम्पन्न बन्दछ ।

सुवर्णवर्णसुन्दरं सितैकदन्तबन्धुरं गृहीतपाशकाङ्कुशं वरप्रदाभयप्रदम् ।
चतुर्भुजं त्रिलोचनं भुजङ्गमोपवीतिनं प्रफुल्लवारिजासनं भजामि सिन्धुराननम् ।।
किरीटहारकुण्डलं प्रदीप्तबाहुभूषणं प्रचण्डरत्नकङ्कणप्रशोभिताङ्घ्रियष्टिकम् ।
प्रभातसूर्यसुन्दराम्बरद्वयप्रधारिणं सरत्नहेमनूपुरप्रशोभिताङ्घ्रिपङ्कजम् ।।

सुवर्णदण्डमण्डितप्रचण्डचारुचामरं गृहप्रदेन्दुसुन्दरं युगक्षणप्रमोदितम् ।
कवीन्द्रचित्तरञ्जकं महाविपत्तिभञ्जकं षडक्षरस्वरूपिणं भजे गजेन्द्ररूपिणम् ।।
विरिञ्चिविष्णुवन्दितं विरूपलोचनस्तुतं गिरीशदर्शनेच्छया समर्पितं पराम्बया ।
निरन्तरं सुरासुरैः सपुत्रवामलोचनैर्महामखेष्टकर्मसु स्मृतं भजामि तुन्दिलम् ।।
मदौघलुब्धचञ्चलालिमञ्जुगुञ्जितारवं प्रबुद्धचित्तरञ्जकं प्रमोदकर्णचालकम् ।
अनन्यभक्तिमानवं प्रचण्डमुक्तिदायकं नमामि नित्यमादरेण वक्रतुण्डनायकम् ।।
दारिद्र्यविद्रावणमाशु कामदं स्तोत्रं पठेदेतदजस्रमादरात् ।
पुत्री कलत्रस्वजनेषु मैत्री पुमान् भवेदेकवरप्रसादात् ।।

– कल्याण, 'गणेश अङ्क'बाट उद्धृत ।

ट) श्रीमुद्गलपुराणोक्त गजाननस्तोत्र

यो स्तोत्र सर्वसिद्धिदायक छ । यो स्तोत्र निरन्तर पाठ गर्ने साधकका हृदयमा भगवान् श्रीगणेशप्रति भक्तिभावको उत्कर्ष भइरहन्छ । यसको पाठबाट पुत्र, पौत्र, धन, धान्य, सकल सम्पत्ति प्राप्त हुन्छन् । साधकप्रति विरोधीहरूले प्रयोग गरेका मारण, मोहन, स्तम्भन, उच्चाटनजस्ता घातक प्रयोगहरूको प्रभाव नष्ट हुन्छ । जीवनमा कहिले पनि अमङ्गल व्यहोर्नु पर्दैन । यसको निरन्तर पाठ गर्ने वीरहरूले सङ्ग्राममा विजय प्राप्त गर्दछन् । यो स्तोत्र पाठ गरेर यात्रा गर्दा उत्तम फल प्राप्ति हुन्छ । यस स्तोत्रको पाठ गरेमा कारागारमा रहेको बन्दी अतिशीघ्र त्यहाँबाट मुक्त हुन्छ। यस स्तोत्रबाट असाध्य लक्ष्य पनि सिद्ध हुन्छ । एक्काइस दिनसम्म प्रतिदिन निरन्तर एक्काइस पटक पाठ गर्ने साधक सम्पूर्ण सिद्धिहरूको स्वामी बन्दछ । यो स्तोत्र धर्म, अर्थ, काम, मोक्षजस्ता पुरुषार्थ प्रदायक हुनुका साथै उत्तम साधकलाई यसले ब्रह्मभावमा पुऱ्याउँछ ।

देवर्षय ऊचुः

विदेहरूपं भवबन्धहारं सदा स्वनिष्ठं स्वसुखप्रदं तम् ।
अमेयसाङ्ख्येन च लक्ष्यमीशं गजाननं भक्तियुतं भजामः ।।
मुनीन्द्रवन्द्यं विधिबोधहीनं सुबुद्धिदं बुद्धिधरं प्रशान्तम् ।
विकारहीनं सकलाङ्गकं वै गजाननं भक्तियुतं भजामः ।।
अमेयरूपं हृदि संस्थितं तं ब्रह्माहमेकं भ्रमनाशकारम् ।
अनादिमध्यान्तमपाररूपं गजाननं भक्तियुतं भजामः ।।
जगत्प्रमाणं जगदीशमेवमगम्यमाद्यं जगदादिहीनम् ।
अनात्मनां मोहप्रदं पुराणं गजाननं भक्तियुतं भजामः ।।
न पृथ्विरूपं न जलप्रकाशं न तेजसंस्थं न समीरसंस्थम् ।
न खे गतं पञ्चविभूतिहीनं गजाननं भक्तियुतं भजामः ।
न विश्वगं तैजसगं न प्राज्ञं समष्टिव्यष्टिस्थमनन्तगं तम् ।
गुणैर्विहीनं परमार्थभूतं गजाननं भक्तियुतं भजामः ।।
गुणेशगं नैव च बिन्दुसंस्थं न देहिनं बोधमयं न ढुण्ढिम् ।
सुयोगहीनं प्रवदन्ति तत्स्थं गजाननं भक्तियुतं भजामः ।।

अनागतं ग्रैवगतं गणेशं कथं तदाकारमयं वदामः ।
तथापि सर्वं प्रतिदेहसंस्थं गजाननं भक्तियुतं भजामः ।।
यदि त्वया नाथ धृतं न किञ्चित्तदा कथं सर्वमिदं भजामि ।
अतो महात्मानमचिन्त्यमेवं गजाननं भक्तियुतं भजामः ।।
सुसिद्धिदं भक्तजनस्य देवं सकामिकानामिह सौख्यदं तम् ।
अकामिकानां भवबन्धहारं गजाननं भक्तियुतं भजामः ।।
सुरेन्द्रसेव्यं ह्यसुरैः सुसेव्यं समानभावेन विराजयन्तम् ।
अनन्तबाहुं मुषकध्वजं तं गजाननं भक्तियुतं भजामः ।।
सदा सुखानन्दमयं जले च समुद्रजे इक्षुरसे निवासम् ।
द्वन्द्वस्य यानेन च नाशरूपं गजाननं भक्तियुतं भजामः ।।
चतुःपदार्था विविधप्रकाशास्त एव हस्ताः स चतुर्भुजं तम् ।
अनाथनाथं च महोदरं वै गजाननं भक्तियुतं भजामः ।।
महाखुमारूढमकालकालं विदेहयोगेन च लभ्यमानम् ।
अमायिनं मायिकमोहकं तं गजाननं भक्तियुतं भजामः ।।
रविस्वरूपं रविभासहीनं हरिस्वरूपं हरिबोधहीनम् ।
शिवस्वरूपं शिवभासनाशं गजाननं भक्तियुतं भजामः ।।
महेश्वरीस्थं च सुशक्तिहीनं प्रभुं परेशं परवन्द्यमेवम् ।
अचालकं चालकबीजरूपं गजाननं भक्तियुतं भजामः ।।
शिवादिदेवैश्च खगैश्च वन्द्यं नरैर्लतावृक्षपशुप्रमुख्यैः ।
चराचरैर्लोकविहीनमेकं गजाननं भक्तियुतं भजामः ।।
मनोवचोहीनतया सुसंस्थं निवृत्तिमात्रं ह्यजमव्ययं तम् ।
तथापि देवं पुरसंस्थितं तं गजाननं भक्तियुतं भजामः ।।
वयं सुधन्या गणपस्तवेन तथैव मर्त्यार्चनतस्तथैव ।
गणेशरूपाय कृतास्त्वया तं गजाननं भक्तियुतं भजामः ।।
गजास्यबीजं प्रवदन्ति वेदास्तदेव चिह्नेन च योगिनस्त्वाम् ।
गच्छन्ति तेनैव गजानन ! त्वां गजाननं भक्तियुतं भजामः ।।
पुराणवेदाः शिवविष्णुकाद्याः शुक्रादयो ये गणपस्तवे वै ।
विकुण्ठिताः किं च वयं स्तुवीमो गजाननं भक्तियुतं भजामः ।।

मुद्गल उवाच

एवं स्तुत्वा गणेशानं नेमुः सर्वे पुनः पुनः । तानुत्थाप्य वचो रम्यं गजानन उवाच ह ।

गजानन उवाच

वरं ब्रूत महाभागा देवाः सर्षिगणाः परम् । स्तोत्रेण प्रीतिसंयुक्तो दास्यामि वाञ्छितं परम् ।।
गजाननवचः श्रुत्वा हर्षयुक्ताः सुरर्षयः । जगुस्तं भक्तिभावेन साश्रुनेत्राः प्रजापते ।।

देवर्षय ऊचु

गजानन ! यदि स्वामिन् ! प्रसन्नो वरदोऽसि मे । तदा भक्तिं दृढां देहि लोभहीनां त्वदीयकाम् ।।
लोभासुरस्य देवेश कृता शान्तिः सुखप्रदा । तया जगदिदं सर्वं वरयुक्तं कृतं त्वया ।।
अधुना देवदेवेश कर्मयुक्ता द्विजातयः । भविष्यन्ति धरायां वै वयं स्वस्थानगास्तथा ।।
स्वस्वधर्मरताः सर्वे कृतास्त्वया गजानन । अतः परं वरं ढुण्ढे याचमानाः किमप्यहो ।।
यदा ते स्मरणं नाथ करिष्यामो वयं प्रभो । तदा सङ्कटहीनान् वै कुरु त्वं नो गजानन ।।

गजानन उवाच

यद्यच्च प्रार्थितं देवा मुनयः सर्वमञ्जसा । भविष्यति न सन्देहो मत्स्मृत्या सर्वदा हि वः ।।
भवत्कृतं मदीयं वै स्तोत्रं सर्वत्र सिद्धिदम् । भविष्यति विशेषेण मम भक्तिप्रदायकम् ।।
पुत्रपौत्रप्रदं पूर्णधनधान्यप्रवर्धनम् । सर्वसम्पत्करं देवाः पठनाच्छ्रवणान्नृणाम् ।।
मारणोच्चाटनादीनि नश्यन्ति स्तोत्रपाठतः । परकृत्यं च विप्रेन्द्रा अशुभं नैव बाधते ।।
सङ्ग्रामे जयदं चैव यात्राकाले फलप्रदम् । शत्रूच्चाटनादिषु च प्रशस्तं तद्भविष्यति ।।
कारागृहगतस्यैव बन्धनाशकरं भवेत् । असाध्यं साधयेत् सर्वमनेनैव सुरर्षयः ।।
एकविंशतिवारं च एकविंशदिनावधिम् । प्रयोगं यः करोत्येव स सर्वसिद्धिभाग् भवेत् ।।
धर्मार्थकाममोक्षाणां ब्रह्मभूतस्य दायकम् । भविष्यति न सन्देहः स्तोत्रं मद्भक्तिवर्धनम् ।।
एवमुक्त्वा गणाधीशस्तत्रैवान्तरधीयत ।।

– कल्याण, 'गणेश अङ्क'बाट उद्धृत ।

ठ) सर्वलक्ष्मीप्रद गणेशस्तवराज

सर्वलक्ष्मीप्रद गणेशस्तवराजको पाठ गर्नाले साधक सबै प्रकारका लक्ष्मीहरूको आश्रय बन्दछ । आत्मकल्याण र ऐश्वर्य चाहने साधकले विशुद्ध भई श्रद्धापूर्वक नित्य यसको पाठ गर्नुपर्दछ ।

ॐकारमाद्यं प्रवहन्ति सन्तो वाचः श्रुतीनामपि यं गृणन्ति ।।
गजाननं देवगणानताङ्घ्रिं भजेऽहमर्द्धेन्दुकृतावतंसम् ।।
पादारविन्दार्चनतत्पराणां संसारदावानलभङ्गदक्षम् ।।
निरन्तरं निर्गतदानतोयैस्तन्नौमि विघ्नेश्वरमम्बुदाभम् ।।
कृताङ्गरागन्नवकुङ्कुमेन मत्तालिजालं मदपङ्कलग्नम् ।।
निवारयन्तन्निभकर्णतालैः को विस्मरेत् पुत्रमनङ्गशत्रोः।।
शम्भोर्जटाजूटनिवासिगङ्गाजलं समानीय कराम्बुजेन ।।
लीलाभिराराच्छिवमर्चयन्तङ्गजाननं भक्तियुता भजन्ति।।
कुमारभुक्तौ पुनरात्महेतोः पयोधरौ पर्वतराजपुत्र्याः ।।
प्रक्षालयन्तङ्करशीकरेण मौग्ध्येन तन्नागमुखं भजामि ।।
तया समुद्धृत्य गजस्य हस्तं ये शीकराः पुष्कररन्ध्रमुक्ताः ।।

व्योमाङ्गणे ते विचरन्ति तारा: कालात्मना मौक्तिकतुल्यभास: ।।
कल्पावसानं परिचिन्त्य देवा: कैलासनाथं श्रुतिभि: स्तुवन्ति ।।
नागानने नागकृतोत्तरीये क्रीडारते देवकुमारसङ्घै: ।।
त्वयि क्षणङ्कालगतिं विहाय तौ प्रापतु: कन्दुकतामिनेन्दू ।।
मदोल्लसत्पञ्चमुखैरजस्त्रमध्यापयन्तं सकलागमार्थम् ।।
देवानृषीन् भक्तजनैकमित्रं हेरम्बमर्कारुणमाश्रयामि ।।
पादाम्बुजाभ्यामति वामनाभ्यां कृतार्थयन्तं कृपया धरित्रीम् ।।
अकारणङ्कारणमाप्तवाचां तन्नागवक्त्रं न जहाति चेत: ।।
येनार्पितं सत्यवतीसुताय पुराणमालिख्य विषाणकोट्या ।।
तच्चन्द्रमौलेस्तनयं तपोभिराराध्यमानन्दघनं भजामि ।।
पदं श्रुतीनामपदं स्तुतीनां लीलावतारं परमात्ममूर्त्ते: ।।
नागात्मकं वा पुरुषात्मकं वा त्वभेदमाद्यं भज विघ्नराजम् ।।
पाशाङ्कुशौ भग्नरदन्त्वभीष्टङ्करैर्दधानं कररन्ध्रमुक्तै: ।।
मुक्ताफलाभै: पृथुशीकरौघै: सिञ्चन्तमङ्गं शिवयोर्भजामि ।।
अनेकमेकङ्गजमेकदन्तं चैतन्यरूपं जगदादिबीजम् ।।
ब्रह्मेति यं वेदविदो वदन्ति तं शम्भुसूनुं सततं भजामि ।।
स्वाङ्कस्थिताया निजवल्लभाया मुखाम्बुजालोकनलोलनेत्रम् ।।
स्मेराननाब्जं मदवैभवेन रुद्धं भजे विश्वविमोहनन्तम् ।।
यं पूर्वमाराध्य गजाननं त्वां सर्वाणि शास्त्राणि पठन्ति तेषाम् ।।
त्वत्तो न चान्यत्प्रतिपाद्यमेतैस्तदस्ति चेत् सर्वमसत्यकल्पम् ।।
हिरण्यवर्णाञ्जगदीशितारङ्कविं पुराणं रविमण्डलस्थम् ।।
गजाननं यं प्रविशन्ति सन्तस्तत्कालयोगैस्तमहं प्रपद्ये ।।
वेदान्तगीतं पुरुषं भजेऽहमात्मानमानन्दघनं हृदिस्थम् ।।
गजाननं यन्महसा जनानां विघ्नान्धकारो विलयं प्रयाति ।।
शम्भो: समालोक्य जटाकलापे शशाङ्कखण्डं निजपुष्करेण ।।
सुभग्नदन्तम्प्रविचिन्त्य मौग्ध्यादाक्रष्टुकाम: श्रियमातनोतु ।।
विघ्नार्गलानां विनिपातनार्थं यं नारिकेलै: कदलीफलाद्यै: ।।
प्रसारयन्तं मदवारणास्यं प्रभुं सदाभीष्टमहं भजे यम् ।।
यज्ञैरनेकैर्बहुभिस्तपोभिराराध्यमाद्यं गजराजवक्त्रम् ।।
स्तुत्याऽनया ये विधिवत् स्तुवन्ति ते सर्वलक्ष्मीनिलया भवन्ति ।।

– शाक्तप्रमोदबाट उद्धृत ।

जय गणेश !

७. श्लोकानुक्रमणिकासन्दर्भ